

2024

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zehra Nur ELDEMİR

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ERKEN MÜDAHALE KAPSAMINDA COVID-19
PANDEMİSİNİN ÇOCUKLARIN GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİNİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zehra Nur ELDEMİR

ÇOCUK GELİŞİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Ankara, 2024

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ERKEN MÜDAHALE KAPSAMINDA COVID-19
PANDEMİSİNİN ÇOCUKLARIN GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİNİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zehra Nur ELDEMİR

Doç. Dr. K. Büşra KAYNAK EKİCİ

ÇOCUK GELİŞİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Ankara, 2024

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Erken Müdahale Kapsamında Covid-19 Pandemisinin Çocukların Gelişimi
Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Zehra Nur ELDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Doç. Dr. K. Büşra KAYNAK EKİCİ

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Zeynep KURTULMUŞ

Doç. Dr. K. Büşra KAYNAK EKİCİ

Doç. Dr. H. Merve İMİR

Okuduğumuz ve Savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için
gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Prof. Dr. Esra ÇALIK VAR

Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

İTHAF

Sevgili yavrularım Elif Melek, Zeynep ve Yiğit Efe'ye.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

21.11.2024

Zehra Nur ELDEMİR

TEŞEKKÜR

Tez yazım sürecine başladığım ilk andan itibaren desteğini her an hissettiren, engin deneyimleri ile tezimi ilmek ilmek işleyen sevgili danışmanım Doç. Dr. K. Büşra KAYNAK EKİCİ'ye teşekkürü borç bilirim.

Tez savunmamda kıymetli görüşlerini paylaşarak, araştırmama katkı sağlayan sayın Prof. Dr. Zeynep KURTULMUŞ ve Doç.Dr. H. Merve İMİR'e teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimimin başından, tez yazım savunmama kadar tüm evrelerde yanımda olan, kendini daima geliştiren, deneyimlerini paylaştığım sevgili meslektaşım Sıla DOKUZ SAYINER'e teşekkür ediyorum.

Tüm eğitim hayatım boyunca özveri ile hayallerimi gerçekleştirmeme destek veren kıymetli aileme, sevgili kardeşlerim ve yavrularımın teyzeleri Ayşenur MUMCUOĞLU'na ve Semanur TONBAZ'a teşekkür ederim.

Beni sevgisi ile sarıp sarmalayan, en büyük destekçim canım eşim Naim ELDEMİR'e teşekkür ederim. İyi ki varsın, hep ol.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ix
ABSTRACT	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
1.GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	3
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
2. GENEL BİLGİLER.....	5
2.1. Pandemi.....	5
2.2. Pandeminin Çocuk Gelişimine Etkileri	7
2.2.1. Pandeminin Çocukların Dil- Bilişsel Gelişime Etkileri	9
2.2.2. Pandeminin Çocukların Psikososyal Gelişimine Etkisi	12
2.2.3. Pandeminin Çocukların Motor Gelişimine Etkisi.....	15
2.3. Gelişimsel İzlem Çerçevesinde “Erken Müdahale”	19
2.4. Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri.....	25
2.4.1. Koruyucu Faktörler	28
2.4.2. Risk Faktörleri	30
2.5. Pandeminin Çocukların Gelişimine Etkileri İle İlgili Çalışmalar	33
2.5.1. Ulusal Çalışmalar	33
2.5.2. Uluslararası Çalışmalar	38
3. MATERYAL ve YÖNTEM	42
3.1. Çalışmanın Modeli	42
3.2. Çalışma Grubu.....	43
3.3. Çalışma Sahası	47
3.4. Veri Toplama Araçları.....	47
3.4.1. Gelişim İzlem Formu	47
3.4.2. Denver II Gelişimsel Tarama Testi.....	48
3.5. Verilerin analizi.....	48

4. BULGULAR.....	49
4.1. Covid-19 Pandemisinin Çocukların Genel Gelişimleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi	49
4.2. Covid -19 Pandemisinin Çocukların Kişisel-Sosyal Gelişimleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi.....	50
4.3. Covid -19 Pandemisinin Çocukların İnce ve Kaba Motor Gelişimleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi.....	51
4.4. Covid -19 Pandemisinin Çocukların Dil Gelişimleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi	52
4.5. Gelişimsel İzlem Çerçevesinde Çocuklara Yapılan Erken Müdahale Uygulamaları.....	53
5. TARTIŞMA.....	61
5.1. Covid-19 Pandemisinin Çocukların Genel Gelişimleri Üzerindeki Etkisine İlişkin Tartışma	61
5.2. Covid-19 Pandemisinin Çocukların Kişisel-Sosyal Gelişimleri Üzerindeki Etkilerine İlişkin Tartışma	63
5.3. Covid-19 Pandemisinin Çocukların İnce ve Kaba Motor Gelişimleri Üzerindeki Etkilerine İlişkin Tartışma	66
5.4. Covid-19 Pandemisinin Çocukların Dil Gelişimleri Üzerindeki Etkilerine İlişkin Tartışma	68
5.5. Covid-19 Pandemisi Döneminde Gelişimsel İzlem Çerçevesinde Çocuklara Yapılan Erken Müdahale Uygulamalarına Yönelik Tartışma	70
6. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	75
7. KAYNAKÇA.....	79
8. EKLER.....	93
EK-1. Özgeçmiş	93
EK-2. Gelişim İzlem Formundan Bölümler	96

ÖZET

Erken Müdahale Kapsamında Covid-19 Pandemisinin Çocukların Gelişimi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Bu araştırmanın amacı Covid-19 pandemisinin çocukların gelişimleri üzerindeki etkisinin erken müdahale ve gelişimsel izlem çerçevesinde incelenmesidir. Bu amaç kapsamında çalışma retrospektif kohort deseni kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubu Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi Çocuk Gelişimi Birimine Mart 2018-Mart 2022 (Covid-19 pandemisi öncesi 2 yıl, Covid-19 pandemisi sonrası 2 yıl) tarihleri arasında 4 yıllık süreçte başvuran 1019 (672 erkek, 347 kız) çocuktan oluşmaktadır. Çalışmanın verileri her biri çocuğa ait gelişim izlem dosyasından elde edilmiştir. Gelişim izlem dosyasında “Gelişim İzlem Formu” ve “Denver II Gelişimsel Tarama Testi” bulunmaktadır. Çalışmanın verileri tanımlayıcı istatistikler kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizi sonucunda Covid-19 pandemisi öncesi ve sonrası çocukların gelişimleri karşılaştırılmış ve pandeminin çocukların genel gelişimleri, kişisel sosyal gelişimleri, dil gelişimleri ve ince ve kaba motor üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu bulunmuştur. Erken müdahale kapsamında çocuk gelişimi birimi tarafından yapılan yönlendirmeler ve öneriler incelendiğinde; genel gelişimsel öneriler, dil gelişimi destek önerileri verildiği; çocuk psikiyatri, çocuk nöroloji, dil ve konuşma terapisti, bilişsel değerlendirme, işitsel değerlendirme, okul öncesi eğitim alanlarına yönlendirmeler yapıldığı ve riskli izlemlerin görüşme tekrarına çağrıldıkları belirlenmiştir. Gelişimsel müdahale amacıyla verilen danışmanlık konuları arasında kekemelik-akıcılık bozukluğu, beslenme önerileri (gıda reddi, ek besine geçiş, seçicilik vb.), tuvalet eğitimi, enürezis-enkopresiz, artikülasyon bozuklukları, uyku rutini, davranış problemleri, tik bozuklukları (parmak emme, tırnak yeme vb.), okula hazır bulunuşluk, kardeş kıskançlığı, ekran bağımlılığı, duygu düzenleme, stresle başa çıkma, ayrılık anksiyetesi, konstipasyon, boşanma, obsesyon, içe kapanıklık ve cinsel kimlik gelişimine ilişkin şüphe gibi konular yer almıştır. Pandemi sonrası verilen öneri ve yönlendirmelerde, danışmanlık konularının çeşitliliğinin ve sayısının arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Covid-19 pandemisi, çocuk gelişimi, erken müdahale.

ABSTRACT

The Impact of the Covid-19 Pandemic on Children's Development in the Scope of Early Intervention

The aim of this study is to examine the impact of the COVID-19 pandemic on child development within the framework of early intervention and developmental monitoring. To achieve this aim, a retrospective cohort design was used. The study group consists of 1,019 children (672 boys and 347 girls) who presented to the Child Development Unit of Kırıkkale High Specialization Hospital between March 2018 and March 2022 (2 years before the COVID-19 pandemic and 2 years after the onset of the pandemic). The data for the study were obtained from each child's developmental follow-up file. The developmental follow-up file includes the "Developmental Follow-up Form" and the "Denver II Developmental Screening Test". The data were analyzed using descriptive statistics. As a result of the data analysis, a comparison was made between the development of children before and after the COVID-19 pandemic, and it was found that the pandemic had a negative impact on children's overall development, personal-social development, language development, and both fine and gross motor skills. When examining the guidance and recommendations made by the Child Development Unit within the scope of early intervention, it was found that general developmental recommendations and language development support suggestions were provided; referrals were made to child psychiatry, pediatric neurology, speech and language therapy, cognitive assessment, auditory assessment, and preschool education areas; and children with risky follow-ups were called for follow-up consultations. Among the counseling topics provided for developmental intervention were stuttering-fluency disorders, nutrition recommendations (food refusal, transitioning to solid foods, selectivity, etc.), toilet training, enuresis and encopresis, articulation disorders, sleep routine, behavioral problems, tic disorders (thumb-sucking, nail-biting, etc.), school readiness, sibling rivalry, screen addiction, emotional regulation, coping with stress, separation anxiety, constipation, divorce, obsession, introversion, and concerns about sexual identity development. It was determined that the variety and number of counseling topics increased in the period after the pandemic.

Keywords: COVID-19 pandemic, child development, early intervention.

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1 Retrospektif ve Prospektif Çalışma42

Şekil 3.2 Çalışma Grubu43

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1	<i>Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri Koruyucu Faktörleri.....</i>	<i>30</i>
Tablo 2.2	<i>Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri Risk Faktörleri.....</i>	<i>32</i>
Tablo 3.1	<i>Çocuk Gelişimi Birimi Başvuru Cinsiyet Dağılımı.....</i>	<i>44</i>
Tablo 3.2	<i>Çocuk Gelişimi Birimine Yönlendirme Yapan Bölüm.....</i>	<i>44</i>
Tablo 3.3	<i>Çocuk Gelişimi Birimi Başvuru Nedeni.....</i>	<i>44</i>
Tablo 3.4	<i>Pandemi Önce ve Sonrasında Çocukların Özel Gereksinim Tanısı Alma Durumu.....</i>	<i>46</i>
Tablo 4.1	<i>Denver GTT Genel Sonuçları.....</i>	<i>48</i>
Tablo 4.2	<i>Denver GTT Kişisel- Sosyal Gelişim Alanı Sonuçları.....</i>	<i>49</i>
Tablo 4.3	<i>Denver GTT İnce Motor Gelişim Alanı Sonuçları.....</i>	<i>50</i>
Tablo 4.4	<i>Denver GTT Kaba Motor Gelişim Alanı Sonuçları.....</i>	<i>51</i>
Tablo 4.5	<i>Denver GTT Dil Gelişimi Alanı Sonuçları.....</i>	<i>52</i>
Tablo 4.6	<i>Çocuk Gelişimi Birimi Erken Müdahale Kapsamında Yapılan Yönlendirmeler.....</i>	<i>53</i>
Tablo 4.7	<i>Çocuk Gelişimi Birimi Erken Müdahale Kapsamında Verilen Danışmanlık Alanları.....</i>	<i>55</i>

1.GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi ve Önemi

Bulaşıcı bir hastalık veya enfeksiyon etkileri ile birkaç ülke veya kıtalara yayılarak küresel ölçekte çok geniş bir alana etki etmesi “pandemi” olarak tanımlanmaktadır (T.C Sağlık Bakanlığı, 2020). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Covid-19’unyayılma hızını ve hastalığın ciddiyetini endişe verici olarak nitelendirerek, 11 Mart 2020 tarihinde tarafından pandemi ilan edilmiştir (DSÖ, 2020).

Erken çocukluk dönemi çocuğun çevresinden en çok etkilediği ve şekillendiği dönemdir (Bertan, 2009; Yurdakök, 2009). Özellikle pandemi süreci ile birlikte çevresel etkilere açık olan gelişim alanı iyice kritik hale gelmiştir (Yeşil ve Özmert, 2021). Pandemi beraberinde getirmiş olduğu tedbirler ile önemli bir çevresel değişikliğe sebep olmuştur. Çocukların bulundukları çevre sağlıklı ise, gelişimini destekleyip, yeterli beslenip, bakım verilebiliyorsa gelecek yıllar için sağlam bir temel oluşur. Bu sebeple olumsuz çevresel koşullara erken dönemde müdahale edilmesi gerekir (Bertan vd., 2009).

Uygun duyuşal tepkilerin ve başa çıkma mekanizmalarının çocuklarda yeterince gelişmemesi nedeni ile olağanüstü durumlar, yetişkinlere göre çocuklarda stres ve travma yaşama olasılığını artırır (Zabcı ve Karadeniz, 2021). Çocuklar yetişkinler gibi kendi gelişimsel, davranışsal, sosyal-duyuşal, ruşsal ihtiyaçlarını karşılamak için yeteri kadar beceri ve deneyime sahip olmadıkları için pandemi, doğal afet gibi olumsuz yaşam olaylarından en çok etkilenen gruptur (Akoğlu ve Karaaslan, 2020; Çaykuş ve Çaykuş Mutlu, 2020; Schonfeld ve Demaria, 2015).

Covid-19’ un dünya çapında yayılması ile birlikte bir çok ülkede sosyal mesafeyi koruma, sosyal izolasyon gibi tedbirler ile hastalığın yayılmasını durdurmak amaçlanmıştır. Tedbirlerle birlikte günlük yaşam rutinlerinde (Aral, 2020; Aydın, 2021; Köse vd., 2021) önemli değişikliklere sebep olmuş, yaşanan belirsizlik duyguşu ile toplumun tüm kesimleri ile birlikte çocukları daha derinden etkilemiştir. Sosyal izolasyonla birlikte akran etkileşimi azalmış, ekran kullanımı artmıştır (Pınar, 2021; Çelik vd., 2022).

Bunun sonucunda dikkat dağınıklığı, akademik becerilerde gerileme, anksiyete, depresyon gibi belirtilerle (Araújo vd., 2021; Ok ve Torun, 2021) birlikte çocukların dil ve bilişsel becerileri olumsuz etkilenmiştir. Evde kalma, sosyal mesafe, karantina tedbirleri ile fiziksel etkinlikler ve oyun alanlarına erişim kısıtlanmış; hareketsiz bir yaşam tarzı ile çocuklarda uyku düzeninin bozulmasına, sağlıksız ve yetersiz beslenmeye yol açarak, bedensel, fiziksel ve zihinsel gelişimlerini olumsuz yönde etkileri olmuştur (Akoğlu ve Karaaslan 2020; Aral ve Kadan, 2021; Canlı vd., 2021; Gökçe vd., 2021; Haleemunnissa vd., 2021; Kılıç ve Koçak, 2023; Pınar, 2021).

Ailelerin kendi araların da ve çocukları ile kurdukları iletişim çocukların bilişsel, sosyal- duygusal ve dil gelişimlerine katkı sağlar. Ebeveynlerin çocukları ile olumlu iletişim kurabilmeleri psikolojik ve fizyolojik sağlıkları önemlidir (Kadan vd., 2020). Doğal afet yaşayan çocuklar uyum, iletişim ve ruh sağlığı ile ilgili sorunlarla karşı karşıya kalırlar ve bu sorunların çözümünde ebeveyn-çocuk ilişkileri hayati önem taşımaktadır (Toran ve Sak, 2021). Pandemi ile birlikte ebeveynlerde görülen korku, kaygı ve endişe duyguları tetiklenmiş, bu olumsuz duygular aile hayatını önemli derecede etkilemiştir (Kadan, 2021).

Covid -19 pandemisi döneminde uygulanan sosyal izolasyon tedbirleri nedeniyle ebeveynler evden çalışmaya başlamış, çocuklara bakım konusunda aile üyeleri ve sosyal destek sistemlerinin yardımları sınırlı hale gelmiştir. Artan işsizlik seviyeleri ile (Aydın, 2021; Erol, 2020; Xie vd ., 2020) insanların alım gücü azalmıştır. Bu durumun yanı sıra yaşanan belirsizlik durumları çocuklar ve aileleri üzerinde kaygı ve diğer duygu durum bozuklukları, aile içi çatışmalar ile ruh sağlığı sorunlarının görülmesi ve şiddet görme sıklığını artırmıştır (Haleemunnissa, 2021). Çocuklardaki kaygı düzeyinin ise; ev ortamı, ailenin sosyoekonomik durumu, eşlik eden hastalık varlığı, ailenin hastalıkla başa çıkma becerilerine göre değiştiği görülmüştür (Erol, 2020).

Okul sadece çocukların eğitim-öğretim süreçlerinin gerçekleştirildiği yer değildir. Okul aynı zamanda; sınıf ortamında bulunan zengin uyaran içeren materyaller ve akran etkileşimi ile çocukların özellikle bilişsel ve sosyal gelişim performanslarına da katkı bulunan bir ortamdır (Çaykuş ve Mutlu Çaykuş, 2020; Özyürek ve Çetinkaya, 2021).

Covid-19 pandemisi kapsamında birçok ülkenin uygulamaya geçirdiği sosyal mesafe önlemleri ile eğitim öğretime ara verilmiş, okullar kapatılmıştır (Lee, 2020). Bu bağlamda çocuklar okuldan kopmuş; tüm zamanını ev içerisinde geçirmiş, akranları ile etkileşimlerinin kısıtlanmıştır. Bu durum çocukların rutinlerindeki değişimler meydana getirmiş; bu değişimler de çocuğun psikososyal, zihinsel, dil, motor gibi tüm gelişim alanları etkilemiştir (Haleemunnissa vd., 2020).

İlgili alan yazın taramasında: Covid-19' döneminde çocukların duygusal tepkileri, rutinlerdeki değişiklikleri, okulların kapatılması, izolasyon konularındaki tepkileri (Aydın, 2021; Lee, 2020; Şenkal vd., 2023), salgın süresinde ev karantinasının ergenlerin ruh sağlığı üzerine etkileri, (Kılınçel vd., 2021), izolasyonun çocuklar üzerinde ki psikososyal etkileri (Akoğlu ve Karaaslan , 2020; Erol, 2020), pandeminin çocukların büyüme ve gelişimi üzerinde (Araújo vd., 2021) ve ruh sağlığı üzerinde etkileri (Xie, 2020; Haleemunnissa vd ., 2020), pandemi sürecinde çocuk ve ailelerine yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi (Kadan, 2021), yine bu dönemde ebeveyn-çocuk ilişkilerinin incelenmesi (Özyürek ve Çetinkaya, 2021; Toran vd., 2021), pandemi döneminde çocukların sağlıklarının korunmasında fiziksel aktivitenin önemi (Bas vd., 2020; Canlı vd., 2021; Xiang vd., 2020), pandemi döneminde sosyal ve ekonomik değişikliklerin çocukların gelişimine etkisi (Özmert ve Yeşil, 2021), pandeminin özel gereksinimli çocuklar üzerinde ki etkisi (Köse vd., 2020; Rakap vd., 2023) konularının incelendiği görülmüştür.

Covid-19 pandemisi çeşitli yönleri ile ele alınsa da Türkiye' de çocukların tüm gelişim alanları üzerindeki etkisini pandemi öncesi dönem ile kıyaslayarak ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda yapılan araştırma ile pandeminin çocukların gelişimleri üzerindeki etkilerinin belirlenmesi ve bu etkilere yapılan erken müdahale uygulamalarının tespiti amaçlanmaktadır. Bu da noktada yapılan araştırma çocukların gelecek yaşamlarını etkiyebileceği düşünülen risklere dikkat çekerek; gelişim odaklı müdahalelerin belirlenmesi hususunda ilgili alan yazına katkılar sağlayabilmesi açısından önemlilik arz etmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Yürütülen bu araştırmanın temel amacı; erken müdahale kapsamında Covid-19 pandemisinin çocukların genel gelişimi üzerindeki etkisini erken müdahale ve

gelişimsel izlem çerçevesinde incelemektir. Bu bağlamda şu sorulara cevap aranmaktadır:

- Covid-19 pandemisinin çocukların genel gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?
- Covid -19 pandemisinin çocukların kişisel-sosyal gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?
- Covid -19 pandemisinin çocukların ince ve kaba motor gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?
- Covid -19 pandemisinin çocukların dil gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?
- Covid-19 pandemisi döneminde gelişimsel izlem çerçevesinde çocuklara yapılan erken müdahale uygulamaları nelerdir?

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi Çocuk Gelişimi Birimi'ne Mart 2018-Mart 2022 tarihleri arasında başvuran ve Denver II Genel Gelişim Testi yapılan çocukların dosyalarından elde edilen veriler ile sınırlıdır.

2. GENEL BİLGİLER

Genel bilgiler başlığı altında pandemi, pandeminin çocukların genel gelişimine etkileri, pandeminin çocukların dil bilişsel gelişimine etkileri, pandeminin çocukların motor gelişimine etkileri, pandeminin çocukların psikososyal gelişimine etkileri, gelişimsel izlem çerçevesinde “erken müdahale” ve olumsuz çocukluk çağı deneyimleri ile ulusal ve uluslararası literatürdeki bu alanları konu alan çalışmalara yer verilmiştir.

2.1. Pandemi

Pandemi, en az birkaç ülke ya da kıtaya yayılarak dünya üzerinde belli bir etki yaratan bulaşıcı hastalıklar veya enfeksiyon etkilerinin çok geniş bir alana yayılması olarak tanımlanmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). COVID-19, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiştir (DSÖ, 2020).

Çocuklar, gelişimsel, sosyal-duygusal, zihinsel ve davranışsal ihtiyaçlarını bağımsız olarak karşılayabilmeleri için gereken deneyim, becerinin tamamlanmamış olması nedeniyle travmatik olayların etkilerine karşı savunmasızdırlar. Salgınlar ve doğal afetler çocukların psikolojik durumlarını, duygusal uyumlarını, sağlığını ve gelişimsel ilerleyişini uzun vadede etkileyebilir. Bu etkilerden dolayı çocuklar bir felaketten sonra psikolojik travma ve davranışsal zorluklar bakımından en fazla risk altında olanlar arasındadır (Schonfeld ve Demaria, 2015).

Uzun süreli karantina, enfeksiyon korkusu (şiddetli geçirilen üst solunum yolu enfeksiyonu), rutinin kaybı, açık hava etkinliklerinin azalması ve sosyal etkileşimin kısıtlanması, yetersiz bilgi, sınıf arkadaşları, arkadaşlar ve öğretmenlerle yüz yüze iletişim eksikliği, evde kişisel alan eksikliği ve ailede maddi kayıp gibi stres etkenleri ve travmatik olaylar, çocuklar ve ergenler üzerinde çeşitli psikolojik semptomlara yol açarak, onların ruh sağlığını etkileyebilir (Xie vd., 2020).

Çocukların ruh sağlığına bu dönemde bakıldığında, strese verdikleri tepkilerin en sık görülenleri; uykuya dalmada zorluk, uyku düzeninde bozukluk, yatak ıslatma, karın ve baş ağrıları, endişeli, içine kapanık, öfkeli, bağımlı davranışları veya yalnız kalmaktan korkmaktır (Haleemunnissa vd., 2021).

Pandemi dünyada ve ülkemizde birçok alanda sosyoekonomik ve psikolojik olumsuz etkiler yaratmış olup uzun vadeli sonuçlar yaratacağı ön görülmektedir. Pandemi ile birlikte insanların günlük yaşamları, rutinleri, davranış biçimleri ve sosyal etkileşimleri belirgin seviyede değişmek zorunda kalmıştır (Aydın, 2021). Bu durum çocuklar ve adolesanları; kreş-anaokullarının ve okulların kapatılması sosyal etkileşim kaynaklarından uzaklaşma ve ev dışı boş zaman etkinliklerinin kısıtlanması ile daha derinden etkilemiştir (Erol,2020).

COVID-19 pandemisinin risklerini azaltmak için kullanılan yöntemler, çocukların büyümesini ve gelişimini çok ciddi anlamda tehdit edebilir. Sosyal kısıtlamalar, izolasyon, okulların kapanması gibi yöntemler, ebeveynler ve çocuklarda stresin artmasına neden olarak çocukların büyüme ve gelişimi için risk oluşturur. Salgınların zihinsel ve duygusal sonuçları olarak ebeveynlerde şiddetli anksiyete veya depresyon, çocuklarda akut stres bozukluğu, travma sonrası stres, anksiyete bozukluklarına ve toksik strese sebep olabilir. Bu sonuçlar olumsuz çocukluk çağı deneyimleri ile yakından ilgilidir (Araújo vd., 2021).

Kadan (2020) pandemide aile ve çocuklara yönelik yapılan çalışmaları incelediği çalışmada, bu dönemin aileler ve çocuklar üzerinde eğitim, fizyolojik sağlık, destek mekanizmaları (bireysel, sosyal, psikososyal) ve risk altındaki bireylere olumsuz etkileri olduğunu bulmuştur.

Pandemininberaberinde getirdiği sosyal ve ekonomik güçlükler, çocukların sağlığını; beslenmesini, güvenliğini; kendilerine sağlanan bakımın niteliğini ve erken öğrenme fırsatlarını etkilemiş ve bu nedenle çocukların gelişimi bakımından yüksek risk altına girmesine sebebiyet vermiştir (Aydın, 2021). Bu noktada pandemi ile; belirsizlik duygusunun artması, akranlar ile geçirilen vaktin azalması, çocukların bakım veren aile bireylerinden hastalık, karantina gibi sebepler ile ayrı kalması, günlük rutinlerde ki değişiklikler, oyun alanlarına erişememe (Köse vd., 2021) gibi olumsuz etkileri ve riskleri azaltmak için (Araújo vd., 2021) önleyici ve koruyucu tedbirler ile çocuk gelişiminin desteklenmesi ve gerekli müdahalelerin yapılması mümkündür.

Covid-19'akarşı alınan önlemler sonucunda aile içi çatışmalar, anne-babalık rollerinin bozulması, belirsizlik sonucunda yaşanan korku, kaygı, sosyal fobi gibi psikolojik problemler oldukça fazla görülmektedir. Özellikle çocuklarda tüm bu

problemlere eklenen duygusal ve davranışsal problemler süreci zorlaştırmaktadır. Çocukların gelişim alanlarına yönelik alınacak tedbirler, rutinlerin devam ettirilmesi, evde yapılacak farklı etkinlik ve aktiviteler gibi müdahaleler ile süreç daha kolay atlatılabilir (Aral vd., 2020).

Yapılan çalışmalarda acil afet, salgın dönemlerinde bir önlem olarak uygulanan kapanma uygulamaları sonucunda çocuklara yönelik şiddetin arttığını ve çocukların daha savunmasız olup tehlikeye açık bir hale geldiği (Aral vd., 2021), pandemi sonrasında kız çocuklarının genç yaşta hamile kalma ve çocuk yaşta evlilik riskinin arttığını bulunmuştur (Haleemunnissa vd., 2021).

Covid-19 pandemisi kapsamında birçok ülkenin uygulamaya geçirdiği sosyal mesafe önlemleri günlük rutinlerde aksamalara ve değişikliklere sebep olmuştur. UNESCO'ya göre, 8 Nisan 2020 itibarıyla 188 ülkede okullar tatil edilmiş küresel çapta eğitim öğretime devam eden öğrencilerin %90'ından fazlası (1,5 milyar genç) okula devam edememiştir (Lee, 2020).

2.2. Pandeminin Çocuk Gelişimine Etkileri

Çocuğun gelişimi için en önemli şart ailedir. Aile sunduğu ortam, oyun ve çevreyi keşif etmesine olanak sunması ile çocukları fiziksel dünya ile tanıştırır. Çocuklar aile içinde dili, becerileri, kültürlerin sosyal ve ahlaki değerlerini öğrenirler ve aile sistemi içinde yeni olaylar ve değişiklikler ile karşılaşır (Berk, 2012). Çocukların gelişimi içinde bulunduğu aile ve toplumda yaşanan diğer olaylar doğrudan etkilenir (Aral vd., 2020). Gelişim çevresel faktörlere açıktır. Özellikle pandemi süreci ile birlikte çevresel etkilere açık olan gelişim alanı iyice kritik hale gelmiştir (Yeşil ve Özmert, 2021).

Erken çocukluk; bir çocuğun beyin gelişimi (Ertem, 2016), dil gelişimi, sosyal duygusal gelişim ve fiziksel gelişimin diğer dönemlerine göre çok hızlı farklılaştığı, deneyim ve olayların gelişim üzerine uzun süreli etki yarattığı yaşamın sonraki yıllarını şekillendirdiği yaşamın en kritik dönemidir (Santrock, 2019).

Salgın hastalıklar toplumun sadece sağlığını etkilemez, aynı zamanda getirdiği önlem ve kısıtlamalar ile gelişim üzerine de etki eder (DSÖ,2020). Covid-19'un tüm bireyleri etkilediği düşünüldüğünde çocukların bilişsel, sosyal, fiziksel ve dil gelişimi

becerilerinin henüz tam gelişmemiş olması nedeni ile salgın gibi kriz durumlarından ve bunların yaşama getirdiği değişiklik ve etkilerden daha fazla zarar görebilme olasılıkları vardır (Çaykuş ve Çaykuş Mutlu, 2020). Bu değişiklikler çocukların psikolojik duygu durumu, uyumu sağlığı ve gelişimi üzerinde kısa ve uzun vadeli olumsuz etkilere sebep olabilir (Akt., Aydın, 2021).

Pandeminin doğası gereği ortaya çıkan faktörler nedeni ile çocukların gelişimi üzerinde bir risk durumu ortaya çıkarmaktadır. Covid-19 pandemisinde çocukların gelişimini destekleyici çevre ile etkileşimi kısıtlanmış (Erol, 2020), önemli çevresel değişikliklere sebep olmuştur (Aral, 2020). Bu dönemde bulaş riskini azaltmak, sosyal mesafe, sosyal izolasyon gibi nedenlerle okulların kapatılması birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Çocuklar zamanının tamamını ev içerisinde geçirmeleri, akranları ile etkileşimlerinin kısıtlanması, rutinlerinde meydana gelen değişimler çocuğun psikososyal, zihinsel, dil, motor gibi tüm gelişim alanlarını etkilemiştir (Haleemunnissa vd., 2020).

Çocuklarda Covid-19 pandemisi döneminde; ebeveynler çocukların pandemi hakkında sorudukları soruları yaşanan belirsizlikten dolayı cevaplayamamış, bu durum da çocuklarda endişe ve kaygıyı artmıştır. Sokağa çıkma yasakları, eğitim-öğretimin uzaktan devam ediyor olması, çocukların hareketlerinin kısıtlanması dikkat problemleri ile psikolojik ve duygusal sorunlara, sosyal fobiye, değersizlik hissine, aile içinde duygusal ve fiziksel istismar riskinin artmasına, uyku düzeninin bozulması ile uyku kalitesinin düşmesine, elektronik cihaz kullanımının artmasına, sosyal aktivitelerin kısıtlanmasına, aşırı kilo alımına neden olan düzensiz beslenmeye ve yetersiz fiziksel aktiviteye sebep olmuştur (Akoğlu ve Karaaslan, 2020; Aral ve Kadan, 2021; Gökçe vd, 2021; Kadan, 2021; Pınar, 2021).

Pandemi döneminde çevresel sınırlılıklar ve aile aktivitelerinde ve rutinlerinde değişimler yaşanmıştır. Rutin yaşamdaki değişiklikler sonucu; çocuklarda duygusal, sosyal, özbakım, davranışsal, dil-bilişsel gelişim, ince ve kaba motor becerilerinde, akademik becerilerde çeşitli değişimler görülebilmektedir. Sosyal izolasyon ve kısıtlanma dönemlerinde; öfke, asilik, çaresizlik, mutsuzluk, üzüntü, içine kapanma, kaybetme korkusu gibi duygusal değişimler; aşırı huzursuzluk ve hareketlilik, saldırganlık, parmak emme, inatçılık gibi davranış bozuklukları; bağırarak konuşma

ve yüksek sesle kendini ifade etmede zorluk gibi dil gelişim sorunları ortaya çıkabilmektedir (Ok veTorun, 2021).

Pandemiden önce ve sonra doğan çocuklar kıyaslandığında ve etkileri incelendiğinde bilişsel performanslarının, alıcı ve ifade edici dil puanlarının düştüğü, çocukların sadece motor becerilerinde veya bilişsel becerileri değil, hemen hemen tüm beyin genelinde nörogelişimsel sistemi etkilediği bulunmuştur (LENA, 2022).

Pandeminin beraberinde getirdikleri güçlükler, çocukların dış çevreden gelen olumsuz yaşam olaylarına açık olması ve bunlardan önemli derecede etkilenmeleri, erken çocukluk döneminin tüm yaşama olan etkileri göz önüne alındığında; Covid-19 pandemisinin dil-bilişsel, motor gelişim ve psikososyal gelişime etkilerini detaylı olarak incelemekte fayda vardır.

2.2.1. Pandeminin Çocukların Dil- Bilişsel Gelişime Etkileri

Dil öğrenimi en önemli gelişimsel becerileri içerir ve ilk beş yıl dil edinimi için kritik evredir. Çocuğun ev ortamında ebeveynleri ve çevresi ile etkileşimi hem dil gelişiminin hem de yüksek bilişsel işlevlerinin sağlıklı olması yönünden önemlidir. Çocuklar bu dil edinimi sürecinde ebeveynleri/bakım verenleri başta olmak üzere çevrelerindeki insanlarla iletişim kurarak diğer insanların farklı duyguları, bilgileri ve inançları olduğunu farkına varırlar ve böylece diğerlerinin zihinsel durumları hakkında bir anlayış geliştirirler (Harris, 2005).

Dil gelişimi doğum öncesinden başlayıp, aile, çevre içinde şekillenir ve gelişir. Dil edinim becerilerinin çocukların kendini ifade etmeleri, sosyal ve kültürel değerleri dil yolu ile öğrenme, sosyal etkileşim gibi ihtiyaçları gidermede önemli bir işlevi vardır (Yıldırım ve Koçak, 2016). Dil gelişimini sağlık durumu, sosyo-ekonomik koşullar, aile ilişkileri ve çocuğun konuşmaya teşvik edilmesi etkiler (Yavuzer, 2014). Örneğin “Sosyal Öğrenme Kuramı” na göre bebeklerin dil davranışını biçimlendirmesi ve taklit yolu ile dili model almasında çevrenin etkisi vurgulanır (Gander ve Gardner,2004). Çocuklarda dil ve bilişsel gelişimi; aileler tarafından nesnelerin doğru isimlendirilmesi, çocukların kendilerini ifade etmeleri ve yaşadıkları olayları anlatmalarına imkân verilmesi, çocukların merak ettikleri konulara yönelik sordukları

sorulara yaşına uygun cevaplar verilmesi ve dil ve bilişsel gelişimi destekleyici ortamların oluşturulması destekler (Yıldırım ve Koçak, 2016).

Erken dönemde çocuğa uygun uyaranların verilmesi, çocuğun bilişsel ve öğrenme kapasitesini arttırır (Wickelgren, 1999). Ebeveynlerin kullandıkları dil ile çocuğun zekasına şekil verilebilir, beyin fonksiyonları optimum şekilde gelişebilir ve bilişsel gelişimi desteklenebilir. Zengin erken dil çevresi bebeğin veya çocuğun beyin gelişimi için kritik bir öneme sahiptir (Suskind, 2018).

Pandemi döneminde ebeveyn - çocuk ilişkileri incelendiğinde yetişkinlerin saat başına düşen sözcüklerinde önemli bir düşüş olmuştur. Bu durumun çocuklar üzerinde önemli bir etkisi olacağı ön görülmektedir (Napolitano, 2022). Salgının yarattığı stres ve karmaşa ile birlikte ebeveynler çocukları ile sohbet etmek için daha az zamanları ve enerjilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Etkileşimli konuşmaların eksilmesi ile de dil gelişiminde gecikmeler beraberinde gelmiştir (Sparks, 2022).

Pandemi döneminde çocuklarda erken dönemde dil gelişimini inceleyen bir kuruluş olan Language Environment Analysis (LENA) ile Brown üniversitesi birlikte yaptıkları araştırmalar sonuçlarda; pandemi sonrasında doğan bebeklerde, önce doğanlara kıyasla daha az ses çıkardığı ve ebeveynleri ile daha az sözel iletişim kurduğunu, yine bu bebekler karşılaştırıldığında yaşanan gelişimsel gecikmelerin endişe verici olduğunu bulmuşlardır. Brown üniversitesinden Sean Dioni pandemi öncesi ve sonrasını karşılaştırdıkları araştırmada çocukların verilen bilişsel görevlerini tamamlamalarının daha uzun sürdüğü, dikkat sürelerinin daha kısa olduğu, sözel işlevsellikte düşüş yaşadıklarını bulmuşlardır (Napolitano, 2022).

0-6 yaş gelişimin en hızlı olduğu dönem olmakla birlikte, yaşamın sonraki yıllarını da etkileyen kritik dönemi içerir. Erken çocukluk döneminde tüm gelişim alanlarında olduğu gibi dil-bilişsel gelişim açısından da önemli değişiklikler yaşanır. Dil gelişimi düşünme becerisini, kavramsallaştırma sürecini etkiler, problem çözme, ilişkilendirme ile bilişsel gelişime etki eder (Karaoğlu ve Çoban, 2019).

Covid -19 pandemi sonrası bilişsel gelişim açısından ele alındığında, çocuklar henüz soyut düşünme becerilerine sahip olmadıkları için salgını ve bu sürecin getirdiği korunma, izolasyon, kısıtlama gibi yöntemleri anlamakta güçlük çekip, değerlendiremedikleri için korku ve kaygılarını artırarak işlevsiz düşüncelere

kapılabilirler. Özellikle iki yaş ile birlikte gelen egosantrizm nedeni ile bu dönemde yaşanan kayıpları kendi yaptıkları bir hata sonucunda olduğunu düşünebilirler (Çaykuş ve Mutlu Çaykuş, 2020).

Ok vd. (2021) pandemi sürecinin çocuklar üzerindeki etkilerini ebeveyn görüşlerine dayalı olarak inceledikleri çalışmada; çocuklarında/etkinliklere katılımda ilgisizlik olduğunu, ders/etkinlik takibinde isteksizlik olduğunu, akademik becerilerin ediniminde gerilik olduğunu, dikkat dağınıklığını ve ders/etkinlik için kaygılarının olduğunu belirtmişlerdir.

Pandemi döneminin etkilerine bilişsel beceriler açısından olumlu perspektiften bakıldığında; çocukların teknolojik araçları kullanmadaki yeterlilik ve yetenekleri artmış, günümüz teknolojilerinin değişimine ve dönüşümüne daha kolay adapte olarak çevrim içi eğitimlerle, dikkatlerini toplamaları ve belirli bir konu ve olayda dikkatlerini sürdürmeleri sağlanmıştır (Gökçe vd., 2021). Öte yandan sınırlı olumlu etkiye karşın pandemi döneminde çocukların ekran karşısında geçirdikleri zamanın arttığı da bir gerçektir. Yapılan araştırmalar (Dore vd., 2020; Ok vd., 2021; Konukbay ve Suluhan, 2022; Pınar, 2021; Özyürek ve Çetinkaya, 2021; Xiang vd., 2020) çocukların televizyon izlemelerinin, erken sürelerinin artmasının; obezite, hareketsizlik, dikkat sorunları, saldırganlık ve uyku düzeninin bozulması gibi sonuçlar üzerinde olumsuz etkileri olduğunu bildirmiştir. Tüm bu olumsuz etkilerden hareketle Amerikan Pediatri Akademisi (2001) 2 yaşından küçük çocuklara ekran karşısında zaman geçirmemeye önermektedir. Nitekim çocukların ekran karşısında yoğun vakit geçirmesi; bilişsel gelişim alanındaki olası sonuçları nedeni ile endişe vericidir. Ayrıca bir araştırma da televizyon ve video izlemenin çocukların düşünme ve yorumlama becerilerini engellediğini; hayal gücünü ve yaratıcılığı baskıladığını ortaya koymaktadır (Zimmerman ve Christakis, 2005).

Uygun uyaranların ve etkileşim olanaklarının olduğu ev ortamları dil gelişimi ve erken okuryazarlık becerilerini de içeren birçok çocuk gelişimi alanını destekler. Fakat yoğun ve ölçsüz medya kullanımı çocukların dil ve erken okuryazarlık becerilerine zarar verebilir. Çünkü multimedya araçları; etkileşimli okuma gibi okuryazarlığı ve dil gelişimini destekleyici aktivitelerin yerini alıp, ebeveyn - çocuk etkileşiminin niteliğini ve niceliğini azaltabilir. Çocukların televizyon izlerken kurulan ebeveyn ve çocuk etkileşimleri, serbest oyun veya diğer etkinlikler sırasında

kurulan etkileşimlerle karşılaştırıldığında televizyon izlerken kurdukları etkileşimleri daha düşüktür. Bu durum kritik seviyede önemlidir. Zira ebeveyn- çocuk etkileşimi dil gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir (Dore vd., 2020).

Pandemi sürecinde önemli bir yeri olan sosyal izolasyon ve onun gündelik hayata şekil veren karakteristik yapısı salgın sürecini en az zararla atlattırmak isteyen ebeveynlere baskı oluşturmuştur. Ailelerde belirsizlik ve kararsızlık oluşmuş; bunun sonucunda da ebeveynler ve dolayısıyla çocuklar birçok yönden etkilenmiştir (Çetinkaya ve Özyürek, 2021; Pınar, 2021). Bu etkilerin en başında ölçsüz ekran kullanımı ve fiziksel aktivite yoksunluğu gelmektedir. Yoğun ekran tabanlı medya kullanımı çocukların beyninde oluşturduğu nörolojik etkiler ile bellek ve dil gelişiminde olumsuz sonuçlara sebep olabilir (Pınar, 2021).

Pandemi döneminde aynı zamanda çocukların keşfederek öğrendikleri oyun aktiviteleri etkilenmiştir. Oyunun okul öncesi dönemde çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Çocuklar oyun yoluyla çevrelerindeki olayları anlamlandırır. Oyunun çocukların bilişsel, sosyal- duygusal, dil ve motor gelişimleri üzerinde olumlu ve destekleyici etkisi vardır. Ancak pandemi kapsamında alınan önlem, kısıtlamalar sonucunda ortaya çıkan yetersiz fiziksel aktivitelerle oyun deneyimleri kısıtlanmıştır (Kılıç ve Koçak, 2023).

Pınar (2021), yapmış olduğu çalışmada sınırsız ekran-medya kullanımlarında, bir başka ifadeyle Amerikan Pediatri Akademisi'nin günlük kullanım limitlerini aşan durumlarda, çocukların beyninde yaratabileceği olası nörolojik etkiler ile işleyen bellek ve onun önemli bir bileşeni olan fonolojik işleyen bellekte dil gelişimi üzerine olumsuz etkilerinin olduğunu belirtmiştir. Bu durumun sonucundadikkat dağınıklığı, depresyon, yeme içme bozuklukları/obezite, görme bozuklukları, uyku davranışı bozukluğu, okuma ve matematik becerilerinde gerileme gibi olası risklerin mevcut olduğundan bahsetmiştir.

2.2.2. Pandeminin Çocukların Psikososyal Gelişimine Etkisi

Türkiye'de 2020 Mart ayında baş gösteren Covid-19, salgının yayılımını en aza indirmek için sosyal mesafeyi koruma, ev de bireysel izolasyon gibi uygulamalarla

birlikte, belirsizlik, özgürlük kaybı, bu uzun süren belirsizliğe yönelik toleransın azalmasına ve stresin artmasına sebep olmuştur. Bu etkenler izolasyon sürecinde yetişkinlerde olduğu gibi çocuklarda da bir takım öğrenilmiş korku, kaygı ve endişe gibi bazı olumsuz duyguları tetiklemiştir. Çocuklar yetişkinler gibi kendi gelişimsel, davranışsal, sosyal- duygusal, ruhsal ihtiyaçlarını karşılamak için yeteri kadar beceri ve deneyime sahip olmadıkları için pandemi, doğal afet gibi olumsuz yaşam olaylarından en çok etkilenen gruptur (Akoğlu ve Karaaslan, 2020).

Covid-19 pandemisi döneminde kreşler, anaokulları ve okullar kapatılmış, sosyal iletişim kaynakları ve ev dışı boş zaman etkinlikleri kısıtlanmıştır. Sosyal izolasyon tedbirleri nedeniyle ebeveynler evden çalışmaya başlamış, çocuklara bakımı konusunda aile üyelerinin ve sosyal destek sistemlerinin de yardımları sınırlı hale gelmiştir. Artan işsizlik seviyeleri ile insanların alım gücü azalmıştır. Bu durum çocuklar ve aileleri üzerinde kaygı ve diğer duygu durum bozuklukları ile ruh sağlığı sorunlarının görülmesi ve şiddet görme sıklığını artırmıştır. Çocuklarda kaygı düzeyi; ev ortamı, ailenin sosyoekonomik durumu, eşlik eden hastalık varlığı, ailenin hastalıkla başa çıkma becerilerine göre değiştiği görülmüştür (Erol, 2020). Doğal afet yaşayan çocuklar uyum, iletişim ve ruh sağlığı ile ilgili sorunlarla karşı karşıya kalırlar ve bu sorunların çözümünde ebeveyn- çocuk ilişkileri hayati önem taşımaktadır (Toran ve Sak, 2021).

Bu dönemde çalışan anneler ev işleri, çocuk bakımı, temizlik, okulların kapanması ile uzaktan eğitim öğretimin takibi ile rutinlerle birlikte çalışma hayatını beraberinde sürdürme gibi birçok rolü ev içinde devam ettirmek zorunda kalmışlardır. Bazı ebeveynler için bu süreç, çocuklarıyla daha güçlü ilişkiler kurmak ve daha iyi iletişim kanalları oluşturmak için fırsat oluşturmuştur (Özyürekve Çetinkaya, 2021). Fakat olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Ebeveynler evden iş hayatını yürütmeye çalışmış, kısıtlamalar sebebi ile uzaktan eğitim sistemine geçildiği için çocuklarının öğretmenleri haline gelmişlerdir. Ancak bu konularda yeteri kadar deneyimleri olmaması, iş yerlerinden uzak kalarak sosyalleşme ihtiyaçlarının karşılanamaması, medyadan verilen salgına yönelik verilen endişe verici haberler, onların kaygı, korku ve endişe duygularını tetiklemiştir. Ebeveynlerin yaşadığı bu olumsuz duygular aile hayatını ve çocukları da önemli ölçüde etkilemiştir (Kadan, 2021).

Erken çocukluk dönemi çocuğun çevresinden en çok etkilendiği dönemdir. Bu dönemde çocuğu etkileyen sosyal ve çevresel etkenleraynı zamanda bilişsel ve fiziksel gelişimini de doğru orantılı olarak etkiler. Öyle ki bu dönemde psikososyal gelişimi olumsuz etkileyen olaylar gelişimde duraksamalara neden olabilir. Bu nedenle çocuğun bulunduğu çevresi sağlıklı ise, gelişimini destekliyor, yeterli besleyip bakım veriyorsa çocuğun gelecek yılları için sağlam bir temel oluşturur. Bu sebeple olumsuz çevre koşullarına erken dönemde müdahale edilerek, olumsuz çevre koşulları kontrol altına alınması gerekir (Bertan vd., 2009).

Beyin gelişimi doğum öncesidönemden başlar ve yaşamın ilk iki yılında sinir bağlantılarının önemli bir kısmıoluşur (Bertan vd., 2009; Ertem, 2006). Bu dönemde çocuğun sağlığı, mizacı ve uyumu ailesinden ve bakım verenlerinden gördüğü ilgi, destek onun gelişiminde önemli bir rol oynar (Bertan vd., 2009). Küçük çocukların bakım verenler ile kurduğu bağlanmanın niteliği ömür boyunca sosyal ve bilişsel gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çocukların kaygı hissettiklerinde rahatlaması, öz – düzenleme kapasitesini geliştirebilmesi, sosyal etkileşimlere karşılık verebilmesi “güvenli bağlanma” ile ilişkilidir (Aksu ve Taş, 2016). Bu bağlamda güvenli bağlanmanın kurulmaması beraberinde pek çok sorunu getirebilmektedir. Bu durumun üstüne çocuklar ayrıca uygun duygusal tepkilerin ve başa çıkma mekanizmalarının yeterince gelişmemesi nedeniyle de olağanüstü durumlarda yetişkinlere kıyasla stres ve travma yaşamaya daha yatkın olurlar (Zabcı ve Karadeniz, 2021).

Pandemi döneminde tedbirlerden etkilenenler yalnızca tipik gelişim gösteren çocuklar değildir. Özel gereksinimli çocuk ve ergenlerin de pandemide sosyal izolasyon tedbirleri kapsamında uygulanan okulların kapatılması ile sağaltımların sağlandığı kurumlara ulaşamadıklarından; ruhsal ve bilişsel iyilik durumları akran desteklerinden de uzak kaldıkları için olumsuz yönde etkilenmiş ve kötüleşmiştir (Lee, 2020). Pandemide otizm spektrum bozukluğu, down sendromu gibi özel eğitim ihtiyaçları olan çocuklar tipik gelişim gösteren akranlarına kıyasla daha fazla risk altındadır. Çünkü özel gereksinimi olan çocuklar, günlük rutinleri bozulduğundadaha sinirli ve stresli olabilirler (Erol, 2020).

Köse vd. (2021) pandemi döneminde otizm spektrum bozukluğu, zihinsel yetersizlik, özel öğrenme bozukluğu gibi nörogelişimsel bozuklukları olan çocukların

pandemiye uyumları ile ilgili bir araştırma yapmışlardır. Buna göre dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunun bu tanılara eşlik ettiği, bu süreçte kaygılarının arttığı, iştah, bezlenme ve uyku düzeninde değişiklikler olduğu özel eğitim imkânlarının kısıtlandığı sonucuna varmışlardır. Özellikle nörogelişimsel bozukluğu olan çocuklarda pandemi gibi olumsuz yaşam olaylarından daha çok etkilenip, ruhsal sorunlara yol açabilir. Bunun için bu dönemlerde psikososyal müdahaleye ihtiyaç vardır.

Covid-19 tüm yaş gruplarından bireyleri etki altına almış olsa da çocukların ihtiyaçlarını kendi kendilerine gideremiyor olmaları, gelişimsel becerilerini tamamlamamış olmaları ve ruh sağlığı problemlerinde daha açık olmaları açısından pandeminin çocukların psikososyal gelişimine etkilerinin incelenmesi ve öneriler sunulması önemlidir (Erol, 2020).

Çocukların oyun oynamak, yetişkinler ve akranlarıyla iletişim kurmak gibi sosyal ihtiyaçları vardır (Gökayaz ve Yazgın,2022). Yaşanan Covid-19 pandemi süreci gereğince; sokağa çıkma yasakları, okulların kapatılması, akran etkileşiminin olmaması gibi kısıtlamalar çocukların sosyal ve duygusal gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. (Haleemunnissa, 2021). Yine hastalığın yayılmasını sınırlama amaçlı yüz maskeleri kullanılmış, bu da bebek ve çocukların öğretmenlerinin ve ebeveynlerinin ifadelerini ve tepkilerini duymalarını zorlaştırmıştır (Sparks, 2022).

Özetle tüm bu belirsiz süreç göz önüne alındığında çocuklar izolasyon, pandemi, doğal afet gibi yaşam olaylarında olumsuz duygular yaşayabilmektedir. Psikososyal açıdan bu dönemlerdeki risklerin belirlenip, kriz odaklı psikososyal destek ve müdahale hizmetlerinin geliştirilmesi önemlidir (Akoğlu ve Karaaslan, 2020).

2.2.3. Pandeminin Çocukların Motor Gelişimine Etkisi

Bebeklik döneminde çevre oyun aracılığı ile keşfedilmektedir. İlk olarak bedenlerinde başlayan oyun faaliyetleri zamanla çevresindeki kişilere doğru yönelmektedir (Bütün ve Ayhan, 2017). Bebeğin oyun oynamasının teşvik edilmesi, keşfetmelerine fırsat verilecek ortamın sağlanması çok mühimdir. Erken çocukluk döneminde bebeğin emeklemeye ve yürümeye başlamasıyla artan hareket gelişiminin

desteklenmesine ve güven içinde hareket edebilecekleri ortamların sağlanmasına ihtiyacı vardır (Gizir, 2017).

Oyun çocuğun çevresini anlamlandırma aracı, öğrenme gereci, çevresini keşfetmede önemli bir güçtür. Çocuklar sadece ev ortamında değil dış mekânlarda da oynamak isterler. Bu onların gelişimsel bir ihtiyacıdır (Durualp ve Aral, 2015). Çocukların yaşamında oyunun yeri ve önemi dikkate alındığında değişen şartların, gelişimsel becerileri nasıl etkilediği ve oyunlarına nasıl yansıdığı önemlidir. Covid-19 pandemisinin 3-6 yaş arasındaki çocukların oyun ve hareket ihtiyaçlarına nasıl yansıdığı anne-baba ile yapılan görüşmelerle ve çocukların çizdikleri resimler yolu ile incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda pandemi sürecinde, pandemi öncesine oranla, manipülatif oyunların (hayali karakterler, meslekler vb. konuların yanında sağlık ve pandemi konularının eklendiği bulunmuştur), resim çizme ve evcilik oyununun çocuklar tarafından daha fazla tercih edildiği bulunmuştur (Gökayaz ve Yazgın, 2022).

Açık hava oyunları çocuklar için tüm duyuları aktive eden, harekete dayalı, bütünsel ve uyarıcı bir deneyim sunar. Doğayla doğrudan temas sağlamasından dolayı, kan basıncının düzenlenmesine, rahatlamaya, konsantrasyonun artmasına, psikolojik iyilik halinin desteklenmesine ve stresin azalması gibi sağlığa faydaları ile fiziksel gelişim, motor gelişim, dil gelişimi, öz-kontrol, problem çözme becerileri, sosyal gelişim ve bilişsel gelişim, zihinsel sağlık dâhil olmak üzere tüm gelişim alanlarını etkiler (Canlı vd., 2021). Çocuklar açık havada; işlevsel-fiziksel (tırmanma, atlama), nesneleri manipüle etme gibi yapı-inşa oyunları, şarkı söyleme, yeme pişirme gibi dramatik ve yaratıcı, taklit etme, yuvarlama, kovalama gibi risk oyunları, dokunma, koku alma gibi taktilduyularını aktive edecek etkinliklere katılma imkânı bulurlar, akranları ile iletişim ve etkileşim kurup, daha rahat özgürleşirler (Akt., Menteş ve Sarıbaş, 2022). Açık hava oyunları çocukların tüm gelişim alanlarına katkısı, tüm gelişim alanlarını çok yönlü olarak desteklemesi açısından çok önemlidir. Ancak bunların pandemi döneminde kısıtlanması nedeni ile hareketsiz bir yaşam tarzına, uyku düzeninin bozulmasına, sağlıksız ve yetersiz beslenmeye yol açarak çocuklarının fiziksel ve zihinsel gelişimlerini olumsuz yönde etkilenir (Canlı vd, 2021; Haleemunnissa vd., 2021). Nitekim Menteş ve Sarıbaş (2022) yapmış oldukları çalışmada çocukların pandemi öncesine kıyasla açık havada fark edilir derecede bir

daha az oyun oynadıkları, oyun alanlarının daraldığı ve akran etkileşimlerinin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Covid-19 pandemisi devam ettiği süreçte maske kullanımı, okulların ve oyun alanlarının kapatılması, sosyal mesafe, izolasyon gibi hastalıktan korunmaya yönelik alınan tedbirler, rutin değişiklikler, sosyal yaşamda azalma, uyku güçlükleri, aşırı ekran kullanımı ve sağlıksız beslenme gibi etkiler çocukların gelişimi üzerinde olası bir risk oluşturmaktadır (Konukbay ve Suluhan, 2022). Bu dönemde çocukların çevrelerinde olan her şeyi potansiyel oyun aracı olarak görmeleri sonucundateknolojik araçlara duydukları ilgi artmış; bu cihazları sıklıkla kullanmışlardır (Akt., Aral vd., 2020).Yapılan araştırmalar pandemi döneminde çocukların uzun süre ekran karşısında kalmakdurumunda kaldıklarını ortaya koymaktadır(Xiang vd., 2020).Bu bağlamda evdeki ve sosyal yaşamdaki rutin ve dinamiklerin değişmesi ile çocukların ekran karşısında daha fazla zaman geçirme talep ve ısrarlarını etkilemiş olabileceği düşünülmektedir (Toran vd., 2021).

Her ne kadar pandemi döneminde çocukların açık havaya ulaşma, açık havada oyun oynayarak özellikle motor becerilerini geliştirme olanakları azalsa da bu konuda Dünya Sağlık Örgütü'nün önerisini de hatırd tutmakta yarar bulunmaktadır. Çalışmalarorta ve yoğunfiziksel aktivitenin sağlığı olumlu yönde etkilediğini ortaya koyaktadır. Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü, çocuklar için günde en az 60 dk fiziksel aktiviteyapmayı önermektedir. Önerilen seviyede fiziksel aktivite yapmak; çocuklar ve adölesanlar için gelişmiş kardiyovasküler sağlık, sağlıklı kemik gelişimi, obeziteden korunma, tip 2 diyabetten korunma, iyi akademik performans ve azalmış depresyon belirtileri gibi birçok fiziksel ve psikolojik faydalanım sağlamaktadır (Akt., Çelik vd., 2022).

Fiziksel aktivitelerin toplumun geneli için fiziksel, ruhsalve sosyal beceriler açıdan önemli bir yeri vardır. Bu önem özellikle bedensel yetersizliği olan bireyler devreye girdiğinde daha da artmaktadır. Fiziksel aktiviteile bedensel yetersizliği olan bireylerin önlerindeki engelleri aşılmaya çalışılmaktadır. Covid-19 gibi hızla bulaşan hastalıklarda bedensel yetersizliği olan bireylerin fiziksel rehabilitasyon uygulanan merkezlere ulaşmaları da sınırlanmıştır. Bu durum da bu bireylerde ve özellikle çocuklarda fiziksel ve ruhsal alanda ciddi gerilemelere neden olmuş, (Akt., Nedim ve

Naz, 2023) özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların da bu süreçte gelişimlerinin desteklenmesi aksamıştır (Triggle, 2021).

Koronavirüs salgını ayrıca sosyal izolasyon ve fiziksel mesafe tedbirlerinden dolayı spor salonlarının, stadyumların, fizyoterapi merkezlerinin, parkların ve oyun alanlarının kapanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle çocukların da dâhil olduğu birçok bireyler evlerinin dışında gerçekleştirdikleri düzenli bireysel ve grup sporları gibi her türlü fiziksel aktivitelerine aktif olarak katılamamıştır. Öte yandan düşük gelirli aileler evde kalma kurallarından fiziksel olanakların azlığından dolayı daha olumsuz etkilenmişlerdir (Bas vd, 2020). Oysaki çocuklarda dayanıklılığın gelişmesinde fiziksel aktivitenin önemli bir katkısı bulunmaktadır. Düzenli fiziksel aktivite, çocukların hem zihinsel hem de fiziksel sağlığını korumaktadır. Zihinsel ve fiziksel sağlığın korunması ise, salgın döneminde hastalıklara karşı bağışıklık sistemini de güçlendirmektedir (Canlı vd., 2021).

Pandeminin getirdiği sorunlardan biri de çocukluk çağı obezitesidir. Pandemide okulların, parkların ve oyun alanlarının kapatılması, ekran ve medya bağımlılığını artırmış, çocukların rutin motor aktivitelerini azaltarak, günlük yaşam aktivitelerini değiştirmiş, vücut ağırlığının artarak “çocukluk çağı obezitesi” ne sebebiyet vermiştir (Bas vd., 2020; Haleemunnissa vd., 2021; Konukbay ve Suluhan, 2022). Yine bu dönemde spor etkinlikleri azalarak, eğlence amaçlı ekran süresi artmıştır. Takım sporları ve organize etkinlikler kısıtlamalar nedeni ile iptal edilerek çocuklara daha az aktif olmaya sevk etmiştir (Çelik vd., 2022).

Ömer (2023)’ in pandemi ve fiziksel aktivite üzerine incelemiş olduğu tezlerin analizlerinin sonucunda; pandemi döneminin fiziksel aktivite üzerinde olumsuz bir etki yarattığı, uzun süreçte farklı hastalıklara sebep olabileceği ve bunlara yönelik önlemler alınması gerektiğini bulgusuna varılmıştır. Nitekim fiziksel aktivite ve fiziksel uygunluğun (kardiyorespiratuar ve kas, kardiyometabolik sağlık, kan basıncı, dislipidemi, glikoz ve insülin direnci), kemik ve iskelet sağlığı, akademik beceriler ve başarı, bilişsel fonksiyonlar ve ruhsal sağlığı (kalp ve solunum fonksiyonlardaki iyileşmelerin etkisi ile azalmış depresyon ve anksiyete semptomları, olumlu öz saygı) ve azalmış obezite üzerine etkileri kanıtlanmıştır (Ortega vd., 2008).

Cengiz ve Ateş (2022) Covid-19 pandemisinin çocuk ve ergenlerdeki sosyal izolasyon sonrası olası olumsuz sonuçları Covid-19 etkileri ve fonksiyonel etkiler olarak iki ayrı başlık altında ele almıştır. Buna göre Covid-19 pandemisinin bu etkileri sonucunda tespit edilen olumsuz sonuçlar şu şekilde sıralanmıştır:

Covid- 19 etkileri;

- Yüksek ve aşırı obezite dağılımı
- Azalmış kas kuvveti ve gücü
- Azalmış eklem hareket açıklığı, esneklik
- Düşük kardiyorespiratuar zindelik

Fonksiyonel etkileri;

- Yüksek kardiyovasküler risk
- Düşük kemik mineral yoğunluğu
- Yüksek yaralanma riski
- Artmış metabolik sendrom dağılımıdır.

Xiang vd. (2020) Covid-19 pandemisinin çocuklar ve ergenlerin yaşam biçimi davranışlarına etkilerini inceledikleri çalışmalarının bulgusu; pandemi öncesi %21.3 olan fiziksel inaktivitenin, pandemi sürecinde %65.6'ya yükseldiği ve bu artışın mental durumları da olumsuz etkilediği şeklindedir. Bir diğer çalışmada ise Kılıç ve Koçak (2023), Covid- 19 pandemisinin çocukların psikomotor gelişimine etkisini incelemişlerdir. Çalışmalarında pandemi döneminde çocukların evde kalma sürelerinin arttığını ve bu durumun da çocukların gelişimlerinin olumsuz etkilendiğini, ince motor gelişim alanının ise en olumsuz etkilenen alan olduğu bulunmuştur.

2.3. Gelişimsel İzlem Çerçevesinde “Erken Müdahale”

Erken müdahale 0-36 ay arasında gelişimsel gecikmesi olan veya gecikme riski taşıyan çocuklar ve ailelerin ihtiyaçlarını karşılamak, becerilerini güçlendirmek amacı ile geliştirilen ve uygulanan programlardır. Gelişimsel izlem kapsamında gelişimsel

tarama, tanılama ve değerlendirme aşamaları da erken müdahale süreci içinde yer almaktadır (Bıçakçı ve Doğan, 2021).

Gelişimsel gecikmeler çevresel ve biyolojik faktörlerden kaynaklanabildiği gibi düşük sosyoekonomik düzey, prematüre, düşük doğum ağırlığı, aile problemleri, ihmal, istismar gibi durumlardan da kaynaklanabilmektedir. Bu dezavantajlı şartlardan çevre, bazı durumlarda risk faktörü oluşturmakta ve çocuğun sağlık ve gelişimini önemli derecede etkilemektedir. Bu bağlamda tüm bunlara yönelik olarak risk altındaki çocuklara yönelik önlenabilir, iyileştirilebilir erken müdahale programları düzenlenmelidir (Bayhan, 2019b).

0-3 yaş dönemi bebek ve ailesine verilecek olan erken destek ve müdahale hizmetlerinin en verimli ve anlamlı olacağı ve ileriki yaşlar için temel oluşturacak kritik bir dönemdir (Bertan vd., 2009; Ertem, 2005). Bu dönemde erken tanı için çocukların gelişimsel izlemi büyük derecede önemlidir. Erken dönemde normal gelişimden sapma gösterdiği tespit edilen çocuklar erken müdahale ile sağlanan gelişimsel destek ile daha fazla ilerleme imkânı bulurlar. Bununla birlikte gelişimsel gecikme riski taşıyan çocuklara yönelik müdahaleler ne kadar erken dönemde olursa bu risklerden etkilenme ihtimali en aza inerek kurtulma olanağı o kadar yüksek olur (Doğan ve Baykoç, 2015).

Gelişimi desteklemekte öncelik çocukların sağlıklı ve güvende olmalarını sağlamaktır. Burada ebeveynlerin duyarlı, cesaret verici, sıcak, samimi ve iletişime açık olmalarının çocukların başarılarını etkilediğini araştırmalar açıkça ortaya koymaktadır. Ebeveyn-çocuk ilişkisi erken çocukluk döneminde çok önemlidir. Bu dönemdeki kurulan pozitif ilişki güvenlik duygusunu geliştirir, çocuklar güvenle araştırır ve iletişimsel becerileri öğrenirler. Böylelikle iletişim becerileri, sosyal-duygusal, bilişsel ve dil gelişimleri desteklenir ve okula hazır bulunuşlukları ile sosyal yeterlilikleri ve ruh sağlıkları desteklenir (Roggmann vd., 2020).

Bebeklik ve erken çocukluk döneminde çocuklar kendi aileleri bağlamında öğrenir ve gelişirler, bu sebepten erken müdahale sadece çocukları hedeflememeli aynı zamanda müdahaleyi uygulayacak olan bakıcı ve ebeveynleri de kapsamalıdır. Dil ve konuşma terapisti, fizyoterapist, özel eğitim desteği, ergoterapi gibi erken müdahale kapsamındaki destekler, çocuğun yaşamında çok kısa bir süreye denk gelmektedir.

Oysaki çocukların hayatında onlarla daha uzun süre vakit geçiren ebeveynlerinin çocukların gelişimi üzerine etkisi oldukça fazladır. Bu sebepten ebeveynlerin güçlendirilmesi ve eğitilmesi erken müdahalenin önemli basamaklarından biridir (Crawford ve Weber, 2021).

Aile üyeleri, çocuğun geçmişi, gelişimsel öyküsü, öğrenme yolları hakkında en geniş bilgi kaynakları olduğu için değerlendirme sürecinin tamamına katılmalıdır. Transdisipliner yaklaşım aile ve çocuğun gelişimini değerlendiren uygulayıcıların iş birliği ile çalışmasını sağlar. Erken müdahalede bu hizmet, çocuğun değerlendirilmesinde, müdahale yöntemlerinin planlanmasında, uygulanmasında ve değerlendirilmesinde çeşitli disiplinlerin (aile üyeleri dâhil) iş birliğini vurgular (Losardo ve Syverson, 2020). Transdisipliner modelde, çocuğun gelişimi bütüncül olarak değerlendirilir, bütüncül bir müdahale planı geliştirilir ve oluşturulan plan tüm profesyonellerin (çocuk gelişimci, dil ve konuşma terapisti, fizyoterapist vb.) iş birliği ile uygulanır (Taştekin ve Turan, 2019).

Okul öncesi dönem çocukların deneyimlerden etkilendiği, gelişimin çok hızlı olduğu bir dönemdir. Bu dönemde çocukların fiziksel, sosyal duygusal, bilişsel ve yaratıcılık becerilerinin yaşlıları ile uyumlu olup olmadığını değerlendirmek ve hazırlanacak program ile çocuk ve ailenin desteklenmesi önemlidir (Bayhan, 2019a). Bu değerlendirmelerin nedenleri aşağıda sunulmuştur:

- Sağlık veya gelişimsel konularda risk altındaki çocukları tanılamak amacı ile taramalar yapmak (Losardo ve Syverson, 2020)
- Çocukların eğitim, öğretim ve gelişimlerini desteklemek için doğru, sağlıklı kararlar vermek (NAEYC, 2004)
- Erken müdahale gereksinimi olan çocukları fark edip, bu özel eğitime ihtiyacı olan çocukları tanımlayabilmek (NAEYC, 2004)
- Gelişimsel ve eğitimsel bireysel müdahale programlarının oluşturulmasına yardımcı olmak (NAEYC, 2004)
- Çocukların belirlenen hedef ve amaçları ne oranda yapabildiğini değerlendirmek ve izlemek (Bayhan, 2019a)

Gelişimsel değerlendirme, çocuğun gelişimsel durumu hakkında elde edilen bilgilerin yine çocuğun gelişimini desteklenmesi için kullanılması olarak

tanımlanabilir. Gelişimsel izlem ise çocuğun gelişimsel gecikmesi ile ilgili bilgilerin toplanması ve analiz edilmesi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla gelişimsel izlem, gelişimsel değerlendirme ve desteklemeyi içine alan bir süreçtir (Bıçakçı ve Doğan, 2021). Gelişimsel gecikmelerin ve bunların sebeplerinin ortaya konması için en önemli aşamalardan biri gelişimsel değerlendirmedir (Tercan ve Bayhan, 2020).

Çocukların tüm gelişim alanlarında yaşından beklenen becerileri kazandığından emin olmak veya herhangi bir gelişim alanında gelişimsel geriliğinin olup olmadığını belirlemek için değerlendirme yapılır (Temel ve Aral, 2018). Burada iki aşamalı bir değerlendirmeden bahsedilebilir. Bunlardan ilki gelişimsel tarama (genel tarama testleri kullanılır), ikincisi ise tanılama (tanılayıcı testler uygulanır) amacı ile yapılan değerlendirmelerdir (Bredekamp, 2020).

Tarama amacı ile yapılan değerlendirmeler çocuğun gelişimi ve öğrenmeleri ile ilgili sorulara cevap veren ilk aşama olup, detaylı değerlendirmeye ihtiyacı olan çocukları belirlemek için uygulanır (Bayhan, 2019a). Bu noktada çocukların genel gelişimi hakkında geniş ve detaylı bir fikir vermez fakat gelişimsel risk hakkında bilgi verebilir (Kelley ve Suberck, 2017).

Tanısal değerlendirmeler sağlık, eğitim gibi alanlarda hizmet veren uzmanlar, çocuk gelişimciler tarafından uygulanır (Bayhan, 2019a). Tanılama amaçlı değerlendirmeler çocukların izlem takibinde değerlendirilmesini içerir, derinlemesine bilgi verir ve çoklu değerlendirme yöntemleri kullanılır. Burada asıl amaç özel gereksinimin veya riskin saptanması, aile dinamiklerinin ve problem kaynağının tespit edilmesidir. Çocukların erken müdahale programlarına dâhil olması için tanılayıcı değerlendirme yapılması, elde edilen bilgiler ile program oluşturulması ve programın ilerleyişinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir (Kelley ve Surbeck, 2017).

Erken müdahale çocuk ve aile için en yüksek yarar sağlama amacını hedefleyen multidisipliner bir çalışma alanıdır (Taştekin ve Turan, 2019). Zira, erken çocukluk döneminde gelişimin değerlendirilmesi multidisipliner bir yaklaşım gerektirir (Bertan vd., 2009). Sağlık ve eğitim alanındaki literatür incelendiğinde, gelişimsel gecikmesi veya özel gereksinimi olan çocukların erken dönemde belirlenmesinin ve erken müdahalenin alınacak sürecin sonuçlarını iyi yönde etkilediği kanıtlanmıştır (Bayhan, 2019a; Bıçakçı ve Doğan, 2021; Doğan ve Baykoç, 2015).

Yaşamın ilk üç yılındaki beyin gelişimi diğer dönemlerden çok daha hızlıdır. Bu dönemde bebek ve ailesine verilecek erken destek hizmetleri diğer dönemlere göre daha verimlidir ve ileri yaşlar için temel oluşturur. Bunun sebebi çevresel ve biyolojik risklerden kaynaklı gelişimsel gecikmelerin erken dönemde ortaya çıkarılması, olumsuz etkilere karşı önlem alınması ve olası gecikmelerin en aza indirgenmesidir (Ertem, 2008). Yeni doğan döneminde başlaması gereken bu hizmetlere ulaşılabilmesi için çocukların tanı alması ve yönlendirilmesi gerekir. Yaşamın ilk aylarında bebekler sağlık izlemi kapsamında pek çok kez sağlık kurumlarına başvurur (Ertem, 2005; 2006; 2008). Sağlık sistemi içerisinde 0-6 yaş aralığında herhangi bir nedenle hastaneye başvuran çocuklara gelişimsel değerlendirme yapılması uzun vadede sağlığın iyileştirilmesi ve toplumun güçlendirilmesi için olumlu sonuçlar verecektir (Bayhan ve Tercan, 2020). Bu bağlamda çocuk gelişimciler sağlık kurumlarında, çocuk gelişimi birimlerinde genel gelişimsel değerlendirmeler yapar, destek programları hazırlar, riskli bebek – çocuk izleminde görev alır, aileye çocuğun gelişimi ile ilgili bilgi verir ve gerekli yönlendirmeleri, gelişimsel izlem ile takip uygulamaları yaparlar (Sağlam vd., 2021).

Sağlık çalışanlarının çocuk gelişimi, gelişimsel gecikmenin erken dönemde tanınması ve özel gereksinimli çocukların eğitimi ve tedavileri konusunda eğitimleri son derece kısıtlıdır (Ertem, 2005). Ülker vd. (2015) çalışmalarında sağlık personelinin erken müdahaleye ilişkin düşüncelerini incelemişlerdir. Buna göre; gelişimsel geriliği olan ve gelişimsel risk taşıyan çocukları belirlemede çok yeterli olmadıklarını, gelişimin daha ayrıntılı değerlendirilip izlenmesi, ailelere rehberlik verilmesi, erken müdahale ve çocukların gelişimini desteklemek için bir çocuk gelişimci ile çalışmaya istekli olduklarını belirlemişlerdir.

Çocuk gelişimciler ise çocuğun gelişimsel becerilerini en iyi bilen profesyonellerdir (Bayhan ve Tercan, 2020). Çocuk gelişimi birimlerinde aile görüşmesi, gelişimsel değerlendirme ve gelişimsel izlem yapılmaktadır. Aile görüşmelerinde; çocuk ve aile hakkında genel bilgiler ve başvuru nedeni, gelişimsel değerlendirmede; çocuğun yaşı ve tanısı bilgisi ile standart ve informal (gözlem, video, anekdot kaydı vb.) değerlendirmeler ile gelişim profili çıkarılarak aileye gelişimsel öneriler ile müdahale planı sunulur. Bunun yanı sıra gelişim takibinde; çocuk ve aile

ile yeniden değerlendirme yapılır ve müdahale planı gözden geçirilir (Doğan ve Baykoç, 2015).

Çocuk gelişimciler sağlık, sosyal hizmet, eğitim gibi pek çok alanda hizmet vererek, risk altında ve özel gereksinimli çocuklar ve aileleriyle de çalışmaktadır. Erken müdahale kapsamında farklı kurumlarda çalışabilmeleri ve disiplinler arası iş birliklerine açık olmaları açısından bu ekiplerde görev alırlar (Kaçmaz vd., 2020; Taştekin ve Turan, 2019; Ülker vd., 2015). Müracaat ve saptama aşamasında çocuk gelişimciler gelişimsel tarama yapar ve bunun sonucunda en erken süreçte erken müdahale gereksinimi olan aileleri belirler, ailelere müdahale hakkında bilgi verir, erken müdahale planı için bilgi toplar, bu edinilen tüm bilgileri içeren rapor hazırlar ve gerekli yerlere yönlendirmeleri yaparlar. Erken müdahale programının uygulanması ve değerlendirilmesi aşamasında ise aileler ile iş birliği yaparak gerekli gelişimsel değerlendirme yöntemleri ile çocuğun güçlü yönlerini ve desteklenmesi gereken becerilerini ortaya koyarlar. Sunduğu gelişimsel izlem desteği, aile görüşmeleri ve değerlendirmeler ile erken müdahale programlarının uygulanması ile bir sağaltımın sağlanması, müdahale sürecinin yeniden gözden geçirilerek gerekli düzenlenme ve yönlendirmelerin yapılmasında doğrudan görev alırlar (Taştekin ve Turan, 2019).

Gelişimsel bilgi konusunda uzman kişi veya ekip tarafından planlanan kapsamlı bir gelişimsel değerlendirme, aynı zamanda gelişimsel destek programını ve erken müdahale planını da içermelidir. Erken müdahale kapsamında etkin bir müdahale için multidisipliner ekip yaklaşımı savunulmaktadır (Bertan vd, 2009; Tercan ve Bayhan, 2020). Multi disiplinler (gelişimsel pediatri, çocuk gelişimi, dil ve konuşma terapisti gibi alanlar) bir yaklaşım ile yapılan aile merkezli gelişimsel değerlendirmeler, ailenin ortak katılımı ile çocuğun gelişimsel becerileri, ailenin çocukla ilgili duygu, düşünce, kaygı ve görüşlerini içerir ve sağaltımın da bir parçasını oluşturur (Ertem, 2005). Yapılan değerlendirmelerde çocuğa yönelik kalıtve çevresel kaynaklı etkenleri ve bunların etkileşimlerini iyi belirlemek gerekir. Ayrıca bebek ve çocukların değerlendirilmesinde ise ebeveynlik becerileri, gelişimsel gerilik riskleri, bebeğin veya bakım vericinin zarar görmesi gibi risk faktörlerinin incelenmesi ruhsal değerlendirmenin önemli bir parçasıdır. Bu değerlendirmelerde birincil bakım veren kişinin anne olması durumunda annenin yaşı, eğitim seviyesi, çocuk sayısı ve çocuğun

sırası, annenin ev vb. işlerde yardım alma durumu, istenen bir gebelik olup olmadığı gibi bilgiler önemlidir (Taş ve Aksu, 2016).

Gelişimsel gecikme riski taşıyan ve gelişimsel gecikmesi olan çocukların erken dönemde tespiti için tarama çalışmaları yaygınlaştırılmalıdır. Bu bağlamda erken dönemde yapılan gelişimsel değerlendirmeler aileye verilecek nitelikli destek müdahaleleri için önemlidir. Kritik bir dönem olan erken çocukluk döneminde yapılacak olan bu müdahaleler çocuğun gelişimini desteklediği gibi; gelişimsel gecikmeleri olan çocukların becerilerinin yaşlıları ile oluşacak farkın azaltılmasında da etkidir.

Özetle gelişimsel gecikme riski taşıyan çocuklara yönelik erken müdahale hizmetlerinin uzun vadede faydası yüksek olacaktır (Karaman vd., 2016). Bu bağlamda Covid-19 pandemisinin beraberinde getirmiş olduğu; sosyal izolasyon, akran etkileşimini kısıtlanması, sosyal mesafe, okulların kapatılması, bulaş riski korkusu, fiziksel aktivitelerde kısıtlanma gibi sebepler çocuklar için çevresel risk oluşturur. Bu durumda pandemiye maruz kalan çocuklara yönelik müdahaleleri planlamasını gerektirir.

2.4. Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri

Covid-19 pandemisinin ilan edilmesi ile işsizlik, ekonomik zorluklar, evde kalma, okulların kapatılması, sosyal izolasyon gibi sosyal etkileşimler ciddi şekilde kısıtlayıcı halk sağlığı önlemleri alınmıştır (Noava ve Morissey, 2020). Her ne kadar çeşitli önlemler alınmış olsa da pandemi beraberinde getirdiği çeşitli faktörlernedeni ile “olumsuz çocukluk çağı deneyimi” olarak kabul edilebilir. Olumsuz çocukluk çağı deneyimleri de genellikle çocukların beyin gelişimini olumsuz etkiler ve çocuk gelişimi için potansiyel bir risk durumu oluşturur. Covid-19 pandemisini bir olumsuz çocukluk çağı deneyimine dönüştüren faktörlerin başında; bulaş korkusu, hastalık riski, izole hayat, okulların kapanması, destek kaybı, maddi kayıplar, istismara maruziyet (aile içi şiddet, uyuşturucu kullanımı, aile üyelerindeki psikolojik rahatsızlıklar gibi), ebeveynin yüksek stresigelmektedir (Araújo vd., 2021).

Son yıllarda, erken dönemde yaşanan “olumsuz çocukluk çağı deneyimleri” önemli bir gelişimsel risk faktörü olarak öne çıkmaktadır (Özmert ve Karakaya, 2023).

Bu kavram, ilk kez 1998 yılında Kaiser tarafından gerçekleştirilen kapsamlı bir araştırmayla tanımlanmıştır. Toksik stres veya tekrarlayan olumsuz deneyimlerin, gelişmekte olan beyinde kalıcı hasarlara yol açabileceği çeşitli çalışmalarla kanıtlanmıştır (Bleir ve Bouller, 2018).

Olumsuz çocukluk deneyimleri, bireylerin davranışlarını, bilişlerini, duygusal durumlarını ve fiziksel işlevlerini etkileyerek, yaşamın ilerleyen dönemlerinde sağlık sorunları ve hastalıklar oluşturabilir. Bu durum, psikolojik stres yüküne de neden olabilir (Finkelhor, 2013). Olumsuz deneyimlerin çocukluk dönemindeki sıklığı arttıkça, bilişsel bozulmalar, gelişimsel gecikmeler, yetişkinlikte madde kötüye kullanımı, depresyon ve bulaşıcı olmayan hastalıklara yakalanma riski de artmaktadır (Araújo vd., 2021).

Olumsuz çocukluk çağı deneyimleri; kötüye kullanım, duygusal ve cinsel istismar, şiddet ve ihmal gibi travmatik süreçleri içeren deneyimleri de kapsar. Bu olumsuz yaşantılar; çocuğun aile içi şiddet uygulanan bir evde yetişmesi, evde madde kullanımının varlığı, anne-babanın boşanması gibi çocukta psikolojik bir zorlanma yaşatacak olaylar olabilir. Tüm bunlar toplumsal becerilerin gelişimini engelleyebilir. Bunlara bir sebep olarak; birincil bakım veren veya anne-babanın istismarı veya ihmali sonucu oluşan güvensiz bağlanma akıllara gelmektedir (Gündüz vd., 2019).

Olumsuz çocukluk çağı deneyimlerine yönelik yapılan çalışmalar ile erken dönemde öngörülebilir iyileştirmeler sunulabilir (Finkelhor vd., 2013). Bu bağlamda erken çocukluk döneminde gelişimi etkileyecek risklerin belirlenmesi; var olan risklerin azaltılması, gelişimsel hedeflere ulaşılması ve gelişimsel güçlüklerin önlenmesi önemlilik arz etmektedir (Çelik ve Konuk, 2023).

Zengin ve çeşitli uyarıların ve öğrenme deneyimlerinin var olduğu bir çevrede yetişen çocukların beyinlerindeki yapısal gelişim artarak devam ederken, olumsuz deneyimlere maruz kalan, ihmal edilen ve travmalar yaşayan çocukların beyin hücrelerindeki genler kimyasal değişikliklere uğrayarak, gelişen bu yapıların zarar görmesine neden olur ve bu zararın etkisi yaşam boyu sürmeye devam eder (National Scientific Council on the Developing Child, 2010).

Gelişimsel açıdan hassasolunan erken çocukluk erken döneminde olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin yaygınlığını ve çeşitliliğini anlamak, çocukların uzun

vadede sağlığına, gelişimine ve akademik başarısına vereceği olumsuz etkilerin azaltılmasında hayati bir adımdır (Noava ve Morissey, 2020). Bu dönemde yaşanan olumsuz deneyimler, çocukları olumsuz etkiler ve gelişimlerinde riskler oluşturur. Erken çocukluk döneminde maruz kalınan olumsuz yaşantılar, birey üzerinde yaşam boyu izler bırakmaktadır. Bu nedenle çocukların olumsuz yaşam deneyimlerinden yeterli destek ile koruyarak gelişimlerini sağlıklı bir çerçevede sürdürebilecekleri ailesel, çevresel ve toplumsal olanakların sağlanması önemlidir. (Yavuz ve Taştepe, 2021).

Chapman vd. (2003) olumsuz çocukluk deneyimleri (OÇD) ve yetişkinlikte depresif bozukluk arasındaki ilişkiyi incelemek üzere bir çalışma yapmışlardır. Buna göre yürüttükleri çalışmada yaşam boyu ve yakın zamanda gelişen depresif bozukluklar, çocuklukta istismar ve ev halkına yönelik sağlıkla ilişkili kaygıların yaygınlığını incelemişlerdir. Değerlendirme sonuçlarına göre; depresyonun %23, çocukluk çağı duygusal istismarının: kadınlarda % 2,7, erkeklerde % 2,5 yaşam boyu yaygınlığının olduğu, OÇD maruz kalan kişilerde ile depresif bozuklukların görölme oranları arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve ailede ruhsal hastalığı olan bir kişi ile büyümenin deprefif bozukluk görölme riskini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu bulgulardan hareketle olumsuz çocukluk çağı deneyimleri, istismarın erken tanınması ile uygun müdahalelerin geliştirilmesinde ve yaşam boyu depresif bozuklukların önlenmesinde önemli bir rol oynayabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Ülkemizde olumsuz çocukluk çağı deneyimlerine yönelik Sofuoğlu vd. (2014) üç ayrı ilde 11-16 yaş grubunda 7.540 çocuk üzerinde araştırma yürütmüşlerdir. Araştırma sonucuda tüm çocukların yaşam boyu etkisi süren psikolojik olumsuz çocukluk çağı deneyimine %70,5 ve fiziksel olumsuz çocukluk çağı deneyimine %58,3 ve ihmale ise %42,6 oranında maruz kaldıkları bulunmuştur. Olumsuz çocukluk çağı deneyimleri, kırsala göre şehirde yaşayanlarda yüksek bulunmuş; ihmal durumları kızlarda, fiziksel olumsuz çocukluk çağı deneyimleri ise erkeklerde daha yüksek oranda bulunmuştur. Bu çalışmadan hareketle ulusal düzeyde aile içi şiddet ve çocuk istismarı ve ihmali, olumsuz çocukluk çağı deneyimlerini önlemeyi hedefleyerek yeniden düzenlenmesi öncelikli bir toplumsal gereklilik olarak görölmelidir. Nitekim olumsuz çocukluk çağı deneyimleri acil bir halk sağlığı sorunu olup; erişkin sağlığı açısından risk teşkil etmektedir (Sofuoğlu vd., 2014).

Bu bağlamda birinci basamak sağlık hizmetleri kapsamında olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin çocuklar üzerine etkisini anlamak için gerekli değerlendirmeler yapılmalı, önleme ve tedavi yaklaşımları ile müdahale planları oluşturulması için daha kapsamlı çalışmalar yürütülmelidir (Bethell, 2017).

Akcan ve Taşören (2020)'in olumsuz çocukluk çağı yaşantılarının genç yetişkinlikteki bilişsel duygu düzenleme ve öz-şefkat becerileri üzerindeki etkisini incelediği araştırmasında; olumsuz çocukluk çağı yaşantıları arttıkça erişkinlikte depresyon puanlarının arttığı ve kişinin kendisine karşı öz-şefkatinin ise düştüğü görülmüştür. Duygu düzenleme becerileri erken çocukluk döneminde geliştiği, yaşanabilecek olumsuzlukların duygusal gelişimini etkileyeceği ve çevresindekilerin duygularını anlamlandırmakta güçlük çekmesine sebep olacağı için çocuğun sağlıklı duygusal gelişimini engelleyecek olumsuz çocukluk çağı deneyimleri oluşturabilecek risk faktörleri belirlenmelidir. Bu bağlamda: istismar, ebeveynlerin yaşadıkları zorluklar, evlilik problemleri, maddi zorluklar, hastalık ve madde kullanımı birer risk faktörü gibi olumsuz deneyimler olabilir ve çocuğun ihmal edilmesine, duygusal olarak desteklenmemesine sebebiyet verebilir (Akcan ve Taşören, 2020).

2.4.1. Koruyucu Faktörler

Amerikan Pediatri Akademisi, “toksik stres”in çocuklar üzerinde çok önemi bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Buna göre toksik stres, “destekleyici bir ilişkinin korumasının yokluğunda vücudun stres tepki sisteminin güçlü, sık veya uzun süreli aktivasyonundan kaynaklanabilecek en tehlikeli stres tepkisi biçimi” olarak tanımlanmaktadır. Toksik stres öğrenmeyi, davranışı ve fizyolojiyi etkileyen bir yapıda olup bireyin yaşantısında yaşam boyu etkisi devam eden değişikliklere sebep olabilir. Ancak koruyucu faktörler aracılığıyla toksik strese ve olumsuz çocukluk deneyimlerine karşı çocuklarda dayanıklılık gelişebilmektedir (Robles vd., 2019).

Çocuklar ve ebeveynleri arasında güçlü, duyarlı ilişkiler geliştirmek, ailelerin stres kaynaklarını azaltmak, çocukların ve yetişkinlerin temel yaşam becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmak, toksik stresin ve olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin etkilerinden korunmaya yardımcı olabilir ve kalıcı zararları önleyebilir (Gibney, 2018). Bu bağlamda karşımıza psikolojik dayanıklılık kavramı çıkmaktadır. Yaşamın olumsuz etkilerine karşı başa çıkabilme becerisi “psikolojik dayanıklılık”

olarak tanımlanmıştır. Dayanıklılık, gelişimsel, psikolojik ve biyolojik süreçleri zorlayacak travmalar veya olumsuz deneyimlere maruz kalırsa bile, olumlu adaptasyonu sağlayacak dinamik bir süreç olarak düşünülmektedir (Karakaya ve Özmert, 2023).

Meng vd. (2018) yapmış olduğu derleme çalışmasında; psikopatoloji riskinin azalması, psikolojik iyi oluşun artması ve uyum sağlama becerisinin geliştirilmesini çocukluk döneminde yaşanan kötü muamele ve olumsuz yaşam olaylarının olası istenmeyen sonuçlarına karşı koruyucu faktörler olarak açıklamışlardır. Bu bağlamda koruyucu faktörler; ailesel, bireysel, toplumsal ve psikolojik dayanıklılık etkenlerle yakından ilgili olmakla birlikte çocuklukta olumsuz yaşam olayları, kötü muamelenin olumsuz sonuçlarının ortaya çıkma olasılığını azaltmaktadır. Bu açıdan zamanında sağlanan koruyucu faktörler ile olumsuz çocukluk çağı yaşantılarının önüne geçilebilir veya bu yaşantılar hafifletilebilir. Aşağıdaki tabloda Meng vd. (2018) çalışmasında bahsedilen koruyucu faktörler özetlenmiştir.

Koruyucu faktörler zamanında sağlanırsa olumsuz yaşantılar önlenebilir veya hafifletilebilir. Meng vd. (2018) yapmış olduğu çalışmada koruyucu faktörleri Tablo 2.1 de olduğu şekilde özetlemiştir.

Tablo 2.1 Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri Koruyucu Faktörleri (Meng vd., 2018)

Gruplar	Nesnel Faktörler	Öznel Faktörler
Bireysel Faktörler	Optimum doğum sonuçları, başa çıkma, eğitim, ilişki geçmişi, sosyal ekonomik durumu, sosyal becerileri, olumlu başa çıkma ve uyarlanabilir işlevsellik becerileri	Öz düzenleme, algılanan iç kontrol, bağlanma, kontrol odağı, benlik saygısı, ego kimliği, eko-dayanıklılık, duygu düzenleme, yetişkin kişiliği, işlevsellik, kişilik, sosyal yeterlilik, maneviyat, umut beklentisi, koruyucu öz biliş ve sosyal yeterlilik
Ailevi Faktörler	Erken aile ortamı, ebeveynlerle yaşama, olumlu ebeveynlik, ebeveyn bakımı, aile işleyişi, aile ve akran bağlamı, çocuğun dindarlığının rolü, arkadaşlık, yakın partner ilişkileri, kardeş ilişkileri ve akran ilişkileri	Aile bağlılığı, aile bütünlüğü
Toplumsal – Sosyal Çevre Faktörleri	Diğer yetişkinler (aile üyeleri dışında) bakıcı, öğretmen, sosyal destek, okul güvenliği, topluluk desteği, çıkarımsal tarz, eğitim desteği, az problemlili mahalle ve sosyal katılım	

2.4.2. Risk Faktörleri

Olumsuz çocukluk deneyimleri tek bir etken kaynaklı değildir. Bunlar; bireysel, ailesel (ilişkisel) ve toplumsal düzeydeki etkenlerin birleşimi ile şiddet riskini artırabilir veya azaltabilir. Bu bağlamda risk faktörleri, olumsuz çocukluk deneyimleri yaşama olasılığını artırabilecek özellikler olup; olumsuz çocukluk çağı deneyimi yaşama ihtimaline doğrudan sebep olabildiği gibi duruma göre sebep de olmayabilir (Centers For Disease Control and Prevention [CDC], 2024). Aşağıda CDC tarafından tanımlanan bireysel ve ailesel risk faktörleri ile toplumsal risk faktörleri sıralanmıştır (CDC, 2024):

Bireysel ve ailesel risk faktörleri;

Özel ihtiyaçları olan çocuklara (örneğin, engellilik, zihinsel sağlık sorunları, kronik fiziksel hastalıklar) bakım verme konusunda zorluklar yaşayan aileler.

- Kendini ebeveynlerine yakın hissetmeyen, onlarla duygularını konuşamayacağını hisseden çocuklar ve gençler.
- Cinsel aktiviteye erken başlayan gençler.
- Çok az arkadaşı olan veya arkadaşlarının saldırgan veya suça yönelik davranışlarda bulunduğu çocuklar ve gençler.
- Çocukların ihtiyaçları ve gelişimi konusunda sınırlı bilgiye sahip olma durumu.
- Çocukken istismara veya ihmale maruz kalan bakıcıların olduğu aileler.
- Genç bakıcıları veya bekâr ebeveynleri olan aileler.
- Düşük gelirli aileler.
- Eğitim düzeyi düşük yetişkinlerin olduğu aileler.
- Yüksek düzeyde ebeveynlik stresi veya ekonomik stres yaşayan aileler.
- Bir disiplinyöntemi olarak fiziksel ceza türlerini kullanan aileler.
- Tutarsız disiplin ve/veya düşük düzeyde ebeveyn gözetimi ve denetimin olmaması.
- Diğer insanlardan izole olan aileler (geniş aile, arkadaşlar, komşular).
- Çatışmaların yüksek olduğu ve olumsuz iletişim şeklinin var olduğu aileler.

Toplumsal risk faktörleri;

- Şiddet ve suç oranlarının yüksek olması.

- Yoksulluk oranının yüksek olduğu ve eğitim ve ekonomik fırsatların sınırlı olması.
- İşsizlik oranlarının yüksek olması.
- Uyuşturucu ve alkole erişimin kolaylığı.
- Gençlere yönelik toplumsal etkinliklerinin az olması.
- Ailelerin gıda güvensizliği yaşaması.
- Yüksek düzeyde sosyal ve çevresel düzensizliğin varlığı (CDC, 2024)

Olumsuz çocukluk çağı deneyimlerine maruz kalma riskini artıran faktörler Karakaya ve Özmert (2023) tarafından Tablo 2.2 de olduğu şekilde özetlemiştir

Tablo 2.2 Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri Risk Faktörleri (Karakaya ve Özmert, 2023).

Bireysel Faktörler			
Ebeveynle İlgili Faktörler	Çocukla İlgili Faktörler	Ailesel Faktörler	Toplumsal Faktörler
Genç yaş	Cinsiyet	Geniş aile	Sosyal eşitsizlikler
Tek ebeveyn olmak	Yaş (<4 yaş)	Düşük sosyo-ekonomik durum	Kültürel normlar
İstenmeyen gebelik	Premetüredoğum	Yüksek stres düzeyi	Şiddetin hoşgörülmesi
Deneyimsiz ebeveyn	Özel gereksinimli çocuk	Aile içi şiddet varlığı	Çocuğa önem vermeme
Madde kullanımı	İstenmeyen çocuk	Sosyal izolasyon	Medya şiddeti
Doğum öncesi bakımın yetersiz olması	Ruhsal hastalık varlığı (Otizm, DEHB)		Organize şiddet
Fiziksel/ruhsal hastalık			
Erken yaşta şiddet görme			

5. Pandeminin Çocukların Gelişimine Etkileri İle İlgili Çalışmalar

Bu bölümde pandeminin çocukların gelişimlerine etkilerini tüm yönleri ile ele alan ilgili çalışmalar ulusal ve uluslararası alan yazın taranarak incelenmiş; pandeminin başladığı yıl olan 2020 yılından itibaren sıralanarak sunulmuştur.

2.5.1. Ulusal Çalışmalar

Gelişim kalıtım ve çevrenin etkisinde şekillenmektedir. Covid-19 pandemisi ise getirdiği pek çok değişikliklerle birlikte çevresel bir etkiye sahiptir. Öte yandan çocukların ise doğum öncesinden yaşam sonuna kadar süren gelişimsel görevleri ve gelişimsel ihtiyaçları vardır. Aral vd. (2020) yapmış oldukları araştırmada, literatür bilgisi ile bebeklikten ergenliğe kadar pandemi dönemindeki gelişimsel ihtiyaçları açıklayarak, ailelere önerilerde bulunmuştur.

Covid-19 pandemisinden sonra bireylerde psikosomatik, bilişsel, sosyal-duygusal ve davranışsal tepkiler görülmüştür. Çocukların ise kendi ihtiyaçlarını tek başına gideremiyor olmaları, gelişimsel becerilerini tamamlamamış olmaları ve ruh sağlığı sorunlarına daha açık olmaları sebebi ile çocuklara yönelik önerilere daha çok gereksinim vardır. Çaykuş ve Mutlu (2020) yaptıkları çalışmada; çocukların pandemide okullarından uzak kalmaları, sokağa çıkma kısıtlamaları ile bu süreçten en çok etkilenen varlıklar olduğunu; çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirmek gerektiğine ve buna yönelik olarak çocukların çevresinde bulunan ebeveynlerine, öğretmenlerine ve ruh sağlığı çalışanlarına önerilere yer vermiştir.

Akoğlu ve Karaaslan (2020) Covid-19 pandemisi ve izolasyon sürecinin çocukların üzerindeki etkilerini incelemek ve bu dönemdeki psikososyal ihtiyaçlara dikkat çekmek amacı ile yapmış oldukları derleme çalışmasında; çocukların yetişkinlere kıyasla çevresel riskler karşı daha savunmasız olduklarına ve yaşamın ilk yıllarındaki fiziksel ve zihinsel sağlığın yetişkinlik ile ilişkili olduğuna vurguda bulunmuşlardır. Bu çerçevede izolasyonun olumsuz duygulara sebep olabileceği, psikososyal açıdan bu dönemde risklerin bilinmesinin önemli olduğunu ifade etmişler; kriz odaklı psikososyal destek hizmetlerinin geliştirilmesigerektiğini bildirmişlerdir.

Yiğit (2020) Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) üyesi ülkelerin Covid – 19 pandemisi ile mücadelesinin performansını analiz ettiği çalışmada

Türkiye' nin en iyi performans gösteren ülkeler arasında olduğu sonucuna varmıştır. Bu bağlamda Yiğit (2020) pandeminin küresel bir sağlık krizi olduğunu ve her ülke bu konuda deneyim kazandığını; bu çok yönlü krizi atlatabilmek için sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Pandeminin çocuklar üzerindeki psikososyal etkilerini incelemek amacı ile yapılmış olan derleme çalışmasında (Erol, 2020); okullar, özel eğitim merkezleri gibi çocukların sosyalleşebilecekleri alanların pandemi tedbirleri kapsamında hizmete kapatılması ile çocukların ev ortamında zaman geçirmek zorunda kaldıklarına, uzaktan eğitim sistemine geçtiklerine, çocukların gelişimini destekleyici olan çevre ile etkileşimlerinin kısıtlandığına, ebeveynlerin bulaş riski, ekonomik durumlarındaki değişikliklerinde dolayı kaygılarının arttığına, rutin sağlık hizmetine ulaşmada aksaklıkların yaşandığına, sonuç olarak psikososyal gelişimlerinin olumsuz yönde etkilendiğine dikkat çekmişlerdir.

Covid -19 pandemisinin otizm spektrum, zihinsel yetersizlik, özel öğrenme bozukluğu gibi nörogelişimsel bozuklukları olan çocuklar üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışmada (Köse vd., 2020), bu bozukluklulara yüksek düzeyde dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunun eşlik ettiği, çalışmaya dahil edilen olgularda, kaygı artışı, iştah ve beslenme düzeni değişiklikleri ile beslenme sorunları saptanmış olup pandemi sürecinde gelişimsel sorunları olan çocuklarda psikososyal destek müdahalesinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Pandemi döneminde yapılmış olan bir diğer çalışmada (Tercan ve Bayhan, 2020) erken müdahale kapsamında 0-72 aylık çocuklardaki gelişimsel gecikmelerin dağılımları incelenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda erkek çocukların kız çocuklardan daha çok gelişimsel değerlendirmeye yönlendirildiği, yönlendirilen anormal veya şüpheli gelişim gösteren çocukların tüm gelişim alanlarında desteğe ihtiyacının olduğu, en çok sorun yaşanan alanların ise dil konuşma becerileri ve motor gelişim alanı olduğu bulunmuştur.

Pandeminin aile yaşantısı ve ebeveyn- çocuk etkileşimi üzerindeki etkisini incelemek amacı ile yapılmış olan bir diğer çalışmada (Özyürek ve Çetinkaya, 2021), pandeminin olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğu bulunmuştur. Buna göre; ailelerin çocuklarına ve kendilerine daha çok vakit ayırdıkları, çocukların evde aileleri ile

birlikte olmaktan mutlu ve memnun oldukları, uyumda zorlansalar da uzaktan eğitime devam ettikleri, ebeveynlerin hastalık ve ölüm gibi duygular yaşadıkları, tüm aile bireylerinin televizyon, bilgisayar ve internete ayırdıkları zamanın arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Pınar (2021)'ın pandemi sürecinde çocuklar üzerindeki sosyal izolasyonun etkileri ile ilgili mevcut alan yazını incelemek amacı ile yapmış olduğu derleme çalışması sonucunda; izolasyona, sosyal mesafeye ve yeniden normalleşmeye maruz kalan okul öncesi dönem çocukların bilişsel, sosyal, duygusal ve bedensel gelişimlerini destekleyecek işlevsel web sayfası ve etkinlikleri içeren “Pedagojik Destek Asistanlığı Modeli” (PEDAM) önerisinde bulunmuştur.

Ok vd. (2021) pandemi sürecinin erken çocukluk dönemindeki çocuklarının davranışlarında meydana gelen değişimlerini ve çocuk üzerindeki etkilerini ebeveynlerinin görüşleri doğrultusunda incelemişlerdir. Bu değişimler tüm gelişimsel alanlarında incelenmiş, ince motor becerilerde; çocuklarının resim yapmayı ve makas kullanımını bıraktıkları, kalem tutuşlarının iyi olmadığı, sosyal aktivitelerinin azaldığı, uyku düzeninin bozulduğu, beslenme saatinin bozulduğu, öğün atlanıldığı ve elektronik cihaz kullanımının arttığı bulunmuştur.

Pandemi döneminde çocuk ve ailelere yönelik yayınlanan makaleleri inceleyen bir diğer nitel araştırmada, pandeminin çocuklar ve aileleri üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu ifade edilmiştir. İlaveten çalışmada çocukların ve ailelerinin desteklenmesine yönelik önerilere yer verilmiş; pandeminin etkilerini azaltmak için farklı profesyonellerle iş birliği içinde çalışmalar yapılması gerektiği vurgulanmıştır (Kadan, 2021).

Covid -19 salgın sürecinin çocuklar üzerindeki etkilerini inceleyen başka bir araştırmada (Aydın, 2021); çocukların günlük yaşamları ile ilgili, uyku ve yemek yeme düzenlerinde, kıyafet giyip çıkarma becerilerinde olumsuz değişiklikler, temizlik alışkanlıklarında ise olumlu değişiklikler olduğu, duygu durumları ile ilgili olarak kaygı, korku ve öfke düzeylerinde artış olduğu, mutluluk düzeyinin azaldığı, uzaktan eğitimle ilgili ise çocukların büyük kısmının uzaktan eğitime katıldığı fakat buna alışmadığı ve öğrenme kalitesinin yetersiz olduğu, ödev yapma sorunlarının yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özmert ve Yeşil (2021)'in pandemi sürecinde çocukların gelişimini desteklenmesini konu alan çalışmalarında; pandemi sürecinde meydana gelen sosyal ve ekonomik değişikliklerin, çocukların aldıkları bakımın niteliğini, sağlıklarını ve beslenmelerini, erken dönem öğrenme becerilerini etkilediğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca pandeminin beraberinde getirdiği stres sebebi ile çocukların gelişimi yönünden yüksek risk yarattığını belirtmiş; bu riskleri ve dayanıklılık faktörleri çerçevesinde destekleyici çevreler oluşturulması gerektiğini; sürecin en az zararla atlatılması için de destekleyici bakım sağlanması gerektiğini belirtmişlerdir.

Pandemi döneminde fiziksel aktiviteleri kısıtlanmış olan çocuk ve gençlerin sağlıklarının korunmasında fiziksel aktivitenin önemini değerlendirmek amacı ile yapılan bir diğer derleme çalışmasında (Canlı vd., 2021) sağlık durumu ve fiziksel aktivite arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda, çocukların hareketsiz bir yaşam tarzına bağlı olarak sağlıklarının daha da kötüye gittiği, in aktif bir yaşamın doğrudan obezite, bağışıklık sistemi zayıflaması ve kronik hastalıklara yakalanma riskiyle ilişkili olduğunu vurgulamışlardır.

Toran vd. (2021) gerçekleştirdiği araştırmada, 3-6 yaş arası çocukları olan Türk ve Çinli ebeveynlerin Covid-19 karantina süresi boyunca yaşadıkları deneyimler karşılaştırılmıştır. Araştırma sonuçları, kültürel farklılıkların ebeveynlik tutumları üzerinde belirgin bir fark yaratmadığını, ancak birçok ebeveynin çocuklarıyla daha olumlu ilişkiler geliştirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, bazı ebeveynlerin çocuklarına karşı fiziksel ve psikolojik şiddet, kaygı, korku ve can sıkıntısı gibi olumsuz psikolojik deneyimler bildirdikleri belirtilmiştir. Araştırma ayrıca, ebeveynlerin günlük rutinlerinde (uyku, beslenme, ev işleri) değişiklikler yaşadıklarını ve çocuklarının gelişimsel becerileri ile fiziksel büyümeleri hakkında daha az bilgiye sahip olduklarını ortaya koymuştur. Karantina sürecinde çocukların daha agresif, kaygılı ve hiperaktif oldukları, ayrıca daha fazla davranışsal sorun sergiledikleri ve ekran önünde daha fazla zaman geçirdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Konukbay ve Suluhan (2022) pandeminin çocukların gelişimini ve bakımı üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında; izolasyon, okulların kapatılması, sosyal mesafe gibi uygulanmış olan düzenlemelerin çocukların fiziksel ve psiko-sosyal sağlık durumunu ve gelişimini etkilediğini ifade etmişlerdir. Araştırmacıların bahsettikleri bu etkiler; yetersiz beslenme, ekran bağımlılığı ve hareketsizlik, okulların

kapatılması ile eğitim faaliyetlerinden uzak kalma, sağlık hizmetlerinde; çocukluk dönemi aşılardan uzak kalma ve sosyal izolasyon ile birlikte çocuk ihmal ve istismarının artma riski şeklindedir.

Gökayaz ve Yazgın (2022) tarafından gerçekleştirilen nitel araştırmada, pandemi döneminin 3-6 yaş arasındaki çocukların oyun ve hareket ihtiyaçları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmada, 30 çocuğun ebeveynleri ile yapılan görüşmeler ve çocukların resimleri kullanılmıştır. Bulgular, pandemi sürecinde çocukların fiziksel hareketliliğinin azaldığını, oyun mekânlarının sınırlı hale geldiğini ve akran etkileşiminin kısıtlandığını göstermektedir. Ayrıca, çocukların oyun sürelerinin uzadığı ve ebeveynlerin çocuklarının oyunlarına daha fazla katılım gösterdiği belirlenmiştir.

Kılıç ve Koçak (2023) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, okul öncesi dönemdeki çocukların psiko-motor gelişimi pandemi sürecinden nasıl etkilendiği incelenmiştir. Araştırma sonuçları, çocukların genel gelişimlerinin olumsuz yönde etkilendiğini göstermektedir. Özellikle babaların çocuk bakımına katılımının, çocukların gelişimini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Bununla birlikte, en çok olumsuz etkilenen alanın ince motor gelişim olduğu belirtilmiştir.

Rakap vd. (2023) gerçekleştirdiği nitel araştırma, engelli çocuklar ve ailelerinin COVID-19 pandemisi sırasında karşılaştıkları zorlukları belirlemeyi, ailelerin bu sorunlarla başa çıkma yöntemlerini incelemeyi ve ihtiyaç duydukları destekleri saptamayı amaçlamıştır. Araştırma sonuçları, pandeminin engelli çocuklar için sorunlu davranışlarda artışa ve aile içi ilişkilerde olumsuz etkilere yol açtığını ortaya koymuştur. Başa çıkma yöntemleri olarak, ailelerin öğretmenlere ve diğer profesyonellere danıştıkları, yakın aile bireyleri veya arkadaşlardan yardım aldıkları ve farklı eğitim platformlarını kullandıkları görülmüştür. Ayrıca ebeveynler hem kendileri hem de çocukları için psikolojik, ekonomik ve eğitim desteğine ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir.

Covid-19 pandemisinin çocukların gelişimi üzerindeki etkilerini inceleyen yazın incelendiğinde, çeşitli olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Pandemi sürecinde getirilen kısıtlamaların çocukların psikososyal durumlarını olumsuz etkilediği, fiziksel aktivite ve oyun alanlarının sınırlandırılmasının ekran kullanımını artırdığı ve bu durumun

obezite riskini yükselttiği görülmektedir. Ayrıca, okulların kapatılması ve sosyal izolasyon önlemlerinin, ihmal ve istismar riskini artırdığı belirtilmektedir. Tüm bu olumsuz etkilere karşı, alınması gereken müdahale ve önlemlerin önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmaların genellikle derleme niteliğinde olması da oldukça dikkat çekicidir. Çocukların bazı gelişim alanları ile ilgili çeşitli nitel araştırmalar yürütülse de alanda çocukların gelişimlerini nicel veriler ile karşılaştıran araştırmaların sayısının yok denecek kadar az olması da dikkat çekici olarak değerlendirilmiştir.

2.5.2. Uluslararası Çalışmalar

Lee (2020) tarafından yapılan bir araştırma, Covid-19 sırasında okul kapanmasının çocukların ruh sağlığı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırma sonuçları, özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar ve ergenlerin, okullar aracılığıyla ulaşabildikleri destek hizmetlerine erişimde zorluk yaşadıklarını göstermektedir. Pandemi sürecinde bu çocukların genel becerilerinin gerilediği ve ruhsal durumlarının kötüleştiği belirlenmiştir. Özellikle, ruhsal sorunları olan gençlerin okulların kapanmasıyla birlikte rutinlerinin değişmesi ve başa çıkma mekanizmalarının bozulması nedeniyle depresyon gibi semptomların tekrar ortaya çıkabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, sosyal mesafe tedbirleri ve evde kalma kuralları nedeniyle ihmal ve istismar riskinin artabileceği de vurgulanmıştır.

Xie vd. (2020) gerçekleştirdiği araştırma, Covid-19 pandemisi sırasında sosyal izolasyon nedeniyle evde kalan çocukların ruh sağlığını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çin'in Hubei ve Wuhan eyaletlerindeki 2. sınıftan 6. sınıfa kadar toplam 2330 öğrenciye cinsiyet, okul başarısı, salgına ilişkin iyimserlik, Covid-19'a yakalanma endişesi, kaygı, depresyon ve anksiyete semptomlarını ölçen sorular sorulmuş ve Çocuk Depresyon Envanteri uygulanmıştır. Araştırma sonuçları, çocuklarda depresif semptomlar ve anksiyete riskinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Covid-19'dan etkilenme konusunda önemli bir endişe duydukları ve salgınla ilgili iyimser olmayanların oranının daha fazla olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak, açık hava etkinliklerinin ve sosyal etkileşimin azalmasının çocuklarda depresif semptomları artırabileceği, bulaşıcı hastalıkların ise diğer travmatik deneyimler gibi çocukların ruh sağlığını olumsuz etkileyebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Covid-19'un karantina ve kısıtlama önlemlerinin çocuklar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini incelemek amacıyla yapılan bir çalışmada (Haleemunnissa vd., 2020), okulların kapatılması, karantinada olma durumu, akran etkileşiminin azalması, uzun süren belirsizlik, azalan sosyal destek ve fiziksel aktivitenin çocukların psikososyal ve ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği bulunmuştur. Ayrıca, okul kapatma önlemlerinin Covid-19 ile ilgili ölüm oranlarını azaltma konusunda anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Sonuç olarak, pandeminin uzun vadeli etkileri açısından risk altındaki çocukların erken tespiti, değerlendirilmesi ve gerekli hizmetlerin sunulması için ebeveynler, öğretmenler, doktorlar ve ruh sağlığı uzmanları gibi tüm paydaşların sürece dahil edilmesi ve gerekli yöntemlerin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Noava ve Morissey (2020) tarafından yapılan çalışmada, erken çocukluk dönemindeki zorluklar ve "Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri" incelenmiştir. Pandemi ilan edildikten sonra yüksek düzeyde ekonomik istikrarsızlık ve işsizlik yaşandığı, evde kalma kısıtlamaları ve okulların kapatılması ile sosyal etkileşimin azaldığı belirtilmiştir. Bu durumların halk sağlığını olumsuz etkileyebileceği ifade edilmiştir. Araştırma, pandeminin ve onun ekonomik ve sosyal etkilerinin küçük çocukların yaşamında olumsuz sonuçlar yaratabileceğini, olumsuz çocukluk deneyimlerine yol açabileceğini vurgulamaktadır. Erken çocukluk döneminde yaşanan olumsuz olayların etkilerinin ömür boyu sürebileceği, bu nedenle bu deneyimlerin erkenden tespit edilmesi gerektiği ve kriz dönemlerinde bile tüm çocukların öğrenme ve gelişim fırsatlarına eşit şekilde ulaşabilmesi için önlemler alınması gerektiği aktarılmıştır.

Yetersiz fiziksel aktivite ve hareketsiz yaşam tarzının pandemi dönemindeki etkilerini incelemek amacıyla Xiang vd. (2020) deneysel bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çin'in Şanghai kentindeki rastgele seçilen beş okulda, 6-17 yaş arasındaki toplam 2427 çocuk ve ergenin katıldığı bu çalışmada, fiziksel aktivitenin önemli ölçüde azaldığı ve ekran süresinin arttığı bulunmuştur. Bu hareketsiz yaşam tarzının, hem fiziksel hem de ruhsal sağlığı olumsuz etkileyebileceği vurgulanmıştır. Ayrıca, fiziksel aktivitenin viral enfeksiyonlara karşı koruma sağladığı göz önüne alındığında, hareketsizliğin olumsuz etkilerini en aza indirmek için etkili müdahalelerin uygulanması gerektiği ifade edilmiştir.

Covid-19 pandemisinin yayılmasını önlemek amacı ile kullanılan maskelerin çocuklarda kullanılıp-kullanılmamasının gerekliliğini araştırmak amacı ile yapılan çalışma sonucunda (Esposito ve Principi, 2020); hastalık bulaşan veya bulaş riski olan kişilerin bulaştırmacılığını azaltmak için el hijyeni ve sosyal mesafeye ek olarak yüz maskelerinin kullanımının son derece yararlı olduğu; bu süreçte çocukları yüz maskeleri kullanmaya hazırlamak gerektiği, çocukların bu konuda uyumunu sağlamak için maske takmanın nedenleri açıkça açıklanması gerektiği belirtilmiştir.

Bas vd. (2020) Covid-19 pandemisinin 'un spor, fiziksel aktivite, iyilik hali ve sosyal gelişim üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında; sporun fiziksel kondisyonu, zihinsel sağlığı destekleyip, olumlu sosyal tutum ve davranışları da teşvik ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacılar pandemi döneminde sağlığı desteklemek için sporun kullanılması ve stresle mücadele etmek için sosyal mesafeyi de koruyarak fiziksel egzersizleri içeren günlük rutinler oluşturulması önerilerinde bulunmuşlardır.

Araújo vd. (2021) gerçekleştirdiği bir çalışmada, pandemilerin ve sosyal kısıtlamaların ebeveynler ile çocuk/ergenlerin gelişimleri ve fiziksel sağlıkları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma sonuçları, pandemi sırasında kullanılan araçların çocukların büyüme ve gelişimini tehdit edebileceğini göstermektedir. Sosyal kısıtlamaların, beslenme risklerinin, fiziksel aktivite yetersizliğinin, okulların kapanmasının ve enfekte olma kaygısının, hem çocuklar hem de ebeveynler üzerinde yüksek düzeyde strese, anksiyete ve depresyona yol açabileceği belirtilmiştir. Bu toksik stresin, olumsuz çocukluk deneyimlerine neden olabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca, olumsuz deneyimlerin sayısının artmasıyla bilişsel bozulmalar, madde kötüye kullanımı, depresyon gibi risklerin yanı sıra sağlık sorunları ve gelişimsel gecikme olasılığının da artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Brown Üniversitesi ve Language Environment Analysis (LENA) ile yapılan araştırmalar, pandemi sonrasında doğan bebeklerin, daha önce doğanlarla karşılaştırıldığında, daha az ses çıkardıklarını ve ebeveynleriyle daha az sözel iletişim kurduklarını göstermiştir. Bu durum, bu bebeklerde gelişimsel gecikmelerin endişe verici boyutlara ulaşabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Brown Üniversitesi'nden araştırmacı Dioni'nin pandemi öncesi ve sonrası dönemi karşılaştırdığı çalışmada, çocukların verilen bilişsel görevleri tamamlamalarının daha uzun sürdüğü, dikkat sürelerinin kısaldığı ve sözel işlevsellikte düşüşler görüldüğü bulunmuştur.

(Napolitano, 2022). Bu bulgular, pandemi sürecinin çocukların dil ve bilişsel gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır.

Özetle, uluslararası alandaki literatür incelendiğinde, Covid-19 pandemisinin neden olduğu okulların kapanması, maske kullanımı ve fiziksel ile sosyal aktivitelerin kısıtlanması gibi önlemlerin çocukların gelişimi üzerindeki etkileri ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Ayrıca, özel gereksinimli çocuklar ve ailelerinin bu dönemdeki ihtiyaçları ile ebeveynlik becerilerindeki değişiklikler de araştırmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmalar, pandeminin çocukların ve ailelerin yaşamları üzerindeki çeşitli olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır. Yine de uluslararası alan yazında da büyük veriler içeren çalışmaların bulunmaması oldukça dikkat çekici olarak değerlendirilmiştir. Tüm bu çalışmalar literatürdeki bazı boşlukları doldursa da bu tez çalışması kapsamında yürütülen çalışmada büyük bir veri setinin kullanılmış olması; pandemi öncesi ve sonrası karşılaştırmalar yapılması çalışmanın önemini artırmaktadır.

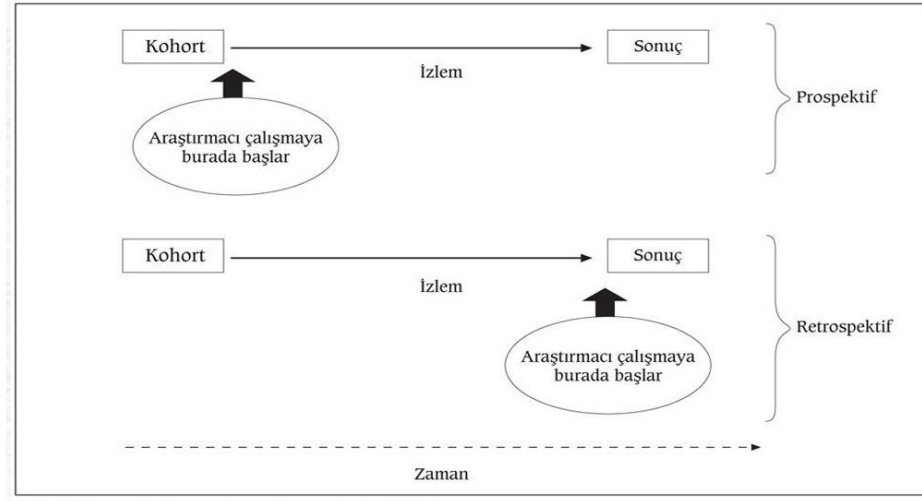
3. MATERYAL ve YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Çalışmanın Modeli

Bu araştırmada Covid-19 pandemisinin erken müdahale kapsamında çocukların gelişimi üzerine etkisini incelemek amacı ile retrospektif kohort deseni kullanılmıştır. Kohort, ortak bir karakteri, özelliği olan grup anlamına gelmektedir (Çaparlar ve Dönmez, 2016). Kohort çalışmaları; benzer bir grubun biryandan çoklu etkenlere maruz kalmasını araştırırken diğer yandan bu etkenler arasındaki ilişkileri değerlendirmek için uygun bir çalışma tasarımı ve genellenebilir sonuçlar sunar. Kohort çalışmaları prospektif (ileriye dönük) ve retrospektif (geriye dönük) kohort olmak üzere iki türe ayrılır. Retrospektif kohort çalışmaları ancak güvenilir kayıtlarla gerçekleştirilen; benzer grupların çoklu etkenlerle maruz kalmasını ya da bu etkenler arasındaki ilişkileri ele alan, genellenebilir sonuçlar sunan araştırmalardır (Euzer vd., 2009). Kohort çalışmalarının en önemli parametresi zamandır. Retrospektif kohort çalışmalarında kohortlar geçmişte bir noktadan seçilip ileri bir tarihe kadar takip edilir ve sonuçları kıyaslanır (Euzer vd., 2009). Kohort çalışmalarının temel güçlü yönlerinden biri de uzun zaman dilindeki verilerin inceleniyor olmasıdır (Setia, 2016).

Kohort çalışmalarının amacı “sonuç” ile “etken” arasında gözlenen ilişkinin nedensel olup olmadığını belirlemektir (Doğan, 2015). Kohort araştırmalarında çalışma grupları bir etkenle karşılaşmış olmaya göre ayrılır. Bir etkenle karşılaşmış ve karşılaşmamış kişiler karşılaştırılarak belli bir süre izlenir (Uzun, 2013). Çalışma gruplarından etkenle karşılaşanlara “maruz kalanlar”, etkenle karşılaşmayanlara “maruz kalmamış” olarak tanımlanır. Takip süresi boyunca, etkene maruz kalan bireylerin bazılarında sonuç gelişirken, maruz kalmayan bireylerin bazılarında ilgi duyulan sonuç gelişir ve iki gruptaki sonuçları karşılaştırılır (Setia, 2016).

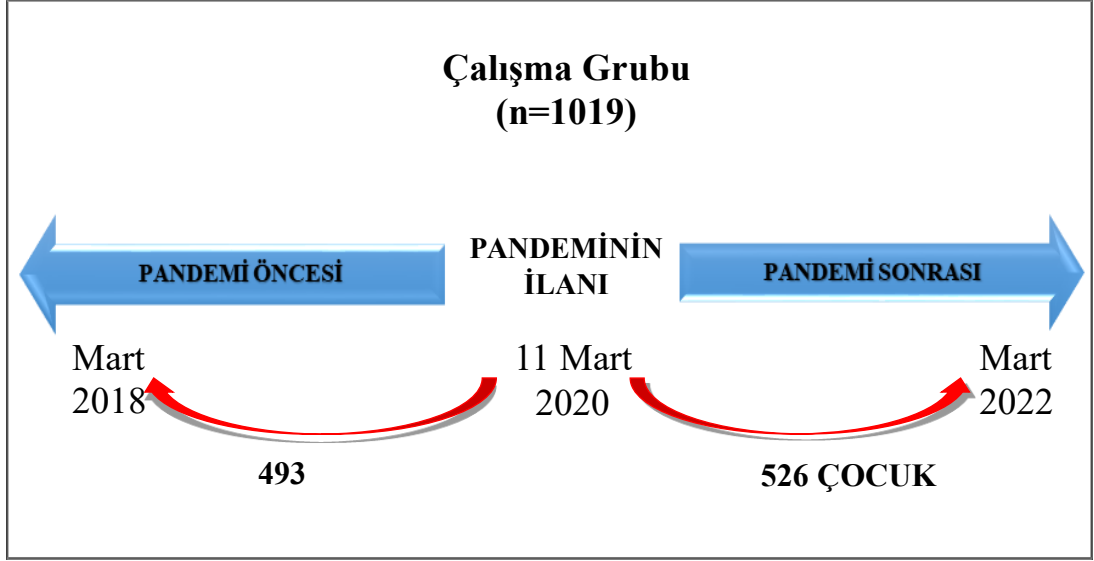

Şekil 3.1. Retrospektif ve Prospektif Çalışma (Doğan, 2015)

Çalışma kapsamında çalışma grubu üzerinde “Covid-19 Pandemisi” etken olarak belirlenmiştir. Çalışmanın birinci kohortunu “Covid-19 Pandemisi” etkenine maruz kalmamış çocuklar, ikinci kohortunu ise “Covid- 19 Pandemisi” etkenine maruz kalmış çocuklar oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın tasarımı, Covid-19’un çocukların gelişimi üzerindeki etkilerini anlamak için uygun bir temel sunmaktadır.

3.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu iki kohorttan oluşmaktadır. Çalışmanın birinci kohortunu Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi Çocuk Gelişimi Birimine Mart 2018’den pandeminin ilan edildiği tarih olan 11 Mart 2020’ye kadar Covid-19 Pandemisi etkenine maruz kalmamış çocuklar oluşturmaktadır. İkinci kohortu ise Covid -19 Pandemi ilanı olan 11 Mart 2020’den Mart 2022’ye kadar pandemi etkenine maruz kalmış Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi Çocuk Gelişimi Birimine başvuran çocuklar oluşturmaktadır. Aşağıda ki şekilde çalışma grubunun şematik gösterimi sunulmaktadır.

Şekil 3.2 Çalışma Grubu

Çalışmaya 1019 çocuk dâhil edilmiştir. Buna göre pandemi öncesini temsil eden birinci kohortta 493 çocuk yer alırken; pandemi sonrasını temsil eden ikinci kohortta 526 çocuk yer almaktadır. Çocukların yaş ortalamaları 47.5 ay olup en küçük çocuk 2 aylık en büyük çocuk ise 141 aylıktır. Aşağıdaki tablolarda araştırmanın örneklemini tanımlayıcı bilgilere verilmiştir.

Tablo 3. 1 Çocuk Gelişimi Birimi Başvuru Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	n	%
Erkek	672	65,9
Kız	347	34,1
Toplam	1019	100.0

Tablo 3.1’ de çocuk gelişimi birimine Mart 2018-2022 tarihleri arasında başvuran ve çalışmaya dâhil edilen çocukların cinsiyet dağılımına yer verilmiştir. Buna göre çalışmaya dâhil edilen 1019 çocuğun %65,9’ unun erkek, % 34,1’ inin kız olduğu bulunmuştur.

Tablo 3.2 Çocuk Gelişimi Birimine Yönlendirme Yapan Bölüm

Yönlendirme Yapan Bölüm	n	%
Genel Pediatri	624	61.7
Çocuk Psikiyatri	363	35.7
Çocuk Nöroloji	1	0.1
Kontrol	31	3.0
Toplam	1019	100.0

Tablo 3.2’ de çocuk gelişimi birimine yönlendirme yapan bölümlerin dağılımına yer verilmiştir. Buna göre genel pediatri bölümünden % 61,7, çocuk psikiyatri bölümünden %35,7, çocuk nöroloji bölümünden % 0,1 yönlendirilme yapıldığı bulunmuştur. Gelişimsel izlem için çocuk gelişimi birimine %3 oranında kontrol başvurusu yapıldığı görülmüştür.

Tablo 3.3 Çocuk Gelişimi Birimi Başvuru Nedeni

Başvuru Nedeni*	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası	Toplam
Gelişimsel Değerlendirme ve Gelişimsel Danışmanlık	264	356	620
ÇÖZGER	44	143	187
Okul Erteleme Raporu	152	2	154
Dil ve Konuşma Gecikme Şüphesi	113	121	234
Otizm Şüphesi	18	54	72

*Bir çocuk birden fazla gerekçe ile Çocuk Gelişimi birimine başvurabilir.

Tablo 3.3’ de çocuk gelişimi birimine başvuru nedeni pandemi öncesi ve pandemi sonrası gruplandırılarak incelenmiştir. Pandemi Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 (WHO,2020)’de ilan edilmiş olup, 11 Mart 2020 - Mart 2018 arasındaki pandemi öncesi; 11 Mart 2020-Mart 2022 pandemi sonrası kabul edilmiş ve buna göre çalışmaya dâhil edilen gelişimsel izlem dosyaları sınıflandırılmıştır. 2 kohortta çocuk gelişimi birimine Mart 2018-2022 arasında toplam 620 çocuk genel değerlendirme ve gelişimsel danışmanlık amacı ile başvurmuş olup, pandemi öncesi

264, pandemi sonrası 356 başvuru olduğu, pandemi sonrası gelişimsel değerlendirme amacı ile yapılan başvuruların arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çocuklar için Özel Gereksinim Raporu (ÇÖZGER) için gelişimsel değerlendirmeye belirtilen tarihler arasında toplam 187 başvuru yapıldığı, pandemi öncesi 44 başvuru olurken, pandemi sonrası 143 başvuru olduğu, pandemi sonrası ÇÖZGER için yapılan başvuruların arttığı görülmüştür.

Okul erteleme raporu için çocuk gelişimi birimine toplam 154 başvuru yapıldığı, bu başvuruların pandemi öncesi 152, pandemi sonrası 2 olduğu görülmüştür. 10.07.2019 tarih ve 30827 sayılı MEB Okul öncesi ve İlköğretim kurumları yönetmeliği ile 69, 70, 71 aylık çocukların okula devamına velinin yazlı talebi yeterli olacağı şeklinde değişikliğe gidilmiştir. Bu yapılan değişiklikten sonra okul erteleme raporu için çocuk gelişimi birimine başvuru ihtiyacı ortadan kalkmıştır. Dil ve konuşma gecikme şüphesi ile toplam 234 başvuru yapıldığı, bunlardan 113'ünün pandemi öncesi, 121 'inin pandemi sonrası yapıldığı, pandemi sonrası çocuklarda dil ve konuşma gecikmesi şüphesi gerekçesi ile yapılan başvuruların arttığı bulunmuştur. Otizm şüphesi ile çocuk gelişimi birimine belirtilen tarihler arasında toplam 72 başvuru yapıldığı, bunlardan 18'inin pandemi öncesi, 54 'ünün pandemi sonrası olduğu, pandemi sonrasında otizm şüphesi ile başvuru sayılarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.4 *Pandemi Önce ve Sonrasında Çocukların Özel Gereksinim Tanısı Alma Durumu*

Tanı Alma Durumu*	PandemiÖncesi	Pandemi Sonrası	Toplam
Tanı Almış	34	86	120
Tanı Almamış	427	440	867

**Bu çalışmada ilk kez tanı alma durumlarına bakılmıştır.*

Tablo 3.4 de çocuk gelişimi birimine başvuru sırasında özel gereksinim tanısı olma durumu pandemi öncesi ve sonrası sınıflandırılarak incelenmiştir. Buna göre Mart 2018-2022 yılları arasında toplam 120 özel gereksinim tanısı olan başvurunun olduğu, bunlardan 34' ünün pandemi öncesi, 86'sının pandemi sonrası olduğu, pandemi sonrası özel gereksinim tanısı olan çocukların pandemi öncesine göre kıyasla

sayılarının arttığı bulunmuştur. Herhangi bir özel gereksinim tanısı almamış 837 başvurudan, pandemi öncesi tanı almamış olan 427 çocuk varken, pandemi sonrası 440 çocuk olduğu görülmüştür.

3.3. Çalışma Sahası

Yürütülen bu çalışmanın, çalışma sahası Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi'dir. Kırıkkale il merkezinde 3. Basamak sağlık kuruluşu Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi ve Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi, ilçelerinde Kırıkkale İl Sağlık Müdürlüğü'ne bağlı Delice, Sulakyurt, Keskin ve Karakeçili İlçe Devlet Hastaneleri Hizmet vermektedir. İlde Sağlık Bakanlığına bağlı tüm hastanelerin içinde Çocuk Gelişimi Birimi yalnızca Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi'nde bulunmaktadır.

Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi 710 yatak kapasiteli poliklinik, servis hizmetleri ve ameliyat hizmetleri vermektedir. Bununla birlikte “Gebe Okulu, Palyatif Bakım Hizmetleri, AMATEM, Diyaliz Merkezi, Toplum Ruh Sağlığı Merkezi, Anne Otel, Obezite Okulu Hizmetleri, Alerji Poliklinik Hizmetleri, Diyabet Okulu Hizmetleri, Evde Sağlık Hizmetleri” gibi özellikli hizmetler de vermeye devam etmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen veriler, ilde hastane bünyesinde faaliyet gösteren tek çocuk gelişimi birimi olan Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi Çocuk Gelişimi Birimi'ne yapılan yönlendirmelerden elde edilmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında elde edilen veriler, her bir çocuğa ait *gelişim izlem dosyasından* elde edilmiştir. Gelişim izlem dosyasında; “Gelişim İzlem Formu” ve “Denver II Gelişimsel Tarama Testi” bulunmaktadır.

3.4.1. Gelişim İzlem Formu

Gelişim izlem formunda çocukların cinsiyeti, doğum tarihi, çocuk gelişimi birimine başvuru nedeni ve başvuru tarihi, özel gereksinim tanısı olma durumu, çocuk gelişimi birimine yönlendirilmiş olan birim, müdahale ve izlem bilgilerinin olduğu değerlendirme sonuçlarına yönelik bilgiler yer almaktadır.

3.4.2. Denver II Gelişimsel Tarama Testi

Denver Gelişimsel Tarama Testi (DGTT) çocuklarda ortaya çıkabilecek gelişimsel problemleri saptamak amacı ile ilk defa 1967’de Frankenburg ve Dodds tarafından yayınlanmıştır. Yayınlandıktan sonra 50’den fazla ülkede standardize edilerek uygulanmaktadır. Türkiye’de ise DGTT’nin ilk 1982 yılında Hacette Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Nörolojisi Bölümü öğretim üyeleri Kalbiye Yalaz ve Shirley Epir tarafından yapılmıştır. 2009 yılında Kalbiye Yalaz, Banu Anlar ve Birgül Bayoğlu tarafından yenilenip gözden geçirilmiş hali ile standardize edilerek, “Denver II” adı ile ülkemizde kullanıma sunulmuştur. 0-6 yaş aralığındaki çocukların yaşlarına uygun becerileri değerlendiren Denver II testi; belirtisi olmayan gelişimsel sorunları taramada, şüpheli durumları nesnel bir ölçütle doğrulamada ve gelişimsel açıdan risk altındaki çocukları izleme amacı ile kullanılmaktadır.

Denver II Gelişimsel Tarama Testi (GTT) “Kişisel-Sosyal Gelişim, İnce Motor, Dil Gelişimi ve Kaba Motor Gelişim” olmak üzere dört gelişim alanını içermektedir. Testin güvenilirliği, farklı yaş gruplarında aynı andan birden fazla testör tarafından test edildiğinde, testörler arası uyumluluğun %90, test- test uyumluluğu ise % 86 altına düşmemiştir. Denver II’nin DGTT ile ortak maddelerinin geçerlilikleri DGTT’nin yaygın kullanımı ile ispat edilmiştir. Denver II’nin örnekleme ve standartları, uygulandığı toplumu temsil edecek şekilde seçilmiş ve toplanmıştır (Yalaz vd., 2011).

3.5. Verilerin analizi

Araştırmanın verileri SPSS 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler olan frekans ve yüzde (%) esas alınmıştır. Çalışmada veriler üzerinden herhangi bir ikili veya çoklu karşılaştırma yapılmamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Denver II Gelişimsel Tarama Testi’nin kategorik sonuç vermesi (normal, anormal ve şüpheli) neticesinde bazı hücreler arasındaki sayısal farklılıkların çok ciddi düzeyde olması; bu farklılıkların karşılaştırılması durumunda ölçmeye hata karışma ihtimalinin yüksek olması belirleyici rol oynamıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde Mart 2018-2022 tarihleri arasında Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi Çocuk Gelişimi Birimine başvuran ve gelişimsel izlemleri yapılan çocukların gelişimsel izlem dosyaları içine bulunan Denver II GTT sonuçlarının retrospektif olarak incelendiği çalışmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Covid-19 Pandemisinin Çocukların Genel Gelişimleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

Aşağıda “Covid-19 pandemisinin çocukların genel gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?” alt problemine yönelikte edilen bulgular Tablo 4.1 de sunulmaktadır.

Tablo 4.1 *Denver II GTT Genel Sonuçları*

Denver Genel Sonuç	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası	Toplam
Anormal	254	300	554
Normal	121	77	198
Şüpheli	64	48	112
Test Reddi	5	2	7
Toplam *	444	427	871

**Bu çalışmaya Mart 2018-2022 arasında çocuk gelişimi birimine başvuran çocuklardan (n: 1019) Denver II GTT uygulanmış çocuklar (n: 871) dâhil edilmiştir.*

Mart 2018 - 2022 tarihleri arasında toplam 871 çocuğa Denver II Gelişim Tarama Testi (GTT) uygulanmıştır. Bu testlerden 444’ü pandemi öncesi, 427’si ise pandemi sonrası dönemde yapılmıştır. Pandemi öncesinde 5, pandemi sonrasında ise 2 çocuk testi uygulamayı reddetmiştir.

İncelenen Denver II GTT sonuçlarına göre, toplam 554 “Anormal” sonuç elde edilmiştir; pandemi öncesinde “Anormal” test sonucu 245, pandemi sonrasında ise 300 olarak kaydedilmiştir. “Normal” test sonuçları toplamda 198 olup, pandemi öncesinde

121, pandemi sonrasında ise 77 olarak belirlenmiştir. “Şüpheli” test sonucu olan toplam 112 veri bulunmaktadır; bunların 64’ü pandemi öncesi, 48’i ise pandemi sonrası dönemdedir.

Sonuçlar, çocuk gelişimi biriminde uygulanan Denver II GTT sonuçlarında “Anormal” test sonucunun “Normal” test sonucundan daha fazla olduğunu göstermektedir. Pandemi sonrası dönemde, “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığı, “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının ise arttığı belirlenmiştir. Bu bulgular, pandeminin çocuk gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerini açıkça ortaya koymaktadır.

4.2. Covid -19 Pandemisinin Çocukların Kişisel-Sosyal Gelişimleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

“Covid-19 pandemisinin çocukların kişisel-sosyal gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?” alt problemine yönelikilde edilen bulgular Tablo 4.2 de sunulmaktadır.

Tablo 4.2 *Denver II GTT Kişisel- Sosyal Gelişim Alanı Sonuçları*

Kişisel Sosyal Gelişim	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası	Toplam
Normal	235	166	401
Anormal	204	259	463

İncelenen Denver II Gelişim Tarama Testi verilerine göre, kişisel-sosyal gelişim alt ölçeğinde 401 çocuğun “Normal” gelişim gösterdiği belirlenmiştir. Pandemi öncesi ve sonrası dağılımına bakıldığında, pandemi öncesinde “Normal” sonuç sayısı 235, pandemi sonrasında ise 144 olarak kaydedilmiştir.

Aynı alt ölçekte 463 çocuğun “Anormal” gelişim gösterdiği tespit edilmiştir. Pandemi öncesinde “Anormal” sonuç sayısı 204, pandemi sonrasında ise 259 olarak bulunmuştur. Genel olarak, çocuk gelişimi biriminde uygulanan Denver II GTT sonuçlarına göre, 401 çocuk “Normal” ve 468 çocuk “Anormal” sonuç almıştır. Bu

durumda, “Anormal” test sonucunun “Normal” test sonucundan fazla olduğu görülmüştür.

Sonuçlar, pandemi sonrasında kişisel-sosyal gelişim alanında “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığını, “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının ise arttığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bulgular, pandeminin çocukların kişisel ve sosyal gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır.

4.3. Covid -19 Pandemisinin Çocukların İnce ve Kaba Motor Gelişimleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

“Covid-19 pandemisinin çocukların ince ve kaba motor gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?” alt problemine yönelikte edilen bulgular Tablo 4.3 ve Tablo 4.4’de sunulmaktadır.

Tablo 4.3 *Denver II GTT İnce Motor Gelişim Alanı Sonuçları*

İnce Motor Gelişim	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası	Toplam
Normal	296	239	535
Anormal	142	186	328
Alt alan Red	1	0	1

Tablo 4.3 'de yer alan Denver II Gelişim Tarama Testi (GTT) verilerine göre, ince motor gelişim alt ölçeğinde 535 çocuğun “Normal” gelişim gösterdiği, 1 çocuğun ise bu alt alanın uygulanmasını reddettiği tespit edilmiştir. Pandemi öncesi ve sonrası dağılımına bakıldığında, pandemi öncesinde “Normal” sonuç sayısı 296, pandemi sonrasında ise 239 olarak belirlenmiştir.

Aynı alt ölçekte 328 çocuğun “Anormal” gelişim gösterdiği ve bu gruptaki dağılımda pandemi öncesinde “Anormal” sonuç sayısının 142, pandemi sonrasında ise 186 olduğu bulunmuştur. Genel olarak, çocuk gelişimi biriminde uygulanan Denver II GTT ince motor gelişim alt testine göre, 535 çocuk “Normal” ve 328 çocuk “Anormal” sonuç almıştır. Bu durumda, “Normal” test sonucunun “Anormal” test sonucundan fazla olduğu görülmektedir.

Sonuçlar, pandemi sonrasında ince motor gelişim alanında “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığını, “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının ise arttığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, pandeminin çocukların ince motor gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır.

Tablo 4.4 *Denver II GTT Kaba Motor Gelişim Alanı Sonuçları*

Kaba Motor Gelişim	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası	Toplam
Normal	334	268	602
Anormal	105	157	262

Tablo 4.4 'de yer alan Denver Gelişim Tarama Testi (GTT) verilerine göre, kaba motor gelişim alt ölçeğinde 602 çocuğun “Normal” gelişim gösterdiği belirlenmiştir. Pandemi öncesi ve sonrası dağılımına bakıldığında, pandemi öncesinde “Normal” sonuç sayısı 334, pandemi sonrasında ise 268 olarak kaydedilmiştir.

Aynı alt ölçekte 262 çocuğun “Anormal” gelişim gösterdiği, bu gruptaki dağılımda pandemi öncesinde “Anormal” sonuç sayısının 105, pandemi sonrasında ise 157 olduğu bulunmuştur. Genel olarak, çocuk gelişimi biriminde uygulanan Denver II GTT kaba motor gelişim alt testine göre, 602 çocuk “Normal” ve 262 çocuk “Anormal” sonuç almıştır. Bu durumda, “Normal” test sonucunun “Anormal” test sonucundan fazla olduğu görülmektedir.

Sonuçlar, pandemi sonrasında kaba motor gelişim alanında “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığını, “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının ise arttığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, pandeminin çocukların kaba motor gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır.

4.4. Covid -19 Pandemisinin Çocukların Dil Gelişimleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

“Covid-19 pandemisinin çocukların dil gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?” alt problemine yönelik elde edilen bulgular Tablo 4. 5 de sunulmaktadır.

Tablo 4.5 *Denver II GTT Dil Gelişimi Alanı Sonuçları*

Dil Gelişimi	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası	Toplam
Normal	177	101	278
Anormal	262	324	586

İncelenen Denver II Gelişim Tarama Testi (GTT) verilerine göre, dil gelişimi alt ölçeğinde 278 çocuğun “Normal” gelişim gösterdiği tespit edilmiştir. Pandemi öncesi ve sonrası dağılımına bakıldığında, pandemi öncesinde “Normal” sonuç sayısı 177, pandemi sonrasında ise 101 olarak kaydedilmiştir.

Dil gelişimi alt ölçeğinde 586 çocuğun “Anormal” gelişim gösterdiği belirlenmiştir. Bu gruptaki dağılımda pandemi öncesinde “Anormal” sonuç sayısı 262, pandemi sonrasında ise 324 olarak bulunmuştur. Genel olarak, çocuk gelişimi biriminde uygulanan Denver II GTT dil gelişimi alt testine göre, “Anormal” sonuç sayısının 586, “Normal” sonuç sayısının ise 278 olduğu görülmektedir. Bu durumda, “Anormal” test sonucunun “Normal” test sonucundan fazla olduğu belirlenmiştir.

Sonuçlar, pandemi sonrasında dil gelişimi alanında “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığını, “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının ise arttığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, pandeminin çocukların dil gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır.

4.5. Gelişimsel İzlem Çerçevesinde Çocuklara Yapılan Erken Müdahale Uygulamaları

“Covid-19 pandemisi döneminde gelişimsel izlem çerçevesindeki çocuklara yapılan erken müdahale uygulamaları nelerdir?” alt problemine yönelik elde edilen bulgular Tablo 4.6 ve Tablo 4.7’de sunulmaktadır.

Tablo 4.6 *Çocuk Gelişimi Birimi Erken Müdahale Kapsamında Yapılan Yönlendirmeler*

Yönlendirme- Öneri	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası	Toplam
Çocuk Psikiyatri	151	289	440
Tanısal Değerlendirme	127	244	371
Genel Gelişimsel Öneri	186	104	290
Görüşme Tekrarı	105	165	270
Okul Öncesi Eğitim	167	13	180
Dil ve Konuşma Terapisti	38	100	138
Dil Gelişimi Destek Önerileri	70	64	134
İşitsel Değerlendirme	57	46	103
Çocuk Nöroloji	19	31	50
Bilişsel Değerlendirme	0	5	5
Toplam	920	1059	1979

Erken müdahale kapsamında çocuk gelişimi birimi tarafından gelişimsel izlem amacı ile Denver II GTT uygulanan çocuklar için yapılan yönlendirmeler ve öneriler incelendiğinde; genel gelişimsel öneri, dil gelişimi destek önerileri verildiği, çocuk psikiyatri, çocuk nöroloji, dil ve konuşma terapisti, bilişsel değerlendirme, işitsel

değerlendirme, okul öncesi eğitim alanlarında yönlendirilmeler yapıldığı ve gelişimsel değerlendirme sonucu görüşme tekrarına çağrıldıkları kaydedilmiştir.

Gelişimsel değerlendirme sonucu 440 çocuğun çocuk psikiyatri polikliniğine, 5 çocuğun bilişsel değerlendirmeye yönlendirildiği bulunmuştur. Pandemi öncesi-sonrası dağılıma bakıldığında, pandemi öncesinde 151 çocuk, pandemi sonrasında 259 çocuğun çocuk psikiyatriye, 5 çocuğun ise bilişsel değerlendirmeye yönlendirildiği kaydedilmiştir. Bu durumda çocuk gelişimi biriminden çocuk psikiyatri polikliniğine pandemi öncesine kıyasla pandemi sonrasında daha fazla yönlendirme yapıldığı, pandemi öncesinde bilişsel değerlendirme amacı ile yönlendirme yapılmadığı, pandemi sonrasında 5 yönlendirme yapıldığı görülmüştür.

Çocuk gelişimi biriminde değerlendirilen çocukların özel destek alması için tanısal değerlendirme amacı ile 371 yönlendirme yapıldığı görülmüştür. Pandemi öncesi- sonrası dağılıma bakıldığında, pandemi öncesinde 127 çocuk, pandemi sonrasında 244 çocuğun yönlendirildiği kaydedilmiştir. Bu durumda çocuk gelişimi biriminden tanısal değerlendirme amacı ile pandemi öncesine kıyasla pandemi sonrasında daha fazla yönlendirme yapıldığı belirlenmiştir.

Denver II GTT ile değerlendirme sonucu 290 genel gelişimsel öneri verildiği bulunmuştur. Pandemi öncesi- sonrası dağılımına bakıldığında, pandemi öncesinde 186, pandemi sonrasında 104 genel gelişimsel öneri verildiği bulunmuştur.

Çocuk gelişimi biriminde gelişimsel izlem amacı ile görüşme tekrarına 270 çocuk çağrıldığı belirlenmiştir. Pandemi öncesinde 105, pandemi sonrasında 165 çocuğa görüşme tekrarı önerildiği görülmüştür. Pandemi sonrasında, pandemi öncesine göre daha çok görüşme tekrarı önerildiği kaydedilmiştir.

Gelişimsel değerlendirme sonucu okula hazırbulunuşluk becerilerini desteklemek amacı ile 180 yönlendirme yapıldığı görülmüştür. Pandemi öncesi-sonrası dağılıma bakıldığında: pandemi öncesinde 167, pandemi sonrasında 13 yönlendirme yapıldığı bulunmuştur. Pandemi öncesinde okul öncesi eğitime, pandemi sonrasında daha çok yönlendirme yapıldığı görülmüştür.

Denver II GTT sonucu dil gelişiminin desteklenmesi gereken çocuklara yönelik 138 çocuk dil ve konuşma terapistine yönlendirilmiş, 134 dil gelişimi destek

önerileri verilmiş olduğu bulunmuştur. Pandemi öncesinde dil ve konuşma terapistine destek eğitim alması amacı ile 38 yönlendirme, 70 dil gelişimi destek önerisi verilmiş, pandemi sonrasında 100 dil ve konuşma terapisti yönlendirilmiş, 64 dil gelişimi destek önerisi verildiği görülmüştür.

Pandemi öncesinde sonrasına göre daha çok özel destek amacı ile dil ve konuşma terapistine yönlendirildiği kaydedilmiştir. Yine dil gelişiminde gecikmesi görülen çocuklarda çocuk gelişimi birimi tarafından 103 çocuğun detaylı işitsel değerlendirme amacı ile yönlendirilme yapıldığı belirlenmiştir. İşitme kaybından şüphelenilen çocuklarda pandemi öncesinde 57, pandemi sonrasında 46 yapıldığı bulunmuştur.

Çocuk gelişimi birimi tarafından Denver II GTT değerlendirme sonucu çocuk nöroloji polikliniğine 50 yönlendirme yapıldığı bulunmuştur. Pandemi öncesi- sonrası kıyaslandığında, pandemi öncesinde 19, pandemi sonrasında 31 yönlendirme yapıldığı belirlenmiştir. Buna göre çocuk nöroloji yönlendirmesinin pandemi sonrasında, pandemi öncesine göre daha fazla sayıda olduğu görülmüştür.

Tablo 4.7 *Çocuk Gelişimi Birimi Erken Müdahale Kapsamında Verilen Danışmanlık Alanları*

Çocuk Gelişimi Birimi Danışmanlık Konuları	Pandemi Öncesi	Pandemi Sonrası	Toplam
Kekemelik-Akıcılık Bozukluğu	10	22	32
Beslenme Önerileri (Gıda Reddi, ek besine geçiş, seçicilik vb.)	5	26	31
Tuvalet Eğitimi	7	22	29
Davranış Problemleri ve Sınır Koyma	12	14	26
Enürezis -Enkopresiz	0	21	21
Artikülasyon Bozuklukları	4	7	11
Uyku Rutini	7	8	15
Davranış Problemleri ve Sınır Koyma	12	14	26
Tık Bozukluklar (Parmak emme, tırnak yeme vb.)	3	6	9
Okula Hazır Bulunuşluk ve Uyum Becerileri	3	5	8
Kardeş Kıskançlığı	-	7	7
Ekran Bağımlılığı	-	6	6
Duygu Düzenleme, Stresle Başa Çıkma	-	6	6
Ayrılık Anksiyetesi	3	2	5
Konstipasyon	-	3	3
Boşanma	-	2	2
Obsesyon	-	2	2
İçe Kapanıklık	-	1	1
Cinsel Kimlik Gelişimine İlişkin Şüphe	1	-	1
Yaş Danışmanlığı	-	1	1
Toplam	67	175	242

Erken müdahale kapsamında çocuk gelişimi birimi tarafından gelişimsel izlem amacı ile Denver II GTT uygulanan çocuklara yönelik: kekemelik-akıcılık bozukluğu, beslenme önerileri (gıda reddi, ek besine geçiş, seçicilik vb.), tuvalet eğitimi, enürezis –enkoprezis, artikülasyon bozuklukları, uyku rutini, davranış problemleri, tik bozukluklar (parmak emme, tırnak yeme vb.), okula hazır bulunuşluk ve uyum becerileri, kardeş kıskançlığı ekran bağımlılığı, duygu düzenleme, stresle başa çıkma, ayrılık anksiyetesi konstipasyon, boşanma, obsesyon, içe kapanıklık, cinsel kimlik gelişimine ilişkin şüphe ve yaş danışmanlığı konularında danışmanlık verildiği belirlenmiştir.

Çocuk gelişimi biriminde gelişimsel izlem amacı ile erken müdahale kapsamında dil gelişimi alanında “Kekemelik-Akıcılık Bozukluğu” na yönelik 32 çocuk için danışmanlık verildiği, pandemi öncesinde 10, pandemi sonrasında 22 danışmanlık verildiği belirlenmiştir. “Artikülasyon Bozuklukları” da ise 11 çocuğa danışmanlık verildiği, 4’ü nün pandemi öncesi, 7’ sinin pandemi sonrası olduğu görülmüştür. Kekemelik – Akıcılık Bozukluğu ve artikülasyon bozukluklarına yönelik verilen danışmanlıkların sayısında pandemi sonrasının, öncesine göre kıyasla arttığını ortaya çıkarmaktadır. Bu bulgu dil gelişimi alanında gelişimsel müdahaleye pandemi sonrasında daha çok ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Gelişimsel izlem çerçevesinde “Tuvalet alışkanlıkları” alanında: tuvalet eğitimi, enürezis- enkoprezis ve kontipasyon konularında danışmanlık verildiği görülmüştür. “Tuvalet eğitimi” ile ilgili 29 çocuğa yönelik danışmanlık verildiği, bunlardan pandemi öncesinde 7, pandemi sonrasında 22 çocuğa yönelik olduğu bulunmuştur. “Enürezis- enkoprezis” ile ilgili pandemiden sonra 21 çocuğa danışmanlık verildiği, “konstipasyon” a yönelik ise pandemi sonrasında 3 çocuğa yönelik danışmanlık verildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durumda tuvalet alışkanlıklarına yönelik pandemi sonrasında, pandemi öncesine kıyasla daha fazla sayıda danışmanlık verildiği ve bu alanda danışmanlık konularının çeşitlendiği (Pandemi öncesinde enürezis-enkoprezis ve konstipasyon için danışmanlık verildiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır.) görülmüştür. Bu bulgunun, pandeminin çocuklarda “tuvalet alışkanlıkları” üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Erken müdahale kapsamında; davranış problemleri ve sınır koyma, ayrılık anksiyetesi, yas danışmanlığı, içe kapanıklık, duygu düzenleme ve stresle başa çıkma,

cinsel kimlik gelişimine dair şüphe, kardeş kıskançlığı konularına yönelik danışmanlık verildiği görülmüştür. “Davranış problemleri” ile ilgili 26 çocuğa yönelik danışmanlık verildiği, pandemi öncesi –sonrası dağılımına bakıldığında, pandemi öncesinde 12, pandemi sonrasında 14 çocuğa yönelik danışmanlık verildiği, “Ayrılık anksiyetesi” konusunda 5 çocuğa yönelik danışmanlık verildiği, pandemi öncesinde 3, pandemi sonrasında 2 çocuk için danışmanlık verildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Yas danışmanlığı konusunda pandemi sonrasında 1, içe kapanıklık konusunda pandemi sonrasında 1, cinsel kimlik gelişimi ile ilgili danışmanlık konusunda pandemi öncesinde 1, duygu düzenleme ve stresle başa çıkma konusunda pandemiden sonra 6 çocuğa yönelik danışmanlık verildiği belirlenmiştir. Kardeş kıskançlığı konusunda ise pandemiden sonra 7 çocuğa yönelik gelişimsel müdahale kapsamında danışmanlık verildiği görülmüştür. Bu alanda pandemi öncesine göre pandemi sonrasında daha fazla sayıda ve konuda danışmanlık verildiği ve bu alanlarda gelişimsel müdahaleye pandemi sonrasında daha fazla ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Gelişimsel izlem kapsamında çocuk gelişimi birimine beslenme problemleri nedeni ile yapılan başvurulara yönelik ; “Beslenme Önerileri (Gıda Reddi, ek besine geçiş, seçicilik vb.) konularında 31 çocuğa danışmanlık verildiği görülmüştür. Pandemi öncesi-sonrası dağılımına bakıldığında, pandemi öncesinde 5, pandemi sonrasında 26 çocuğa yönelik gelişimsel müdahale kapsamında danışmanlık verildiği belirlenmiştir. Bu durumda çocuk gelişimi birimine beslenme ile ilgili yaşanan güçlükler nedeni ile pandemi öncesine kıyasla pandemi sonrasında daha fazla sayıda başvuru olduğu ve bununla ilgili yaşanan güçlüklerin pandemi sonrasında arttığı görülmektedir.

Uyku rutini ve ekran bağımlılığı konularında çocuk gelişimi birimine yapılan başvurular incelendiğinde, “uyku rutini” konusunda 15 çocuğa yönelik danışmanlık verildiği, bunun 7 ‘sinin pandemi öncesi, 8’ nin pandemi sonrasında olduğu kaydedilmiştir. “Ekran bağımlılığı” konusunda ise pandemi öncesinde başvuruya rastlanmamış olup pandemiden sonra 6 başvuru yapıldığı ve erken müdahale kapsamında danışmanlık verildiği görülmüştür. Uyku rutini ve ekran bağımlılığı ile ilgili pandemi sonrasında öncesine göre daha fazla sayıda başvuru olduğu ve danışmanlık yapıldığı görülmüş olup, pandemi sonrasında bu konularda yaşanan güçlüklerin arttığı belirlenmiştir.

Tik Bozukluklar (Parmak emme, tırnak yeme vb.) ve obsesyon konularında çocuk gelişimi birimine yapılan başvurulara bakıldığında, “tik bozukluklar” a yönelik 9 danışmanlık verildiği, pandemi öne –sonrası dağılımında ise pandemi öncesi 3, pandemi sonrası 6 olduğu kaydedilmiştir. “Obsesyon” a yönelik 2 başvurunun yapıldığı, bunların yalnızca pandemi sonrasında olduğu görülmüştür. Tik bozukluklar ve obsesyon konularında pandemi sonrasında daha fazla sayıda başvuru yapıldı ve gelişimsel müdahale kapsamında daha fazla sayıda danışmanlık verildiği belirlenmiştir.

Okula hazırbulunuşluk ve uyum becerileri konusunda çocuk gelişimi birimine 8 başvuru yapıldığı, pandemi öncesi ve sonrası dağılımına bakıldığında: pandemi öncesinde 3, pandemi sonrasında 5 danışmanlık verildiği belirlenmiştir.

Sonuç olarak toplam 242 verilen danışmanlık verildiği, bunlardan pandemi öncesi 67, pandemi sonrası 175 çocuğa yönelik verildiği görülmüştür. Pandemi sonrasında verilen danışmanlık konularının çeşitliliğinin ve sayısının arttığı (Pandemi öncesi: 67, pandemi sonrası:175) bulunmuştur.

5. TARTIŞMA

Çalışmanın bu bölümünde; erken müdahale kapsamında Covid-19 Pandemisi'nin çocukların gelişimi üzerindeki etkilerini incelemek amacı ile yürütülen araştırmanın bulguları tartışılacaktır. Bu kapsam da ilk olarak Covid-19 Pandemisi'nin çocukların genel gelişimleri üzerine etkileri, daha sonra pandeminin kişisel-sosyal gelişim, dil gelişimi, motor gelişim üzerine etkilerine yönelik elde edilen bulgular tartışılmıştır. Çalışmada son olarak gelişimsel izlem çerçevesinde çocuklara yapılan erken müdahale uygulamalarına yönelik incelemeler sonucunda elde edilen bulgular tartışılmıştır.

5.1. Covid-19 Pandemisinin Çocukların Genel Gelişimleri Üzerindeki Etkisine İlişkin Tartışma

Çocuk gelişimi birimine Mart 2018-2022 yılları arasında başvuran ve Denver GTT uygulanan çocukların gelişimsel izlem dosyaları retrospektif olarak incelenip, analiz edildiğinde; pandemi sonrasında pandemi öncesine kıyasla “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığı (Pandemi öncesi:121, pandemi sonrası: 77); “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının arttığı (Pandemi öncesi: 254, pandemi sonrası:300) sonucu elde edilmiştir.

Gelişimsel gecikmelerin erken dönemde tanınması için gelişimsel değerlendirmelerin yapılması kritik derecede önemlidir (Bayoğlu, 2018; Demirci ve Kartal, 2021; Tercan ve Bayhan, 2020). Araştırmalar herhangi bir değerlendirme aracı kullanmadan, gelişimsel gecikme riski olan çocukların belirlenmesi oranının %30, değerlendirme aracı kullanıldığında ise bu oranın %70-80 olduğunu göstermektedir (Kartal ve Demirci, 2012). Denver GTT ile yapılan değerlendirmeler ile çocuklarda gelişimsel gecikme riskinin olup olmadığını belirlemek için etkili yöntemdir (Bayoğlu, 2018).

Sertdemir ve Çelik (2024)', 2019 – 2022 yılları arasında Denver GTT uygulanan çocukların “anormal” olan test sonuçlarının “normal” test sonuçlarından fazla olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde; Yine Akkaş ve Yaralı (2022) 2018 – 2019 yılları arasında çocukların genel gelişimsel profillerini Denver GTT ile inceleyerek %71'nin

gelişimsel gecikme gösterdiğini ortaya koymuştur. Tercan ve Bayhan (2020) müdahale kapsamında çocukların gelişimlerini Denver GTT ile değerlendirdikleri araştırmalarında “Erken Müdahale Ünitesi” ne yönlendirilen anormal gelişim gösteren çocukların normal gelişim gösteren çocuklardan fazla olduğu bulunmuştur. Hastanede çocuk gelişimi birimine yönlendirilen çocukların gelişimsel değerlendirmeleri ve okul hazır bulunuşluk becerilerini inceleyen başka bir araştırmada (Doğan ve Baykoç, 2015) normal ve anormal test sonuçlarının birbirine yakın olduğu fakat okul hazır bulunuşluk becerilerinin başvuran çocuklardan yarısından fazlasının “ortalamanın altı” sonuç aldığı görülmüştür. Bu çalışmalar anormal test sonucunun normal test sonucundan fazla olması nedeni ile yapılan araştırma sonucu ile benzerlik göstermektedir. İmir vd. (2024) okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların gelişimlerini taramak amacı ile yaptıkları araştırmada Denver GTT sonuçlarının %70’inin “Normal”, % 8,6’sının “Anormal” olduğu görülmüştür. Bu noktada araştırma sonuçlarındaki farklılığın; hastanelerin çocuk gelişimi birimlerine genel olarak gelişimsel gecikme riski olan çocukların yönlendirilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Böylelikle hastanelerin çocuk gelişimi birimlerinde yapılan değerlendirme sonuçlarında; okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocuklara tarama amacı ile yapılan gelişimsel değerlendirme sonuçlarına kıyasla daha fazla “Anormal” test sonucuna ulaşıldığı düşünülmektedir.

Literatür incelendiğinde çocuk gelişimi birimlerine yönlendirilen çocukların genel gelişimsel değerlendirme sonuçları, başvuru nedenleri, çocukların cinsiyet, yaş ve anne baba eğitim düzeyine göre test sonuçları, uygulanan testler, yönlendirme isteyen bölümler, gelişimsel ve psikiyatrik tanı dağılımları ve öneri dağılımlarına yer verildiği görülmektedir (Akkaş ve Yaralı, 2022; Doğan ve Baykoç, 2015; Emre vd., 2018; İmir vd., 2024; Sertdemir ve Çelik, 2024; Tercan ve Bayhan, 2020).

Pandemi gibi riskli yaşam olayları çocukların psikolojik durumları, duygusal uyumları, sağlıkları ve gelişimleri üzerinde hem kısa ve hem de uzun vadeli etkiler bırakmaktadır (Schonfeld ve Demaria, 2015). Özellikle sosyal izolasyon ve okulların kapanması gibi kısıtlamalar; çocukların büyüme ve gelişimlerini tehdit eden önemli bir risk faktörü oluşturmaktadır (Araújo vd., 2021). Bu bağlamda, pandeminin çocuk gelişimine etkilerini araştıran çalışmalar incelendiğinde, pandemi öncesi ve sonrası çocukların genel gelişimsel becerilerinin karşılaştırıldığı bir araştırmaya

rastlanmamıştır. Bu nedenle, bu tez çalışmasının, pandemi gibi riskli yaşam olaylarının çocukların gelişim üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemesi bakımından özgün değer taşıdığı düşünülmektedir.

5.2. Covid-19 Pandemisinin Çocukların Kişisel-Sosyal Gelişimleri Üzerindeki Etkilerine İlişkin Tartışma

Çalışma kapsamında elde edilen Denver GTT kişisel-sosyal gelişim alt alanına ait veriler incelendiğinde, Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının (Toplam: 401), “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısından (Toplam: 468) az olduğu görülmektedir. Pandemi sonrasında, pandemi öncesine kıyasla “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısında bir azalma yaşanmıştır (Pandemi öncesi: 235, pandemi sonrası: 144). Öte yandan, “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısında bir artış kaydedilmiştir (Pandemi öncesi: 204, pandemi sonrası: 254).

Zorlu yaşam olayları sonrasında çeşitli stres tepkileri verilmesi ve kaygı yaşanması beklenen bir durumdur. Salgın özelinde bireylerin tepkileri incelendiğinde; hissedilen kaygı ve endişenin sadece kişisel durumlarla sınırlı kalmayıp, ailesi için duyulan endişe hastalığa yakalanma riski ve sosyal-ekonomik belirsizlik gibi unsurlarla birleştiği görülmektedir. Bu durum; kaygı, panik ve korku gibi yoğun duyguların yaşanmasına yol açabilmektedir (Çelebi, 2020).

Covid-19 tüm bireyleri etkilese de, çocuklar yetişkinlere kıyasla sosyal, duygusal ve davranışsal ihtiyaçlarını kendi kendilerine karşılayamadıkları için gelişimsel becerilerini tam olarak kazanmamış olmaları ve ruh sağlığı sorunlarına açık olmaları nedeni ile daha derin etkilenme ihtimalleri yüksektir (Akoğlu ve Karaaslan, 2020; Çaykuş ve Mutlu Çaykuş, 2020). Çocukların, oyun oynamak, akranlarıyla iletişim kurmak gibi sosyal ihtiyaçları bulunmaktadır. Ancak Covid-19 pandemisi süresince uygulanan sokağa çıkma yasakları, akran etkileşiminin olmaması ve okulların kapatılması gibi kısıtlamalar, çocukların sosyal etkileşim kurabilecekleri alanları kısıtlayarak sosyal ve duygusal gelişimlerini olumsuz yönde etkilemiştir (Haleemunnissa, 2021).

Aydın (2020) tarafından yapılan araştırmada Covid-19 salgınının çocuklar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu çalışma; çocukların günlük yaşam becerileri,

özellikle öz bakım becerileri (yemek yeme, kıyafet giyme gibi) ~~öz bakım becerilerinin~~ ve temizlik alışkanlıklarının olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Çocukların sosyal ilişkilerinde tepkisel içe kapanma ve az iletişim kurma gibi davranışlar gözlenmiş, sosyal becerilerinin olumsuz yönde değiştiği, duygu durumlarında ise kaygı, öfke ve korku düzeylerinin arttığı, mutluluk hissinin ise azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Ok vd. (2021), pandemi sürecinin erken çocukluk dönemindeki çocukların davranışlarındaki değişimleri araştırmış ve günlük rutinlerdeki değişikliklerin sosyal aktivitelere yansıdığını bulmuşlardır. Bu değişiklikler; çocucuklarda öfke, mutsuzluk ve korku gibi duygusal problemlerin yanı sıra saldırganlık, aşırı hareketlilik ve inatçılık gibi davranışların da ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Jiao vd. (2020) ise Covid-19 salgınında çocuklarda duygusal ve davranışsal bozuklukları inceledikleri araştırmada, en yaygın psikolojik ve davranışsal sorunların; yapışkanlık, dikkat dağınıklığı ve sinirlilik olduğunu belirlemişlerdir. Duygu durumlarıyla ilgili olarak kötü uyku, iştahsızlık, fiziksel rahatsızlık, ajitasyon ve ayrılık kaygısı yaygın olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Bu olumsuz yaşam olaylarından sonra kaygı, depresyon, iştahın azalması ve sosyal etkileşimde azalma gibi zararlı etkilerin görülebileceğini belirtilmiştir. Kadan (2020)' ın pandeminin çocuklar ve aileleri üzerine etkilerini incelediği çalışmasında; çocuklarda en yaygın duygusal sorunların görüldüğü, bununla birlikte kaygı ve endişenin arttığı, günlük rutinlerinin ve yeme düzenlerinin etkilendiği belirlenmiştir. Köse vd. (2021) pandeminin nörogelişimsel bozukluğu olan çocuklar üzerindeki etkisini inceledikleri araştırmalarında uyku düzeninde değişiklikler, beslenme sorunları ve kaygı artışı saptanmıştır. Benzer bir çalışmayı Rakap vd. (2023) pandemi sürecinde sosyal izolasyon ve kısıtlamalar sırasında özel gereksinimli çocukların ailelerinin karşılaştığı zorlukları incelemek amacı ile yapmışlardır. Buna göre çocuklarda olumsuz davranışların arttığı ve aile içi ilişkilerin olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Covid-19 pandemisinin ebeveyn-çocuk ilişkilerine etkisini inceleyen bir araştırmada (Özyürek ve Çetinkaya, 2021); pandeminin ebeveynlerin yaşam düzenlerinde ve duygusal durumlarında değişikliklere neden olduğu, evde kalma süresi boyunca birlikte geçirilen zamanın artabileceği fakat yaşanan ekonomik zorlukların ebeveyn stresini artırarak aile içi şiddeti de tetikleyebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

İmir vd. (2024) araştırmasında; okul öncesi eğitim alan 419 çocuğun gelişimleri Denver II GTT ile değerlendirilmiş; en yüksek oranda (%3) anormal gelişimin dil gelişimi ve kişisel-sosyal gelişim alanında olduğu belirlenmiştir. Araújo

vd. (2021) pandeminin çocukların büyüme ve gelişimi üzerine etkilerini incelediklerinde; sosyal kısıtlamalar ve okulların kapatılmasının çocuk gelişimi için risk oluşturduğunu ve travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete ve depresyon gibi duygusal sorunlara yol açabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca tüm bu durumların olumsuz çocukluk deneyimlerine sebep olarak toksik stres oluşabileceğine de dikkat çekmişlerdir. Covid -19 sürecinin okul öncesi dönem çocuklarının sosyal-duygusal gelişimlerine etkisinin incelendiği bir diğer araştırmada (Gökçe vd., 2021); çocukların birincil ihtiyacı olan akran ve sosyal çevre etkileşimlerinin azaldığı ve oyun oynama alışkanlıklarının değiştiği belirlenmiştir. Bu bulgular pandeminin çocukların kişisel-sosyal gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri ortaya koymakla birlikte, yapılan araştırmayı da destekler niteliktedir.

Literatürde pandemi sürecinde çocukların kişisel-sosyal gelişimini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları, psikolojik dayanıklılığı (Çaykuş ve Mutlu Çaykuş, 2020), izolasyonun çocuklar üzerindeki psikososyal etkilerini (Akoğlu ve Karaaslan, 2020; Erol, 2020), pandeminin çocukların büyüme ve gelişimi üzerindeki etkilerini (Araújo vd., 2021), sosyal izolasyonun olumsuz etkilerini en aza indirmek için önerilen modelleri (Pınar, 2021), pandemi sürecinde çocuk ve ailelerine yönelik yapılan çalışmaları (Kadan, 2021) ve ebeveyn-çocuk ilişkilerinin incelenmesini (Özyürek ve Çetinkaya, 2021) kapsamaktadır. Ancak, doğrudan pandemi öncesi ve sonrası çocukların kişisel-sosyal gelişimlerinin karşılaştırıldığı bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Alan yazında yer alan tüm bu çalışmaların sonuçları; pandeminin çocukların kişisel-sosyal gelişimini olumsuz etkilediğini açık bir biçimde göstermektedir. Yapılan araştırma sonucunda kişisel-sosyal gelişim alanında pandemi sonrasında, pandemi öncesine kıyasla “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığı “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının arttığı belirlenmiştir. Böylece pandeminin bu alanda olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda mevcut alan yazından elde edilen sonuçlar ile araştırma sonucunun örtüştüğü görülmektedir.

5.3. Covid-19 Pandemisinin Çocukların İnce ve Kaba Motor Gelişimleri Üzerindeki Etkilerine İlişkin Tartışma

Denver GTT ince ve kaba motor gelişim alt alanına ait veriler incelendiğinde; ince motor gelişim alanında “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının (Toplam: 535), “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısından (Toplam: 328) fazla olduğu gözlemlenmiştir. Ancak pandemi sonrasında, pandemi öncesine kıyasla “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığı (Pandemi öncesi: 296, pandemi sonrası: 239); “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının arttığı (Pandemi öncesi: 142, pandemi sonrası: 186) belirlenmiştir.

Kaba motor gelişim alanında ise “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının (Toplam: 602), “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısından (Toplam: 262) fazladır. Ancak pandemi sonrasında, pandemi öncesine kıyasla “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığı (Pandemi öncesi: 334, pandemi sonrası: 268); “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının arttığı (Pandemi öncesi: 105, pandemi sonrası: 262) sonucuna ulaşılmıştır.

Covid- 19 pandemisi sırasında uygulanan karantina ve sosyal izolasyon kısıtlamaları, çocukların zorunlu olarak ev ortamında daha uzun zaman geçirmelerine neden olmuştur. Bu durum da koşma, top tekmeleme, top yakalama, tek ayak üzerinde zıplama, koşarken hız değiştirme, merdiven inip çıkma, nesneleri fırlatma, bisiklete binme gibi kaba motor gelişimini destekleyen aktivitelerin sınırlandırılmasına yol açmıştır (Ok vd., 2023). Pandemi sürecinde okulların kapatılması ve uzaktan eğitim sistemine geçilmesi, sokağa çıkma kısıtlamaları ve park ile oyun alanlarının kapatılması; çocukların genellikle evlerinde zaman geçirmelerine neden olmuş ve günlük ekran sürelerinin artmasına yol açmıştır. Ekran süresindeki bu artış fiziksel aktivite düzeyini düşürmüştür (Çelik vd. 2022, Gökçe vd., 2021; Konukbay ve Suluhan, 2022; Ömer, 2023). Sonuç olarak; çocukların rutin motor aktiviteleri ve spor etkinlikleri azalırken, günlük yaşam aktiviteleri de değişmiş, bu durum vücut ağırlığının artmasına ve “çocukluk çağı obezitesine” sebep olmuştur (Bas vd., 2020; Haleemunnissa vd., 2021; Konukbay ve Suluhan, 2022).

Gökayaz ve Yazgın (2022) Covid-19 pandemisi döneminde çocukların oyun ve hareket ihtiyacını incelemiştir. Bu doğrultuda anne-babalar ile görüşmeler

geçrekleştirmiş; yanı sıra da çocukların resimlerini incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre pandemi öncesinde çocukların daha aktif ve hareketli olduğu; ebeveynlerin de çocuklarını daha özgür olarak tanımladıkları belirlenmiştir. Pandemi öncesi ve pandemi süreci kıyaslandığında anne-babaların geneli pandemi sürecinde çocuklarının hareketliliğinin azaldığını ve kısıtlandığını belirtmişlerdir. Çocuk resimleri incelendiğinde ise koşma, yürüme gibi büyük kas motor hareketlere yer verdikleri; gezi ve park oyun alanlarını konu alan resimler çizdikleri, oyun mekânlarında ise açık alanları çizmeyi tercih ettikleri görülmüştür.

Xiang vd. (2020) çalışmasında, 6-17 yaş arası 2427 çocuğu kapsayan boylamsal araştırmalar sonucunda, fiziksel aktivitenin azaldığı ve hareketsiz bir yaşam tarzının benimsendiği, bunun da bilişsel durumu olumsuz etkilediği vurgulanmıştır. Bu durumun, uzun süreli okul kapatmalarının ve ev karantinalarının bir sonucu olduğu ifade edilmiştir. Pandeminin çocukların fiziksel aktivite düzeyine ve ekran sürelerine etkisini inceleyen bir başka araştırma (Çelik vd. 2022) sonucuna göre ise enteresan bir şekilde fiziksel aktivitenin pandemi öncesine göre arttığı ancak ekran süresinin de beraberinde yükseldiği bulgusua ulaşılmıştır. Menteş ve Sarıbaş (2022) pandemi öncesi ve sonrası okul öncesi dönem çocuklarının açık hava oyun deneyimlerini kıyaslamış; pandemi sonrası süreçte çocukların açık havada belirgin bir şekilde daha az oyun oynadıkları, oyun alanlarının daraldığı ve ekran etkileşimlerinin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Öztürk vd. ise (2020) okul öncesi dönem çocuklarının pandemi konusundaki algılarını belirlemek amacı ile bir nitel araştırma yapmışlardır. Bu araştırma neticesinde ise; çocukların park ve bahçe gibi açık alanlarda oynamak istediklerini; ancak kapalı oyun alanlarında oynamak durumunda kaldıklarını belirlemişlerdir. Kılıç ve Koçak (2023) Covid- 19 pandemisinin 6-36 aylık çocukların (n=150) psikomotor gelişimlerine etkilerini Ankara Gelişim Tarama Envanteri (AGTE) ile incelemişlerdir. Buna göre ince motor gelişimin %58,7'si gecikmeli-şüpheli düzeyde, %30,0'ı normal düzeyde, kaba motor gelişiminin %22,0'ı gecikmeli-şüpheli düzeyde, %50,7'si normal düzeyde olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte anne eğitiminin artması, anne yaşının azaltılmasının ve aylık aile gelirinin artmasının ince motor gelişimi üzerindeki olumlu etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Bunun da ötesinde genel gelişimsel değerlendirme sonuçlarına göre tüm bu parametrelerden en çok olumsuz etkilenen alanın da ince motor gelişim alanı olduğu sonucuna varmışlardır.

Alan yazın incelendiğinde, pandeminin çocukların fiziksel aktiviteleri ve motor hareketliliğini kısıtladığı, bunun sonucunda ekran bağımlılığının ve obezitenin arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, çocukların çizdikleri resimlerde açık alanlardaki oyun parkları temasının varlığı dikkat çekmektedir. Bu durum, motor gelişimin olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Yapılan araştırma sonuçları; pandemi sonrasında ince ve kaba motor gelişim alanında "Normal" gelişim gösteren çocuk sayısının azaldığını ve "Anormal" gelişim gösteren çocuk sayısının arttığını ortaya koymuştur. Bu da pandeminin bu alandaki olumsuz etkilerini açıkça göstermektedir. Mevcut alan yazın incelendiğinde benzer sonuçlara rastlanmış olup, pandemin motor gelişimine etkisini inceleyen kısıtlı sayıda araştırmaya ulaşılmıştır. Pandemi öncesi ve sonrasında çocuklarda motor gelişimi kıyaslayarak inceleyen bir araştırmaya rastlanmamış olmakla birlikte incelenen diğer araştırma sonuçları yapılan araştırmayı destekler niteliktedir.

5.4. Covid-19 Pandemisinin Çocukların Dil Gelişimleri Üzerindeki Etkilerine İlişkin Tartışma

Denver Gelişim Tarama Testi (GTT) dil gelişimi alt alanına ait veriler incelendiğinde, "Normal" gelişim gösteren çocuk sayısının (toplam: 278) "Anormal" gelişim gösteren çocuk sayısından (Toplam: 586) az olduğu görülmektedir. Pandemi sonrasında, pandemi öncesine kıyasla "Normal" gelişim gösteren çocukların sayısında bir azalma olmuştur (Pandemi öncesi: 177, pandemi sonrası: 101). Aynı dönemde, "Anormal" gelişim gösteren çocuk sayısının arttığı tespit edilmiştir (Pandemi öncesi: 262, pandemi sonrası: 586).

Dil gelişimi, doğumdan itibaren başlayıp yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Ebeveynlerin çocuklarına yönelik kullandıkları dil, çocukların dil gelişimini şekillendiren en önemli çevresel etkenlerden biridir ve bu nedenle kritik bir öneme sahiptir (Turan ve Yüksel Doğan, 2022). Ebeveyn-çocuk iletişimi, çocukların konuşma örnekleri ve iletişim becerilerini deneyimleyebilecekleri duyarlı bir ortam sunarak dil gelişimini ve akademik becerilerini destekler. Zengin bir sosyal çevre, çocukların dil edinimi için doğal bir ortam sağlar (Berk, 2012). Öte yandan, medya kullanımı çocukların dil ve okuryazarlık becerileri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Çünkü paylaşımlı kitap okuma gibi okuryazarlığı geliştirici aktivitelerin

yerine geçebilir ve ebeveyn-çocuk etkileşiminin niceliğini ve niteliğini azaltabilir (Dore, 2020). Dil ve konuşma gelişiminde gecikme sebeplerinden biri de aşırı multimedya kullanımıdır. Televizyon, bilgisayar, internet, telefon, playstation vb. yoğun multimedya kullanımının olduğu ortamda büyüyen çocukların kendi akranları ile etkileşimlerinin ve aile içi iletişimin azalmasından dolayı dil gelişimleri olumsuz etkilenmektedir (Vandewater vd., 2007). Covid- 19 sürecinin beraberinden getirdiği sosyal izolasyon ve okulların kapatılması ile birlikte çocuklar arkadaşları ile bir araya gelme fırsatını, buna bağlı zengin bir uyarıcı kaynağını kaybetmişlerdir (Pınar, 2021).

Napolitano (2022) Brown Üniversitesi ve çocuklarda erken dönem dil gelişimi araştırmaları yapan LENA'nın araştırma sonuçlarına göre, pandemi sırasında doğan bebeklerin (n=630, Pandemi öncesi: 494, pandemi sırası: 136) Covid- 19' dan önce doğanlara kıyasla daha az ses (Pandemi öncesi: % 56, Pandemi sırasında: % 37) çıkardıkları ve ebeveynleri ile daha az sözlü iletişim kurduklarını belirtmiştir. Yine Brown Üniversitesi İleri Bebek Görüntüleme Laboratuvarı (Brown University Advanced Baby Imaging Lab)'nda incelenen çocukların bilişsel görevleri tamamlamaların uzun sürdüğü, dikkat sürelerinin kısaldığı, 2021 ve 2022 yıllarında ise çocukların dil puanlarının keskin bir şekilde düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu laboratuvarda dil duyanlarının düşüşü sonrasında Sean Dioni ve ekibi Covid-19 pandemi öncesi ve sonrasında 12-16 aylık çocukların dil gelişimleri değerlendirilmiştir. Buna göre Covid-19'dan sonra doğan çocukların sözel işlevselliklerinin büyük ölçüde düşüş gösterdiği ve sözel gelişimlerinin daha yavaş olduğu, ebeveynlerin pandemiden sonra saat başına çocukları ile daha az sözcük kullandığı ve daha az konuşma sırası aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunu sebebinin pandemi döneminde ebeveynlerde artan stres, depresyon ve tükenmişlik olabileceğini belirtmişlerdir.

Deoni vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada, erken çocukluk dönemindeki çocukların Covid-19 pandemisi öncesi ve sırasındaki bilişsel performansları kıyaslanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, pandemi sırasında doğan bebeklerin, pandemi öncesi doğan çocuklara kıyasla bilişsel performanslarının yanı sıra alıcı ve ifade edici dil becerilerinin (sözel ve sözle olmayan beceriler) önemli ölçüde azaldığı belirlenmiştir. Tercan ve Bayhan (2020), 0-72 aylık çocukların gelişimsel

gecikmelerinin dağılımlarını incelemek amacı ile yapmış oldukları çalışmada, Denver II GTT ile yapılan değerlendirmelerde anormal gelişim gösteren bütün çocukların tüm gelişim alanlarında desteğe ihtiyacının olduğunu, en çok sorun yaşanan alanın ise dil ve konuşma alanı olduğunu vurgulamışlardır. İmir vd. (2024) 2021-2022 yılları arasında erken müdahale kapsamında okul öncesi eğitime devam eden çocukların gelişimsel tarama profillerinin belirlenmesi amacı yapmış oldukları araştırmalarında; çocuklarda en yüksek oranda şüpheli gelişim dil gelişimi (%8) alanında; en yüksek oranda anormal gelişim ise dil gelişimi ve kişisel-sosyal gelişim (%3) alanlarında tespit edilmiştir

Alan yazın incelendiğinde, Covid-19 pandemisi sürecinde sosyal izolasyonun akran etkileşimini kısıtlaması, fiziksel aktivitelerin ve oyun alanlarının sınırlandırılması sonucu multimedya kullanımının artması, ebeveynlerin belirsizlikler nedeniyle artan kaygılarıyla çocuklarıyla etkili iletişim kuramaması ve okul öncesi eğitim kurumlarının kapatılması gibi faktörlerin, dil gelişimini destekleyen zengin uyaran çevresinin kısıtlanmasına yol açtığı görülmektedir. Bu durumun sonucunda, çocukların dil gelişimlerinin pandemiden olumsuz etkilendiği belirlenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, dil gelişimi alanında pandemi sonrasında "Normal" gelişim gösteren çocuk sayısının azaldığı, "Anormal" gelişim gösteren çocuk sayısının ise arttığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, pandeminin dil gelişimi üzerindeki olumsuz etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Literatürden elde edilen sonuçların, araştırma bulguları ile örtüştüğü ve desteklediği görülmektedir.

5.5. Covid-19 Pandemisi Döneminde Gelişimsel İzlem Çerçevesinde Çocuklara Yapılan Erken Müdahale Uygulamalarına Yönelik Tartışma

1918 H1N1 pandemisine maruz kalan nesil üzerinde yapılan çalışmalar, bu dönemdeki çocukların daha düşük eğitim düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 1964 kızamıkçık pandemisinin ardından çocuklarda otizm spektrum bozukluğu veya şizofreni oranlarının 10 ila 15 kat arttığı tespit edilmiştir (Akt., Shuffrey vd., 2022). Shuffrey vd. (2022) yapmış oldukları araştırmalarında Covid-19 pandemisinden önce doğan bebekler ile sonrasında doğan bebeklerin gelişimleri kıyaslandığında; kaba motor, ince motor ve kişisel-sosyal alanlarda önemli ölçüde daha düşük puanlar aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular, önceki salgınlar

sırasında doğan nesillerde görülen benzer sonuçların hafifletilmesi amacıyla bu çocukların uzun vadeli izlenmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Çocuklar, gelişimsel, sosyal-duygusal, zihinsel ve davranışsal ihtiyaçlarını bağımsız olarak karşılayamadıkları için travmatik olayların etkilerine karşı savunmasızdırlar. Bu nedenle, pandemi gibi riskli yaşam olaylarından sonra psikolojik travma ve davranışsal zorluklar bakımından en fazla risk altında olan gruplardan biridir (Schonfeld ve Demaria, 2015). Özellikle risk altındaki çocukların gelişimlerinin izlenmesi, gelişimsel ihtiyaçların erken dönemde tespit edilmesi ve erken müdahale planlarının oluşturulması son derece önemlidir.

0-3 yaş dönemi çocuk ve ailesine verilecek olan erken destek hizmetlerinin en verimli olduğu ve yaşamın ilerleyen dönemlerine temel oluşturan kritik bir dönemdir (Ertem, 2005). Gelişimsel gecikme riski olan çocuklara yönelik müdahale ne kadar erken dönemde yapılırsa, bu risklerden etkilenme oranı o kadar düşmektedir (Karaman vd., 2016; Sertdemir ve Çelik, 2024). Erken tanılamada çocukların gelişimsel izlemleri büyük önem taşımaktadır. Çocuk gelişimi birimlerinde aile görüşmeleri, gelişimsel değerlendirmeler ve gelişimsel izlem basamakları takip edilmektedir. Bu süreçte, aile görüşmeleri ve çocukların detaylı olarak değerlendirilmesi sonucunda öneriler verilerek gerekli yönlendirmeler yapılmaktadır (Doğan ve Baykoç, 2015). Çocuğun ihtiyaçlarına yönelik yönlendirmelerin yapılması, risk faktörlerini önleme ve gelişimi destekleyici önerilerin sunulması erken müdahale basamaklarını oluşturmaktadır (Shapiro, 2011). Bu noktadan hareketle araştırmanın geri kalan bölümünde çocuk gelişimi birimine pandemi öncesi ve sonrası yönlendirilen çocuklara yönelik gelişimsel izlem çerçevesinde yapılan erken müdahale uygulamalarını içine alan yönlendirmeler – öneriler ve danışmalık konuları tartışılacaktır.

Erken müdahale kapsamında, gelişimsel gecikme riski saptanan çocuklara yönelik yönlendirmelerin pandemi döneminde önemli bir artış gösterdiği belirlenmiştir. Çocuk psikiyatri bölümüne pandemi öncesinde 151, pandemi sonrasında ise 289 çocuk yönlendirilmiştir. Tanısal değerlendirme amacıyla yapılan yönlendirmeler de pandemi öncesinde 127, pandemi sonrasında 244 olarak gerçekleşmiştir. Çocuk nöroloji bölümüne ise pandemi öncesinde 19, pandemi sonrasında 312 çocuk yönlendirilmiştir. Gelişimsel izlem amacı ile pandemi öncesi

105, pandemi sonrası 165 çocuğun görüşme tekrarına çağrıldığı; gelişimsel değerlendirme sonuçları doğrultusunda pandemi öncesi 186, pandemi sonrası 104 genel gelişimsel öneri verildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çocuk psikiyatri, çocuk nöroloji ve tanısal değerlendirme amacıyla yapılan yönlendirmelerin pandemi sonrasında arttığı, ayrıca görüşmeye çağrılan çocuk sayısının da pandemi sonrasında daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Ancak genel gelişimsel önerilerin sayısında pandemi sonrasında azalma olduğu belirlenmiştir. Bu durumun, çocuklarda artan tanısal değerlendirme amaçlı yönlendirmelerin etkisi ve yalnızca gelişimsel önerilerin yetersiz kalmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Emre vd. (2018) çocuk gelişimi birimine yönlendirilen 490 çocuğun konsültasyonlarının dağılımını incelemek amacı ile yapmış oldukları çalışmada; yönlendirilen olguların %74'üne (n=367) gelişim destek önerileri, %21.2'sine (n=104) konuşma destekleyici öneriler, %3,3'üne (n= 16) tuvalet eğitimi, %0,6'sına (n=3) beslenme önerileri verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bu çalışma ile kıyaslandığında mevcut araştırma kapsamında benzer öneri ve yönlendirmelerin yapıldığı görülmüştür.

Çocuk gelişimi birimi tarafından dil ve konuşma bozuklukları ile konuşma gecikmesine yönelik yönlendirmeler incelendiğinde, pandemi öncesinde 38, pandemi sonrasında ise 100 çocuğun dil ve konuşma terapistine yönlendirildiği görülmüştür. Pandemi öncesinde 70, pandemi sonrasında 64 çocuğa dil gelişimi destek önerileri verilmiştir. Kekemelik ve akıcılık bozukluğuna yönelik olarak, pandemi öncesinde 10, pandemi sonrasında 22 çocuğa danışmanlık sağlanmıştır. Artikülasyon bozuklukları için ise pandemi öncesinde 4, pandemi sonrasında 7 çocuğa yönelik danışmanlık verilmiştir. Pandemi öncesi ve sonrası dil gelişimi alanında yapılan yönlendirmeler ve gelişimsel müdahale amacıyla verilen danışmanlıklar kıyaslandığında, pandemi sonrasında bu alandaki başvuruların net bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu durum, pandemi ile birlikte dil ve konuşma bozuklukları ile konuşma gecikmesine yönelik gelişimsel müdahale ihtiyacının arttığını göstermektedir. Covid-19 pandemisi sırasında ve öncesinde erken çocukluk dönemindeki çocukların gelişimlerinin incelendiği bir çalışmada (Deoni vd., 2022) pandemi sırasında doğan bebeklerin, pandemi öncesi doğan çocuklara kıyasla önemli ölçüde alıcı ve ifade edici dil becerilerinin (sözel ve sözel olmayan) azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Gilkerson vd.

(2017) erken çocukluk döneminde ebeveyn destekli müdahaleleri inceledikleri çalışmalarında, 10 haftalık bir program sonucunda bebeklerin seslendirmelerinde %8'lik bir artış ve sohbette sıra alma davranışlarında % 30'luk artış olduğunu bulmuşlardır.

Çocukluk çağı ruhsal problemleri, çocuk gelişimi birimi tarafından erken müdahale amacıyla ele alınmaktadır. Pandemi öncesinde davranış problemleri ve sınır koyma konularında 12, pandemi sonrasında ise 14 çocuğa danışmanlık verilmiştir. Tik bozuklukları ile ilgili olarak pandemi öncesinde 3, pandemi sonrasında 6 çocuğa yönelik danışmanlık yapılmıştır. Pandemi sonrasında ayrıca kardeş kıskançlığı için 7, obsesyon için 2, içe kapanıklık için 1, duyguların düzenlenmesi ve stresle başa çıkma konularında ise 6 çocuğa gelişimsel müdahale amacıyla önerilerde bulunulmuştur. Pandemi öncesi ve sonrası verilen danışmanlıklar kıyaslandığında, pandemi sonrasında çocukluk çağı ruhsal problemlere yönelik daha fazla sayıda danışmanlık yapıldığı ve bu danışmanlık konularının çeşitlendiği gözlemlenmiştir. Bu bulgular, pandeminin çocukların psikososyal gelişimlerini olumsuz etkilediği ve ruhsal sorunlara yönelik gelişimsel müdahale ihtiyacının arttığını düşündürmektedir.

Şenkal vd. (2023) tarafından yapılan bir araştırmada, çocukların Covid-19'a karşı verdiği duygusal tepkiler incelenmiştir. Araştırma sonucunda çocukların enfekte olmaktan korkma, virüsün belirsizliğinden kaynaklanan kaygı ve sosyal destek kaybı yaşadıklarını belirtilmiştir. Yine benzer bir çalışmada (Aydın, 2021), Covid-19 pandemisi sonrası çocukların duygudurumları ile ilgili olarak, kaygı, öfke ve korku düzeylerinde artış olduğu, mutluluk düzeylerinin azaldığı, ebeveynleri ve kardeşleri ile ilişkilerinin olumsuz yönde (tepkisel, içine kapanık, az iletişim kurma, değişken davranışlar sergileme vb.) etkilendiği tespit edilmiştir. Alanyazında Covid -19 sonrası çocuklarda artan ruh sağlığı problemleri, gelişimsel izlem çerçevesinde erken müdahalenin gerekliliğini ve önemini ortaya koymaktadır.

Okul öncesi eğitim kurumları, çocukların tüm gelişim alanlarını destekleyerek akran etkileşimi ve zengin bir uyaran çevresi sunmaktadır (Çaykuş ve Mutlu Çaykuş, 2020; Özyürek ve Çetinkaya, 2021; Yıldırım ve Koçak, 2016). Covid -19 pandemisinin yayılımını engellemek amacı ile sosyal izolasyon ve kısıtlamalar kapsamında eğitim-öğretime ara verilmiş ve okullar kapatılmıştır (Araújo vd., 2021; Lee,2020). Ekren müdahale kapsamında gelişimsel gecikme riski taşıyan çocukların

desteklenmesi amacı ile okul öncesi eğitime pandemi öncesi 167, pandemi sonrasında ise 13 yönlendirme yapılmıştır. Pandemi sonrasında yapılan yönlendirme sayısındaki azalma, eğitim kurumlarının kapatılmasıyla ilişkilendirilmektedir.

Başvuru sebeplerine bağlı olarak gelişimsel müdahale amacıyla verilen danışmanlıklar incelendiğinde; beslenme sorunları (gıda reddi, ek besine geçiş, yeme seçiciliği vb.) için pandemi öncesinde 5, pandemi sonrasında ise 26 danışmanlık yapıldığı görülmüştür. Tuvalet eğitimi ve enürezis-enkoprezis konularında pandemi öncesi 7, pandemi sonrası 43 danışmanlık verilmiş; konstipasyon için pandemi sonrası 3, uyku rutini ile ilgili ise pandemi öncesi 7, sonrası 8 danışmanlık yapılmıştır. Ayrıca, ekran bağımlılığına yönelik pandemi sonrası 5 çocuğa danışmanlık verilmiştir. Bu veriler, pandemi sonrasında beslenme problemleri ve tuvalet alışkanlığı ile ilgili başvuruların pandemi öncesine göre belirgin bir şekilde arttığını göstermektedir. Aydın (2021) Covid-19 pandemisinden sonra çocukların günlük yaşam alışkanlıkları hakkında yaptığı çalışmada; uyku düzenlerinde, yemek yeme alışkanlıklarında ve kıyafet giyip çıkarma davranışlarında olumsuz değişiklikler olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, Ok vd. (2021) çalışmasında, pandeminin çocukların davranışları üzerindeki etkilerini incelerken uyku ve beslenme alışkanlıklarının bozulduğunu, öğün atlanıldığı ve erken cihaz kullanımının arttığını vurgulamışlardır. Çocukların artan televizyon izleme süreleri; obezite, hareketsizlik, dikkat sorunları ve saldırganlık davranışlarının artmasına neden olmakta ve uyku düzenlerini bozabilmektedir (Zimmerman ve Christakis, 2005). Zimmerman vd. (2007) 2 yaş altı çocuklarda medya maruziyetinin dil gelişimi ile ilişkisini inceledikleri çalışmalarında, 1 saat video izleyen 8-16 aylık bebeklerde İletişimsel Gelişim Envanteri (CDI) puanında 16,99 birimlik (puan) bir azalma olduğu görülmüş ve multimedyanın iletişim ve dil becerilerindeki olumsuz etkileri vurgulanmıştır.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar özetlenerek sunulmuş bu sonuçlar doğrultusunda öneriler paylaşılmıştır.

Bu çalışmada Covid-19 pandemisinin erken müdahale kapsamında çocukların gelişimi üzerine etkisini araştırmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmada çalışmanın sonuçlarının oluşmasına kaynaklık eden veriler Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi Çocuk Gelişimi Biriminde tutulan gelişimsel izlem dosyalarından retrospektif şekilde elde edilmiştir. Denver II GTT sonuçlarının yer aldığı bu dosyalar Covid-19 pandemisi öncesi ve sonrasında tutulan 4 yıllık zaman dilimine ışık tutmakta olup oldukça büyük bir örnekleme inceleme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca dosyalarda yer alan bu veriler gerçek yaşam verileri olup bu açıdan elde edilen sonuçlar oldukça kıymetlidir. Bu bağlamda çalışmanın sonuçlarını beş araştırma sorusu dahilinde aşağıda sunulmaktadır.

İlk olarak “Covid-19 pandemisinin çocukların genel gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?” sorusuna yönelik sonuçlar sunulmuştur. Sonuçlar, çocuk gelişimi biriminde uygulanan Denver II GTT’de "Anormal" test sonuçlarının "Normal" test sonuçlarından daha fazla olduğunu göstermiştir. Pandemi sonrası dönemde "Normal" gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığı, "Anormal" gelişim gösteren çocukların sayısının ise arttığı belirlenmiştir. Bu veriler, pandeminin çocukların genel gelişimi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. *İkinci olarak* “Covid -19 pandemisinin çocukların kişisel-sosyal gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?” sorusuna yönelik sonuçlar sunulmuştur. Sonuçlar, pandemi sonrasında kişisel-sosyal gelişim alanında “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığı, “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının ise arttığını ortaya koymuştur. Bu durum, pandeminin çocukların kişisel ve sosyal gelişimini olumsuz etkilediğini göstermektedir. *Üçüncü olarak* “Covid -19 pandemisinin çocukların ince ve kaba motor gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?” sorusuna yönelik sonuçlar sunulmuştur. Sonuçlar pandemi sonrasında ince ve kaba motor gelişim alanında “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığını, “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının ise arttığını ortaya koymuştur. Bu durum, pandeminin

çocukların ince ve kaba motor gelişimini olumsuz etkilediği sonucunu kanıtlar niteliktedir. *Dördüncü olarak* “Covid -19 pandemisinin çocukların dil gelişimleri üzerindeki etkileri nelerdir?” sorusuna yönelik sonuçlar sunulmuştur. Sonuçlar pandemi sonrasında dil gelişimi alanında “Normal” gelişim gösteren çocukların sayısının azaldığını, “Anormal” gelişim gösteren çocukların sayısının ise arttığını göstermektedir. Bu durum ise pandeminin çocukların dil gelişimini olumsuz etkilediğine dair bir kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. *Son olarak* “Covid-19 pandemisi döneminde gelişimsel izlem çerçevesinde çocuklara yapılan erken müdahale uygulamaları nelerdir?” sorusuna yönelik sonuçlar sunulmuştur. Buna göre, çocuk psikiyatri, çocuk nöroloji, dil ve konuşma terapisi, okul öncesi eğitim, işitsel değerlendirme, bilişsel değerlendirme ve tanısal değerlendirme yönlendirmeleri yapılmış; genel gelişimsel öneriler verilmiş ve gelişimsel izlem amaçlı görüşme tekrarı önerilmiştir. Çocuk gelişimi birimi tarafından verilen danışmanlıklar, kekemelik-akıcılık bozukluğu, beslenme sorunları (gıda reddi, ek besine geçiş, seçicilik vb.), tuvalet eğitimi, davranış problemleri ve sınır koyma, enürezis-enkopresiz, artikülasyon bozuklukları, uyku düzeni, tik bozuklukları (parmak emme, tırnak yeme vb.), okula hazır bulunuşluk ve uyum becerileri, kardeş kıskançlığı, ekran bağımlılığı, duygu düzenleme, stresle başa çıkma, ayrılık anksiyetesi, konstipasyon, boşanma, obsesyon, içe kapanıklık ve cinsel kimlik gelişimi gibi konuları kapsamaktadır. Bu bulgular, pandemi sonrasında erken müdahale amacıyla daha fazla yönlendirme yapıldığını, danışmanlık konularının çeşitliliğinin arttığını ve başvuru sayısının da yükseldiğini göstermektedir.

Tüm bu sonuçlar oldukça kıymetli olsa da yine de bu sonuçların oluşması üzerinde etkili olabilecek çalışmanın bazı sınırlılıklarını da göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Bu bağlamda çalışmanın tek merkezli bir şekilde yapılması araştırmanın bir sınırlılığını oluşturmaktadır. Her ne kadar çalışma Kırıkkale merkezde çocuk gelişimi biriminin yer aldığı tek hastanede yürütülmüş olsa da bir ikinci merkezin daha var olması halinde çalışmanın güçleneceği aşıkardır. Bir diğer önemli husus da çalışma grubuna dahil edilen çocuklara ilişkin bazı verilerin kontrol edilememesidir. Yani çalışmada kontrol edilemeyen bir takım değişkenler vardır. Örneğin çocukların cinsiyetleri, ailevi durumları, Covid-19 pandemisi ile birlikte yakın bir aile bireyini kaybedip etmedikleri gibi oldukça önemli değişkenler çalışma dahilinde kontrol

edilememiştir. Bu bağlamda çalışmanın yukarıda elde edilen sonuçları bu sınırlılıklar dahilinde yorumlanmalıdır.

Aşağıda çalışmanın sonuçları doğrultusunda öneriler sunulmuştur.

Pandemi, getirdiği sosyal izolasyon, okulların ve oyun alanların kapatılması, sosyal desteğin azalması gibi kısıtlamalar ile günlük rutinlerde büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu da çocukların zengin uyaran çevresinden çocukların uzak kalmasına sebep olmuştur. Bu tür afetler, çocukların ruhsal durumları ve gelişimleri üzerinde olumsuz etkilere yol açabilir ve yeterli destek alınmadığında toksik strese sebep olabilir. Bu nedenle, sosyal izolasyon ve ev karantinası gibi dönemlerde ebeveynlerin, uzman desteği alarak çocukların gelişimlerini destekleyecek ortamlar oluşturmaları önemlidir.

Pandemi, hastalık kaygısı, ekonomik belirsizlikler ve sürecin devamı gibi birçok olumsuz durumu içinde barındırarak ebeveynler ve çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Çocuklar, ebeveynlerinin davranışlarını izleyerek ve bu davranışları içselleştirerek kendi tutumlarını şekillendirirler. Bu nedenle, ebeveynlerin bu süreçte çocuklarıyla etkili iletişim kurmaları ve gerekirse destek almaları son derece önemlidir.

Çocukların kaygı ve endişelerini azaltmak için ebeveynler, yaşanan durum hakkında gelişimlerine uygun açıklamalar yapabilir, ekran maruziyetini azaltarak işbirlikçi ve temas içeren (sarılma, kucaklaşma vb.) oyunlar oynayabilir ve hobi ile fiziksel aktiviteleri teşvik edebilirler. Ayrıca, ebeveynlerin çocuklarında uyku güçlüğü, iştahsızlık veya regresyon gibi davranışlar gözlemlemesi durumunda, normal ve anormal davranışları ayırt ederek gerektiğinde uzman desteği almaları önemlidir. Bu, erken müdahale ve gelişimsel destek programlarının planlanması ve uygulanması açısından kritik bir adımdır.

Pandeminin çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri bulunmakla birlikte, bu riskleri azaltmak mümkündür. Riskli yaşam olayları sırasında çocukların gelişimsel sorunlarının ve ihtiyaçlarının erken dönemde tespit edilmesi, gelişimsel müdahale planlarının oluşturulması açısından büyük önem taşımaktadır. Gelişimsel taramalar aracılığıyla gelişimsel gecikme riski taşıyan çocukların belirlenmesi ve bu çocuklara yönelik erken müdahale uygulamalarının planlanması gerekmektedir. Gelişimsel

müdahale planları uygulanırken ruh sağlığı çalışanlarıyla disiplinler arası bir ekip oluşturulması (Çocuk Gelişimi, Dil ve Konuşma Terapisti, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Hekimi, Psikolog vb.) sürecin etkinliğini artıracaktır. Ayrıca, bu ekibin çocuk gelişimi konusundaki bilgi düzeyinin yüksek olması ve ebeveynlerin sürece dahil edilmesi, uygulanan müdahaleyi daha etkili hale getirecektir. Böylece, çocukların gelişimsel ihtiyaçlarına daha uygun ve etkili destek sağlanabilir.

Yapılan bu araştırma, Kırıkkale İli'nde Sağlık Bakanlığına bağlı bulunan hastanelerin içinde tek çocuk gelişimi birimi olan Kırıkkale Yüksek İhtisas Hastanesi Çocuk Gelişimi Birimi'ne Mart 2018-Mart 2022 tarihleri arasında başvuran ve Denver II Genel Gelişim Testi uygulanan çocukların dosyalarının retrospektif olarak incelenmesi ile sınırlıdır. Retrospektif inceleme kapsamında Mart 2018- 2022 yılları arasında 4 yıllık veri seti ile 1019 çocuğun dosyası incelenmiş olup büyük bir örnekleme sahiptir. Fakat çalışma tek bir merkezden yürütülmüş olması nedeni ile gelecekteki çalışmalarda daha geniş bir örneklem grubunun kullanılması önerilmektedir. Böylece, elde edilen verilerin genelleştirilebilirliği artırılabilir ve pandeminin çocuk gelişimi üzerindeki etkileri daha kapsamlı bir şekilde incelenebilir.

Pandemi, doğal afetler, deprem gibi olumsuz ve ani yaşam olayları geçmişte olduğu gibi günümüzde de meydana gelmeye devam etmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar ileride meydana gelebilecek bu olayların çocuklar üzerindeki etkilerini inceleme sebebi oluşturacak kanıt sağlamaya yönelik bir öngörü sunmaktadır.

7. KAYNAKÇA

- Akcan, G. & Taşören, A. B. (2020). Genç yetişkinlerde çocukluk çağı olumsuz yaşantıları, öz-şefkat ve duygu düzenleme becerileri depresyon belirtilerini yordar mı? *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 37(2), 59-80.
- Akkaş, M., & Tozduman Yaralı, K. (2022). Bir devlet hastanesinde çocuk gelişimi birimine yönlendirilen konsültasyonların değerlendirilmesi. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 6(1), 135-148. <https://doi.org/10.46237/amusbfd.952374>
- Akoğlu, G., & Karaaslan, B. T. (2020). COVID-19 ve izolasyon sürecinin çocuklar üzerindeki olası psikososyal etkileri. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 99-103.
- American Academy of Pediatric (2001). Committee on Public Education: children, adolescents, and television. *Pediatrics*, 107423- 426
- Aral, N., Aysu, B., & Kadan, G. (2020). Covid 19 sürecinde çocuklar: gelişimsel ihtiyaçlar ve öneriler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 360-379.
- Araújo L.A., Veloso C.F., Souza M.C., Azevedo J.M.C., Tarro G. (2021). The potential impact of the COVID-19 pandemic on child growth and development: a systematic review. *Jornal de Pediatria (Rio J)*, 97(4), 369-377. <https://doi.org/10.1016/j.jpmed.2020.08.008>
- Aydın, O. (2021). COVID 19 salgını sürecinin çocuklar üzerindeki etkileri, *Temel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, (2):163-195. <https://doi.org/10.29228/tead.11>
- Bas D, Martin M, Pollack C, Venne R. (2020). The Impact of COVID-19 on Sport, Physical Activity and Well-being and its Effects on Social Development, UN Department of Economic and Social Affairs (DESA) Policy Briefs <https://doi.org/10.18356/a606a7b1-en>
- Bas. D., Martin., M, Pollack C., Venne R. (2020). The impact of covid-19 on sport, physical activity and well-being and its effects on social development.un

department of economic and socialaffairs (desa) Policy Briefs,
<https://doi.org/10.18356/a606a7b1-en>

Bayhan, P. (2019a). *Erken çocukluk döneminde değerlendirme*. Hedef Yayıncılık.
(2.bs.)

Bayhan, P. (2019b). *Erken müdahale*. Hedef Yayıncılık

Bayoğlu, B. (2018). *Temel gelişimsel çocuk nörolojisi*. İçinde K. Yalaz (Ed.). Çocukta gelişimin değerlendirilmesi ve izlemi. Hipokrat Yayınevi.

Berk, L.A. (2020). *Genetik ve çevresel temeller*. N.İşikoğlu Erdoğan (Çev. Ed.) ve G. Kurt (Çev).Bebekler ve çocuklar doğum öncesinden orta çocukluğa (7.Baskıdan çeviri, s.50-89). Nobel Akademi Yayıncılık.(Orijinal eserin yayın tarihi 2012).

Bethell, C. D., Carle, A., Hudziak, J., Gombojav, N., Powers, K., Wade, R., & Braveman, P. (2017). Method stoassess adverse childhood experiences of children an dfamilies: Toward approach estopromote child well-being in policy and practice. *Academic pediatrics*, 17(7),<https://doi.org/10.1016/j.acap.2017.04.161>. PMID: 28865661; PMCID: PMC6035880.

Bıçakçı, M., & Doğan, N. (2021). *Gelişimsel gecikme, Gelişimsel müdahale: olgularla kuramdan uygulamaya içinde* (Bıçakçı, Y,M, Akoğlu, G. Ed) (s:86-108) Hedef Yayıncılık

Boullier, M., & Blair, M. (2018). Adverse childhood experiences. *Paediatrics and Child Health*, 28(3), 132-137.

Bredekamp, S. (2020). *Effective practices in early childhood education: Building a foundation* (Fourth edition) Pearson

Bütün Ayhan, A. (2017). *Bilişsel gelişim*. N. Aral & T. Duman (Eds.). Eğitim psikolojisi. (s. 104-128). Pegem.

Canlı, M., Özüdoğru, A., & Kara, E. (2021). COVID-19 döneminde çocuklarda fiziksel aktivite: sistematik derleme. *Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences*, 13(2).

- Cengiz, C. & Ateş, B. (2022). COVID-19 pandemi sürecinde çocuk ve ergenlerde sağlıkla ilişkili fiziksel uygunluk. *Turkish Studies – Social Sciences*, 17(4), 647-664. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.63023>
- Chapman, D. P., Whitfield, C. L., Felitti, V. J., Dube, S. R., Edwards, V. J., & Anda, R. F. (2004). Adverse childhood experiences and the risk of depressive disorders in adulthood. *Journal of affective disorders*, 82(2), 217-225.
- Crawford, J., & Weber, B. (2021). *Early intervention every day! embedding actives in daily routines for young children and their families* (Karaman, G., Ö., Ceylan, Ş., Bıçakçı, Y., M. ÇevEd) Paulh Brookes Publishing, (1. bs.) Nobel Akademik Yayıncılık
- Çaparlar, C. Ö., & Dönmez, A. (2016). Bilimsel araştırma nedir, nasıl yapılır? *Turkish Journal of Anaesthesiology and Reanimation*, 44(4), 212-218. <https://doi.org/10.5152/TJAR.2016.34711>
- Çaykuş, E. T., & Çaykuş, T. M. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirme yolları: ailelere, öğretmenlere ve ruh sağlığı uzmanlarına öneriler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 95-113.
- Çelik İ, Bektaş M, Duran S. (2022). The impact of the COVID-19 pandemic on physical activity levels, and screen time of children and adolescents: a systematic review and meta-analysis. *Current Perspectives on Health Science*;3(3):92-101.
- Çelik, P., & Üstünyurt Konuk, Z., (2023). Bebeklerde Gelişimi Olumsuz Etkileyen Risk Faktörleri. *Türkiye Klinikleri Gelişimsel Pediatri Özel Konular Riskli Bebekte Gelişimsel İzlem 1(1)*: 5-10
- Çetinkaya, A., & Özyürek, A. (2021). COVID-19 pandemi döneminde aile ve ebeveyn-çocuk ilişkilerinin incelenmesi, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1):96-106, ISSN:1304-8392

- Demirci, A., & Kartal, M. (2012). Çocukluk dönemine ait önemli bir sorun: Gelişme geriliği ve erken tanının önemi. *The Journal of Turkish Family Physician*, 3(4), 1-6.
- Deoni, S. C., Beauchemin, J., Volpe A, Dâ Sa V; Resonance Consortium. (2022). The COVID-19 Pandemic and Early Child Cognitive Development: A Comparison of Development in Children Born During the Pandemic and Historical References. medRxiv [Preprint]. 16:2021.08.10.21261846. <https://doi.org/10.1101/2021.08.10.21261846>. PMID: 34401887; PMCID: PMC8366807.
- Doğan, B. (2015). Kohort Araştırmaları, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Epidemiyoloji Konferansları
- Doğan Keskin, A., & Baykoç, N. (2015). Hastanede çocuk gelişimi birimi'ne yönlendirilen çocukların değerlendirilmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*.
- Dore, R. A., Logan, J., Lin, T. J., Purtell, K. M., & Justice, L. M. (2020). Associations between children's media use and language and literacy skills. *Frontiers in Psychology*, 11, 1734. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01734>
- Durualp, E. & Aral, N. (2015). *Oyun temelli sosyal beceri eğitimi*. Vize Yayıncılık
- Emre, O., Uyar, A. G., Çalışkan, Z., Ulutaş, A. (2018). Bir eğitim ve araştırma hastanesinde çocuk gelişimi birimine yönlendirilen konsültasyonların değerlendirilmesi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(3), 69-73.
- Erol, R. (2020). COVID-19 enfeksiyonunun çocuklar üzerindeki psikososyal etkileri, *Yüksek İhtisas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1:109–114, <https://doi.org/10.51261/yiu.2020.00026>
- Ertem, İ. Ö. (2006). Sağlık hizmetinde çocukların gelişimlerinin izlenmesi ve desteklenmesi. *STED/Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 15(4), 67-74. <https://doi.org/10.51261/yiu.2020.00026>

- Ertem, İ. Ö. (2005). İlk üç yaşta gelişimsel sorunları olan çocuklar: üç sorun ve üç çözüm. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 6(02), 13-25. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_00000000089
- Ertem, İ.Ö (2008). Gelişimsel Pediatri. *Journal of Child*, 8(4), 212-216.
- Esposito, S., & Principi, N. (2020). To mask or not to mask children to overcome COVID-19. *European Journal of Pediatrics*, 179(8):1267-1270. <https://doi.org/10.1007/s00431-020-03674-9>. Epub 2020 May 9. PMID: 32388722; PMCID: PMC7210459.
- Euser, A. M., Zoccali, C., Jager, K. J., Dekker, F. W. (2009). Cohort studies: prospective versus retrospective. *Nephron Clinical Practice*, 113(3):c214-7. <https://doi.org/10.1159/000235241>. Epub 2009 Aug 18. PMID: 19690438.
- Finkelhor, D., Shattuck, A., Turner, H., & Hamby, S. (2013). Improving the adverse childhood experiences study scale. *JAMA Pediatrics*, 167(1), 70-75.
- Gander, J.M., & Gardner, H.W. (1995). *Çocuk ve ergen gelişimi*. (7.bs). İmge Kitapevi
- Gibney, C. (2018). *A Guide to Toxic Stress, ACE's and Toxic Stress Frequently Asked Questions*, <https://developingchild.harvard.edu/resources/aces-and-toxic-stress-frequently-asked-questions/>
- Gilkerson, J., Richards, J. A., & Topping, K. (2017). Evaluation of a LENA-based online intervention for parents of young children. *Journal of Early Intervention*, 39(4), 281–298. <https://doi.org/10.1177/1053815117718490>
- Gökayaz, S., & Yazgın, E. (2022). Covid-19 sürecinin çocukların oyun ve hareket ihtiyaçlarına yansımalarının anne-baba görüşleri ve çocuk resimleri açısından incelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 6(3), 668-692. <https://doi.org/10.24130/eccdjecs.1967202263443>
- Gökçe, N., Erdoğan, B. M., Yatmaz, A. K., Avaroğlu, N., & Çok, Y. (2021). Okul öncesi dönem çocuklarının COVID-19 salgın süreci ve etkilerine ilişkin görüşleri. *Journal of Education and New Approaches*, 4(1), 101-113. <https://doi.org/10.52974/jena.936048>.

- Gökçe, N., Erdoğan, B. M., Yatmaz, A. K., Avaroğlu, N., & Çok, Y. (2021). Okul öncesi dönem çocuklarının COVID-19 salgın süreci ve etkilerine ilişkin görüşleri. *Journal of Education and New Approaches*, 4(1), 101-113. <https://doi.org/10.52974/jena.936048>.
- Gündüz, A., Yaşar, A. B., Gündoğmuş, İ., Savran, C., & Konuk, E. (2018). Çocukluk çağı olumsuz yaşantılar ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(1), 68-75.
- Haleemunnissa, S., Didel, S., Swami, M. K., Singh, K., Vyas, V. (2021). Children and COVID19: Understanding impact on the growth trajectory of an evolving generation. *Children and Youth Services Review*, 120:105754. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105754>. Epub 2020 Nov 28. PMID: 33281255; PMCID: PMC7695548.
- Harris, Paul L. (2021). 'Conversation, Pretense, and Theory of Mind', in Janet Wilde Astington, and Jodie A. Baird (eds), *Why Language Matters for Theory of Mind* (New York), 2005; online edn, Oxford Academic, . <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195159912.003.0004>
- <https://info.lena.org/do-covid-babies-talk-less-webinar> “ Do Covid Babies “Talk” Less? Research Findings And Potential Implications”
- <https://www.cdc.gov/aces/risk-factors/index.html> Centers For Disease Control and Prevention (.gov)Adverse childhood experiences (ACEs) Risk and Protective Factors April 8 - 2024
- İmir, H. M., Aysu, B., Kurnaz, R., Bektaş, N., vd. (2024). Bir gelişimsel tarama profili çalışması: çubuk ilçesi örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 53(243), 1605-1634.<https://doi.org/10.37669/milliegitim.1254008>
- Jiao, W. Y., Wang, L, N, Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello Mantovani, M., Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the covid-19 epidemic. *The Journal of Pediatrics*, 221:264-266.e1Epub 2020 Apr 3. PMID: 32248989; PMCID: PMC7127630. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.03.013>.

- Kaçmaz, C., Kay, M. A., Boğa, E., Temiz, A., Ayanoğlu, M., & Sağlam, M. (2021). Türkiye’de çocuk gelişimci olmak: çalışma alanları, görev ve yetkileri. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 4(8), 117-133.
- Kadan, G. (2021). Covid-19 Pandemisinde çocuk ve ailelere yönelik yapılan makalelerin incelenmesi. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 4(8), 1-17.
- Kahraman, Ö. G., Ceylan, Ş., Korkmaz, E. (2016). 0-3 yaş arası çocukların gelişimsel değerlendirmelerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 60-69.
- Karakaya, E. N. M., & Özmert, E. N. (2023). Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri ve Gelişimsel Riskler, *Türkiye Klinikleri, Gelişimsel Pediatri, Riskli Bebekte Gelişimsel İzlem*, 1(1), 17-22.
- Karoğlu, H., & Çoban, A. (2019). Türkiye’ de okul öncesi eğitimde dil gelişimi ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1): 211-229
- Kelley, M. F., & Surbeck, E. (2017). The psychoeducational assessment of preschool children. *History of Preschool Assessment*.(Brachen,B., A., Nagle R Ed).s. 3-28. Routledge Group, (4.bs.)
- Keskin, A. D., & Baykoç, N. (2015). Hastanede çocuk gelişimi birimi'ne yönlendirilen çocukların değerlendirilmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*.
- Kılıç, M., & Koçak, Ş. (2023). Examination of psycho-motor development of children who were 6-36 months in the COVID-19 stay-at-home period. *Scientific Reports*, 13(1):20801. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-47865-4>. PMID: 38012240; PMCID: PMC10682015.
- Kılınçel, Ş., Kılınçel, O., Muratdağı, G., Aydın, A., & Usta, M. B. (2021). Factors affecting the anxiety levels of adolescents in home quarantine during COVID-19 pandemic in Turkey. *Asia Pacific Psychiatry*, 13(2), e12406.

- Köse, S., Yüksel, G., Pılan, B. Ş., Tortop, E., Anılır, G., Çalışan, R., ... & Bildik, T. (2021). COVID-19 Pandemisinin nörogelişimsel bozukluğu olan çocuklar üzerine etkisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 24(4).
- Lee, J. (2020). Mental health effects of school closures during COVID-19. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4(6), 421. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30109-7](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30109-7)PMCID: PMC7156240 ,PMID: 32302537
- Losardo, A., & Syverson, A. N. (2020). *Alternative approaches to assesins young children*(Bıçakçı, M. Y Cev Ed).Paulh Brookes Publishing, (2. bs.) Nobel Akademik Yayıncılık
- Meng, X., Fleury, M. J., Xiang, Y. T. (2018). Resilience and protective factor samong people with a history of childmal treatment: a systematic review. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 53, 453–475 <https://doi.org/10.1007/s00127-018-1485-2>
- Menteş, H. S., & Sarıbaş, Ş. (2022). COVID-19 pandemi sürecinde ebeveyn görüşlerine göre okul öncesi dönem çocuklarının açık hava oyun deneyimlerindeki değişimler. *Yaşadıkça Eğitim*, 36(3), 656-672.
- Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. (2019).Resmi Gazete (Sayı: 30827).Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19942&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- NAEYC and the National Assosiation of Early Childhood Specialist in State Departments of Education (2003) Joint Position Statement in Supplementto Early Childhood Curriculum, Assement, and Program Evaluation: Building an Effective, Accountable System in Programs for Cihdren Birth Through age 8.<https://www.naeyc.org/sites/default/files/globally-shared/downloads/PDFs/resources/position-statements/pscape.pdf>
- Nappolitano, J. (2022). New Research: Babies Born During COVID Talk Less with Caregivers, Slower to Develop Critical Language Skills, <https://www.the74million.org/article/new-research-babies-born-during-covid-talk-less-with-caregivers-slower-to-develop-critical-language-skills/>

National Scientific Council on the Developing Child (2010). Early experiences can alter gene expression and affect long-term development: Center of the Developing Child Harvard University Workingpaper No. 10.

Nedim, A., & Naz, İ. (2023). Koronavirüs pandemisinde engelli çocukların fiziksel aktivite katılımları ile yaşam kaliteleri arasındaki ilişkinin incelenmesi - kontrollü kesitsel çalışma, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*; 8(1): 1-6

Noava, C., & Morissey, T. (2020). The Role of Policy in Creating and Addressing Adverse Childhood Experiences, Center for American Progress | Adversity in Early Childhood. Retrieved from <https://developingchild.harvard.edu/media-coverage/adversity-in-early-childhood-the-role-of-policy-in-creating-and-addressing-adverse-childhood-experiences/>

Ok, B., Torun, N. & Yazıcı, D. N. (2021). Yeni normalin erken çocukluk dönemi üzerindeki etkilerinin ebeveyn görüşleri alınarak incelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(2), 640-654. <https://doi.org/10.33308/26674874.2021352308>

Ortega, F. B., Ruiz, J.R., Castillo, M. J., Sjöström, M. (2008). Physical fitness in childhood and adolescence: a powerful marker of health. *Int J Obes (Lond)*;32(1):1-11. <https://doi.org/10.1038/sj.ijo.0803774>. Epub 2007 Dec 4. PMID: 18043605.

Ömer, Ö. (2023). Pandemi sürecinde fiziksel aktivite alanında yapılmış çalışmaların incelenmesi, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(62):2599-2603. <https://doi.org/10.29228/JOSHAS.68961>

Öztürk, E. D., Kuru, G., & Yıldız, C. D. (2020). Covid-19 pandemi günlerinde anneler ne düşünür çocuklar ne ister? Anne ve çocuklarının pandemi algisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 204-220.

Pınar, Y. (2021). Pandemi sürecinde sosyal izolasyonun çocuklar üzerine olası etkileri: Bir model önerisi. *Nesne*, 9(20), 379-395. <https://doi.org/10.7816/nesne-09-20-10>

- Rakap, S., Batık, M. V., Karnas, M., Kalkan, S., Bayrakdar, U., & Sari, H. I. (2023). Caught off guard: parenting children with disabilities during covid-19 pandemic. *International Journal of Progressive Education*, 19(2). <https://doi.org/10.29329/ijpe.2023.534.3>
- Robles, A., Gjelsvik, A., Hirway, P., Vivier, P. M., & High, P. (2019). Adverse childhood experiences and protective factors with school engagement. *Pediatrics*, 144(2).
- Roggman, L.A., Beyce, L.K., Innocenti, M. S. (2020). *Developmental parenting a guide for early childhood practitioners*. (B.U. Bayoğlu ve F. Elibol Çev Ed.). Paulh Brookes Publishing, (1. bs.) Nobel Akademik Yayıncılık,
- Santrock, J. W. (2016), *Yaşam boyu gelişim* (Çev. G. Yüksel) 13. Baskı. Nobel Yayınları
- Schonfeld, D. J., Demaria, T., Disaster Preparedness Advisory Council and Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health, Krug, S. E., Chung, S., Fagbuyi, D. B., ... & Wissow, L. S. (2015). Providing psychosocial support to children and families in the aftermath of disasters and crises. *Pediatrics*, 136(4), e1120-e1130.
- Sertdemir, Ü., & Çelik, O. T. (2024). Hastanede çocuk gelişimi birimine yönlendirilen çocukların retrospektif incelenmesi. *Anatolian Journal of Health Research*, 5(1), 23-27. <https://doi.org/10.61534/anatoljhr.1429484>
- Setia, M.S. (2016). Methodology series module 1: Cohort studies. *Indian Journal of Dermatologist*, 61(1):21-5. <https://doi.org/10.4103/0019-5154.174011>. PMID: 26955090; PMCID: PMC4763690.
- Shapiro, B. K. (2011). Reflections on Early Identification. In *Early Childhood Intervention: Shaping the Future for Children with Special Needs and Their Families: Volume 1-3* (Vol. 1-3, pp. 71-94). Bloomsbury Publishing Plc.
- Shuffrey LC, Firestein MR, Kyle MH, et al. (2022). association of birth during the covid-19 pandemic with neurodevelopmental status at 6 months in infants with and without in utero exposure to maternal sars-cov-2 infection.

- Sofuoğlu, Z., Oral, R., Aydın, F., Cankardeş, S., Kandemirci, B., Koç, F., Halıcıoğlu, O., Akşit, S. (2014). Türkiye'nin üç ilinde olumsuz çocukluk çağı deneyimleri epidemiyolojik çalışması. *Türk Pediatri Arşivi*, 49(1), 47-56.
- Sparks, D. (2022). Babies Are Saying Less Since the Pandemic: Why That's Concerning Early Childhood ,*What the Research Says ,Education Week* <https://www.edweek.org/teaching-learning/babies-are-saying-less-since-the-pandemic-why-thats-concerning/2022/04>
- Suluhan, D. (2022) COVID-19 pandemisinde çocuk gelişimini ve bakımı etkileyen süreçler. Çetin H, editör. COVID-19 Pandemisi Sürecinin Çocukların Bakımı ve Çevresine Etkileri. 1. Baskı. *Türkiye Klinikleri*, 8-14.
- Suskind, D. (2021). *Otuz milyon kelime*.(19. bs.).(E.Eret ve B. Satılmış Çev.). Ankara (2018).
- Şenkal, E, Kurt, Ö.M., Yalçın, S.S., Koller, D., Boran, P. (2023). Seeing the pandemic through children's eyes: exploring turkish children's views on covid-19 pandemic by focus-group discussions. *Child: Care, Health and Development*, 49(5):816-824. <https://doi.org/10.1111/cch.13099>. Epub 2023 Jan 30. PMID: 36708023.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). Covid-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Rehberi. <https://acilafet.saglik.gov.tr/TR-64674/covid-19-sars-cov2-enfeksiyonu-rehberi.html>
- Taş, K., & Aksu, H. (2016). *Bebek ve küçük çocuklarda ruh sağlığının değerlendirilmesi*. Pekcanlar A.A., Ercan E.S., Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları. Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği.
- Temel, F. Z., & Aral, N.(Ed).(2018). *Gelişimsel destek programları tanımlar ve programları*, Hedef Yayıncılık

- Tercan, H., & Bayhan, P. (2020). Erken müdahale kapsamında taranan 0-72 aylık çocuklarda gelişimsel gecikmelerin dağılımı. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(22), 25-37.
- Toran, M., Sak, R., Xu, Y., Şahin-Sak, İ. T., & Yu, Y. (2021). Parents and children during the COVID-19 quarantine process: Experiences from Turkey and China. *Journal of Early Childhood Research*, 19(1), 21-39. <https://doi.org/10.1177/1476718X20977583>
- Triggle, N. (2021). Covid: Pandeminin Çocuklar Üzerindeki Yıkıcı Etkisi, Erişim: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55870027>
- Turan, F., & Yüksel Doğan, R. (2022). Sosyoekonomik risk faktörlerinin ebeveyn-çocuk etkileşimindeki rolü: Paylaşımlı kitap okuma, çocuğa yöneltilen dil, sözcük dağarcığı farkı. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 10(1), 15-3
- Turan, F., & Taştekin, E. (2019). *Erken müdahalede ekip çalışması*, Erken müdahale içinde (Bayhan, P. Ed) ,(s: 137-152), Hedef Yayıncılık
- Uzun, U. (2013). Kohort araştırmaları ileriye yönelik araştırmalar, Cohort studies/ Case cohort studies/Nested case control studies (Kohort araştırmaları/Vaka kohort araştırmaları/ Nested vaka kontrol araştırmaları)
- Ülker, P., Kahraman, Ö., & Ceylan, Ş. (2015). Sağlık personelinin erken müdahale konusunda annelerle yaptıkları çalışmalara ilişkin değerlendirmeleri. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*.
- Vandewater, E. A., Rideout, V.J., Wartella, E.A., Huang, X., Lee, J.H., Shim, M. S. (2007). Digital childhood: electronic media and technology use among infants, toddlers, and preschoolers. *Pediatrics*, 119(5):e1006-15. <https://doi.org/10.1542/peds.2006-1804>. PMID: 17473074.
- WHO, 2020c. Rolling Updates on Coronavirus Disease (COVID-19). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>(Accessed 11.02.2023).

- Wickelgren, I. (1999). Nurture Helps Mold Able Minds. *American Association for the Advancement of Science*, 283:1832-1834. <https://doi.org/10.1126/science.283.5409.1832>
- World Health Organization. WHO- Timeline COVID-19. 2020. Available from: <https://www.who.int/news-room/detail/27-04-2020-who-timeline---covid-19>
- Xiang, M., Zhang, Z., & Kuwahara, K. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on children and adolescents' life style behavior larger than expected. *Progress in Cardiovascular Diseases*, 63(4), 531. <https://doi.org/10.1016/j.pcad.2020.04.013> PMID: 32360513
- Xie, X., Xue, Q., Zhou, Y., Zhu, K., Liu, Q., Zhang, J., Song, R. (2019). Mental health status among children in home confinement during the coronavirus disease, outbreak in hubei province, China. *JAMA Pediatrics*, 1;174(9):898-900. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2020.1619>. PMID: 32329784; PMCID: PMC7182958.
- Yalaz, K., Anlar , B., Bayoğlu, B. (2011). *Denver II gelişimsel tarama testi “türkiye standardizasyonu”* ,(s.11-12). Gelişimsel Çocuk Nörolojisi Derneği
- Yavuz, CE., & Taştepe T. (2021). Olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin beyin gelişimi üzerindeki etkileri. C. Evereklioglu (Ed.), *Sağlık Bilimlerinde Araştırma ve Değerlendirmeler-III*, (s.311-324).Ankara Gece Kitaplığı
- Yavuzer, H. (1987). *Doğum Öncesinden ergenlik sonuna çocuk psikolojisi* (37.bs.) Remzi Kitapevi
- Yazıcı Çelebi, G. (2020). Covid 19 salgınına ilişkin tepkilerin psikolojik sağlamlık açısından incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 471-483.
- Yeşil, A., Özmert, E., N. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde çocuk gelişiminin desteklenmesi. N.Çöl (Ed.), *COVID-19 pandemi sürecinde koruyucu çocuk sağlığı uygulamaları* içinde (s.27-31). Türkiye Klinikleri

- Yıldırım, A., & Koçak, N. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarından yararlanmayan 4-5 yaş çocuklarının dil gelişimini etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Eğitim Bilim ve Teknoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 133-143.
- Yiğit, A. (2020). The performance of oecd countries in combating with covid 19 pandemics: a crosssectional study. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 10 (2), 399-416.<https://doi.org/10.26579/jocress.372>
- Zabcı, N., Karadeniz, G. (2021). Koronavirüs pandemisinde annenin ruhsal süreçlerinin çocuklarda görülen belirtilere yansımaları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, (13):12–26. <https://doi.org/10.18863/pgy.852022>.
- Zimmerman, F. J., Christakis, D. A., & Meltzoff, A. N. (2007). Associations between media viewing and language development in children under age 2 years. *The Journal of Pediatrics*, 151(4), 364-368.<https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2007.04.071>
- Zimmerman, F. J., & Christakis, D. A. (2005). Children's television viewing and cognitive outcomes: a longitudinal analysis of national data. *Archives Of Pediatrics And Adolescent Medicine*, 159(7), 619-625. <https://doi.org/10.1001/archpedi.159.7.619>. PMID: 15996993.